

Sisällys

PÄÄKIRJOITUKSET

Matti Virtanen George Soros vastaan George W. Bush 551

ARTIKKELIT

Mika Gissler Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa (Fertility in Finland in the past, present and future) 553

Arja Liinamo & Elise Kosunen & Jukka Jokela & Matti Rimpelä Terveyskasvatusohjelmien vaikutukset peruskoulujen yläluokkien seksuaaliopetukseen (The impacts of health education programmes on sex education at the upper level of comprehensive school) 568

ANALYYSIT

Tarja Heino & Tarja Pösö Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä 584

Salme Ahlström & Leena Metso & Eeva Liisa Tuovinen Nuorten juominen vähentynyt, usein humaltuminen ei 597

Jussi S. Jauhiainen Haiseeko Oulussa? Sellutehtaan hajun sosiaalinen rakentuminen 603

AVAUKSET

Hannu Uusitalo Sosiologia ja yhteiskuntapolitiikka: valtaa vai vallattomuutta? 615

Leena Eräsaari Koneen tehostamisesta 622

Markus Lång Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä? Katsaus keskusteluun sukurutsaustabusta 627

AJASSA LIIKKUU

Matti Kari Euroopan unionin sosiaalipolitiikka tänään 632

J. P. Roos Sosiologin vaikea biologia 635

Ismo Söderling Ongelma vai idylli? 639

Pertti Hemánus Voin olla hyvin väärässä 640

Tuula-Maria Ahonen Hätähuutoja Amerikalle ja sen jäljittelijöille 642

Seppo Helminen Imperiumin vastaisku, muka 643

Ajatusten Tonava 645

Vuoden 2003 sisällysluettelo ja henkilöhakemisto 647

Yhteiskuntapolitiikka

JULKAISIJA

Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus

TOIMITUSNEUVOSTO

Stakesin Tutkimuksia-sarjan toimitusneuvosto

PÄÄTOIMITTAJA

Matti Virtanen, puh. (09) 3967 2196, matti.virtanen@stakes.fi

TOIMITUSSIHTEERI

Arja Aarnio puh. (09) 3967 2192, arja.aarnio@stakes.fi

TOIMITUS

Lintulahdenkuja 4, 00530 Helsinki, postiosoite: PL 220, 00531 Helsinki

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Bengt Jansson puh. (09) 3967 2200, bengt.jansson@stakes.fi, faksi (09) 3967 2191

Ilmestyy kuusi kertaa vuodessa. Tilaushinta 26 €. Opiskelijahinta 13 €.

JULKAISUEHTO

Painettuun YP:hen hyväksytty aineisto julkaistaan myöhemmin myös verkkoversiona, ellei kirjoittaja sitä erikseen kiellä.

KANNEN GRAFIikka

Sampsa Virtanen

KUVIOT

Seija Puro puh. (09) 3967 2257, seija.puro@stakes.fi

TAITTO

Raili Silius puh. (09) 3967 2061, raili.silius@stakes.fi

ISSN 1455–6901

PAINOPAikka

UUSIMAA OY, Porvoo 2003

<http://www.stakes.fi/yp/>

Tämän numeron kirjoittajat

AHLSTRÖM, SALME, valtiot. tri, tutkimusprofessori, Stakes (salme.ahlstrom@stakes.fi)

AHONEN, TUULA-MARIA, toimittaja (ta@welho.com)

ERÄSAARI, LEENA, yhteiskuntat. tri, dosentti, yliassistentti, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto (leena.erasaari@uta.fi)

GISSLER, MIKA, fil. tri, valtiot. maist., dosentti, kehittämisspällikkö, Stakes (mika.gissler@stakes.fi)

HEINO, TARJA, valtiot. tri, erikoistutkija, Stakes (tarja.heino@stakes.fi)

HELMINEN, SEPPO, toimittaja, kirjailija

HEMÄNUS, PERTTI, yhteiskuntat. tri (pertti.hemanus@luukku.com)

JAUHIAINEN, JUSSI S., fil. tri, suunnittelumaantieteen professori, Maantieteen laitos, Oulun yliopisto (jsjauhia@sun3.oulu.fi)

JOKELA, JUKKA, yhteiskuntat. maist., tutkija, Terveystieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto (jukka.jokela@sport.jyu.fi)

KARI, MATTI, valtiot. tri, päällikkö, Ulkomaanpalvelut, Varma-Sampo (matti.kari@varma-sampo.fi)

KOSUNEN, ELISE, lääket. tri, yleislääketieteen vs. professori, Lääketieteen laitos, Tampereen yliopisto (elise.kosunen@uta.fi)

LIINAMO, ARJA, terveydenhuollon maist., terveyskasvatuksen assistentti, Terveystieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto (arja.liinamo@sport.jyu.fi)

LÄNG, MARKUS, fil. lis., Helsingin yliopisto (mlang@elo.helsinki.fi)

METSO, LEENA, fil. maist., erikoistutkija, Stakes (leena.metso@stakes.fi)

PÖSÖ, TARJA, yhteiskuntat. tri, professori, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto (tarja.poso@uta.fi)

RIMPELÄ, MATTI, lääket. tri, tutkimusprofessori, Stakes (matti.rimpela@stakes.fi)

ROOS, J. P., valtiot. tri, professori, Sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto (jproos@valt.helsinki.fi)

SÖDERLING, ISMO, valtiot. tri, johtaja, Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto (ismo.soderling@vaestoliitto.fi)

TUOVINEN, EEVA LIISA, tutkimussihteeri, Stakes (eevaliisa.tuovinen@stakes.fi)

UUSITALO, HANNU, valtiot. tri, professori, johtaja, Eläketurvakeskus (hannu.uusitalo@etk.fi)

VIRTANEN, MATTI, yhteiskuntat. tri, päätoimittaja, Yhteiskuntapolitiikka-lehti, Stakes (matti.virtanen@stakes.fi)

George Soros vastaan George W. Bush

MATTI VIRTANEN

Neuvostoliiton romahdus jätti maailmaan vain yhden supervallan, jonka toiminnalta en-tiset pidäkkeet kerralla höltyivät. Seurasi ensin asteittain kovenevan globaalien kapitalismin ja sitten kovenevan voimapolitiikan linja.

Yksi maailman rikkaimmista miehistä, amerikkalainen suursijoittaja George Soros, pi-tää The Washington Post -lehden marraskuiseen (10.11.) haastattelun mukaan nykyistä Amerikkaa vaarana maailmalle. Soros vertaa George W. Bushin hallinnon sanavalintoja natsi-Saksan ja neuvostovallan aikaiseen propagandaan vanhassa kotimaassaan Unkarissa. Vallan ovat ottaneet uuskonservatiivit, joita Soros kutsuu ”joukoksi ääri-ihmisiä, joita oh-jaa usko rujoon sosiaalidarvinismin muotoon”. Uuskonservatiivit käyttävät Sorosin mie-lestä syyskuun 11. päivän terrori-iskua hyväkseen ajaakseen sen varjolla ohjelmaansa en-nalta ehkäisevistä sodista ja USA:n ylivallasta maailmassa.

Kovaa kieltä, mutta syksyllä julkaistun gallup-tutkimuksen mukaan enemmistö eu-rooppalaisista (kärjessä suomalaiset) on kutakuinkin samaa mieltä.

Koska syksyn 2004 presidentinvaalit ovat Sorosin mielestä elämän ja kuoleman kysymys, hän on tähän mennessä investoinut yli 15 miljoonaa dollaria Bushin vastaiseen työhön ja lisää on tulossa.

Tähän mennessä liberaali aktivistiverkosto ACT (America Coming Together) on saanut Sorosilta 10 miljoonaa ja samantyyppinen MoveOn 5 miljoonaa dollaria. Lisäksi Soros on tukenut demokraattien presidenttiehdokkuutta tavoittelevaa Howard Deaniä, joka eh-dokkaista lähes ainoana on koko ajan ollut Irakin sotaa vastaan ja jonka kannatus on sik-si ollut viime kuukausina kovassa nousussa. Soros on tukenut myös ehdokkaita John Ker-ry, Wesley Clark ja Richard Gephard. Jos Sorosilla on poliittisessa sijoitustoiminnassa yh-tä herkkä vainu kuin talouden puolella, nimet kannattaa panna muistiin.

George Sorosin tukeman linjan kasvava kannatus kertoo siitä, että demokraattisilla ar-voilla ja niihin ankuroituneella politiikalla on edelleen elinvoimaa myös USA:ssa. Soro-sin toimet eivät ole äkillinen päänäpistö, vaan johdonmukaista jatkoa hänen tähänasti-selle toiminnalleen. 1980-luvulta alkaen Soros on avokätisesti rahoittanut työtä demok-ratian puolesta itäisessä Euroopassa. Nyt kohteeksi on noussut Yhdysvallat, joka Sorosin mielestä on päätynyt vaarallisten ääriainesten käsiin.

Vuonna 1998 George Soros julkaisi kirjan, joka seuraavana vuonna suomennettiin ni-mellä Kansainvälisen kapitalismin kriisi/Avoim yhteiskunta uhattuna (Tammi 1999). Kir-ja osoittaa Sorosin lukeneeksi mieheksi, joka on ottanut tosissaan Karl Popperin klassikon (Avoim yhteiskunta ja sen viholliset) peruseriaatteet. Sorosin kirjan pääteesi on, että markkinafundamentalismi on nykyisin suurempi uhka avoimelle yhteiskunnalle kuin mi-kään totalitaarinen ideologia (Soros 1999, 23, 25):

”Yksi kansainvälisen kapitalismin suurimpia heikkouksia on, että se on sallinut mark-kinamekanismin ja voitontavoittelun tunkeutua sellaisille toiminnan alueille, minne ne ei-vät todella kuulu – – Markkinoilla toimijana minä yritän ansaita mahdollisimman paljon voittoa. Kansalaisena minua kiinnostavat yhteiskunnalliset arvot kuten rauha, oikeuden-

mukaisuus, vapaus. Sääntöjä voidaan laatia vain kollektiivisin päätöksin tai poliittisen prosessin kautta. Sääntöjen noudattaminen taas on yksilöllinen päätös tai markkinoiden ehdoilla toimimista. Valitettavasti tätä eroa ei useinkaan ymmärretä.”

Markkinafundamentalismi haluaa päästä eroon kollektiivisesta päätöksenteosta ja alistaa kaikki poliittiset ja yhteiskunnalliset arvot markkinoiden valtaan. Suunnan pitäisi olla Sorosin mielestä toisin päin (1999, 29–30):

”Lyhyesti sanoen, me tarvitsemme maailmanlaajuisen yhteiskunnan tasapainottamaan maailmanlaajuista talousjärjestelmää. Kiintoisaa kyllä, eniten tätä ajatusta vastustetaan Yhdysvalloissa, joka ainoana jäljellejääneenä supervaltana ei halua hyväksyä minkäänlaisia kansainvälisiä auktoriteetteja. Yhdysvalloilla on edessään identiteettikriisi: haluaako se olla ainoa supervaltta vai vapaan maailman johtaja? Ne kaksi roolia saattoivat yhtyä niin kauan kuin vapaa maailma vastusti ’pahan valtakuntaa’, mutta nyt niiden ero näyttää paljon selvempänä – Mutta toisaalta, koskaan aikaisemmin ei Yhdysvalloilla ja samanmielisillä valtioilla ole ollut mahdollisuuksia saada aikaan niin paljon ja niin hyvää vain olemalla voimakkaan aloitteellinen. Eläytyvä johtaminen ja selkeät päämäärät antaisivat Yhdysvalloille ja sen liittolaisille mahdollisuuden rakentaa kansainvälinen avoin yhteiskunta vastapainoksi kansainväliselle kapitalismille, sekä levittää ja vaalia yleismaailmallisia inhimillisiä arvoja. Tilaisuuteen on vain tartuttava.”

Tätä mieltä Soros oli siis jo vuonna 1998, mutta nyt Soros on siis tarttumassa tilaisuuteen tosissaan. The Washington Post -lehden haastattelun mukaan Soros on koko syksyn kirjoittanut uutta kirjaa, joka julkaistaan tammikuussa nimellä The Bubble of American Supremacy (Amerikan ylivalan kupla), jossa Bushin politiikan vaihtoehdoksi Soros tarjoaa aikaisempia lääkkeitään kehityksessä muodossa: YK:n johtamaa kollektiivista turvallisuustyhteisöä, ulkomaanavun voimakasta lisäämistä ja konflikteja ennalta ehkäisevää politiikkaa.

Vuoden 1998 kirjassaan Soros paljastaa myös sijoitustoimintansa menestyksen ajatuksellisen salaisuuden. Looginen positivismi siirsi luonnontieteen ajattelutavan yhteiskuntaan ja luokitteli lauseet tosiksi, epätosiksi tai merkityksettömiksi. Ajattelevien toimijoiden maailmassa tarvitaan kuitenkin totuuden kolmas luokka: reflektiiviset lauseet, joiden totuusarvo riippuu niiden tekemästä vaikutuksesta. Ihmiset suuntautuvat tulevaan sellaisten odotuksien varassa, jotka he omaksuvat kokemuksensa, nykyhetkestä tislattun tiedon ja ennusteiden kokonaisuudesta. Odotukset saattavat kuitenkin olla harhaisia sen suhteen, mihin trendit todella ovat kehitymässä. Jos näin on, yhteiskuntaan saattaa syntyä nopeita buumi/romahdus-prosesseja, joissa harhaiset odotukset ensin kumuloituvat ja törmäävät sitten seinään (vrt. Suomen kasinotalous 1980-luvun lopulla). Toisaalta odotukset saattavat osua oikeaan: ne ennustavat tulevan kehityksen vastoin kaikkea virallista tai vallitsevaa ymmärrystä. Näin on Sorosin mukaan kaikilla elämänsäaloilla.

Tällaisten joko harhaisten tai todellisten boomin tunnistamiseen valutta- ja osakekurssien suhteen Soros koului itsensä 1960-luvulla ja ryhtyi sijoittamaan näiden arvioidensa mukaan: osti aina boomin alkuvaiheessa, harhaisten osalta myi ennen romahdusta, mutta kestävien suhteen antoi sijoituksensa arvon kasvaa niin kauan kuin kasvupotentiaalia oli – ja myi sitten. Sorosin analyysikyvyyn voimasta kertoo se, että lähes tyhjästä aloittaneen pikkusijoittajan omaisuuden arvoksi arvioidaan nyt 7 miljardia dollaria.

Kaikesta päätellen Soros arvioi poliittisen Bush-boomin harhaiseksi ja näkee sen romahduksen jo alkaneen. Maailman turvallisuuden ja tulevan kehityksen kannalta olisi enemmän kuin toivottavaa, että Sorosin arvio ja hänen sen suuntainen toimintansa osuivat todelliseen nousevaan trendiin eli tuottaisivat tulosta.

Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa

MIKA GISSLER

Julkiseen keskusteluun nousee aika ajoin kansakuntamme tulevaisuus, etenkin silloin, kun julkaistaan uusia, aiempaa pienempiä syntyneiden lasten lukumääriä. Näissä puheenvuoroissa viitataan yleensä tosiseikkaan, ettei näin vähän lapsia ole syntynyt sitten 1860-luvun katovuosien. Usein looginen jatkokysymys kuuluukin, koska suomalaiset loppuvat alhaisen hedelmällisyyden myötä. Kansan katoamisen sijaan suurempi huoli liittyy hyvinvointipalveluidemme turvaamiseen ja erityisesti vanhenevan väestömme hoitotaakan maksamiseen huoltosuhteen heikentyessä. Vuoteen 2030 mennessä 75 vuotta täyttäneiden määrä kaksinkertaistuu 724 000 henkilöön, mikä vastaa jo 13,7:ää prosenttia koko väestöstä (Tilastokeskus 2003a). Vaikka ikääntyneet ovatkin aiempaa paremmassa kunnossa, lisää elinajan pidentyminen sosiaali- ja terveystienonja mm. hoivapalveluiden työvoimavaltaisuuden ja uusien, kustannuksiltaan kalliiden lääketieteellisten hoitojen vuoksi.

Tässä artikkelissa esitetään katsaus hedelmällisyyteen liittyviin tilastotietoihin aina 1700-luvulta lähtien sekä viime vuosikymmenien tietoja syntyneiden lasten määrään vaikuttaneista tekijöistä. Erikseen tarkastellaan imeväis- ja äitiyskuolleisuuden suhdetta kokonaishedelmällisyyteen sekä raskaudenkeskeytysten ja hedelmällisyshoitojen vaikutusta syntyneiden lasten määrään. Pääpaino on viime vuosisadan ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeisen kehityksen esittelemisessä sekä uuden vuosituhannen ensi vuosikymmenien lapsilukujen ennakoimisessa eri hypoteettisia kokonaishedelmällisyytasoja käyttämällä.

Tietolähteinä käytetään Suomen runsaita väestö- ja terveystietoja. Väestötilastointi alkoi jo Ruotsin vallan aikana vuonna 1736. Aluksi tiedonkeruusta vastasi papisto, mutta vuodesta 1865 lähtien Tilastollinen toimisto (myöhemmin Tilas-

tollinen päätoimisto, nykyisin Tilastokeskus) (Koskinen & al. 1994). Väestötilastoja täydentävät Stakesin keräämät mittavat lisääntymisaineistot, kuten syntymä- ja raskaudenkeskeyttämisrekisteri sekä hedelmöityshoitotilastot. Tilastoihin perustuvien tutkimusten lisäksi artikkelissa esitetään perheellistymistä ja perhesuunnittelua koskevien kyselytutkimusten tuloksia, jotka täydentävät jatkuvasti kerättäviä tilasto- ja rekisteritietoja.

Tietolähteet

Artikkelin tiedot perustuvat seuraaviin tilasto- ja rekisteriaineistoihin:

- Tilastokeskuksen väestö-, väestönmuutos- ja kuolemansyytilastot (Tilastokeskus 2003a),
- Stakesin lisääntymisaineistot: syntymä- ja raskaudenkeskeyttämisrekisteri sekä hedelmöityshoitotilastot (Stakes 2003a) ja
- Stakesin Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastotietokanta SOTKA (Stakes 2003b).

Tämän lisäksi artikkelissa hyödynnettiin seuraavien tutkimusaineistojen tuloksia:

- Stakesin keräämä lapsettomuushoitoja koskeva rekisteripohjainen tutkimusaineisto, joka perustuu Kansaneläkelaitoksen vuosina 1996–1998 korvaamiin hedelmällisyshoitoihin ja niissä käytettyihin lääkkeisiin sekä hoitoa saaneiden naisten rekisteripohjaiseen seurantaan (ks. tarkemmin Klemetti & al. 2001),
- Stakesin muodostama lisääntymistapahtumia koskeva tutkimusaineisto, jossa on yhdistetty yksilötasoisia Stakesin hoitoilmoitus-, raskaudenkeskeyttämis- ja syntymärekisterin tietoja vuosilta 1987–1998 (ks. tarkemmin Vikat & al. 1999),
- Väestöliiton postikyselyin kerätyt perhebarometritutkimukset (Reuna 1997; Paajanen 2002) sekä

– Väestöliiton ja Tilastokeskuksen haastatteluin kerätyt perheellistymistutkimukset (Riihinen & al. 1980; Nikander 1992 & 1995).

Kansainväliset tiedot kerättiin Maailman terveysjärjestön Health for all -terveystietokannasta (WHO 2003) ja Euroopan neuvoston vuositilastosta (Council of Europe 2002) sekä Stakesin keräämistä pohjoismaisista raskauden keskeyttämis-tilastoista (Stakes 2002).

Määritelmät ja menetelmät

Hedelmällisyyttä mitattiin kokonaishedelmällisyydellä, yleisellä hedelmällisyydellä, synnyttäneisyydellä ja raskausluvulla (ks. myös liite 1). Erikseen arvioitiin, kuinka paljon imeväiskuolleisuus eli todennäköisyys kuolla ensimmäisen elinvuoden aikana vaikuttaa hedelmällisyyteen. Tämä tehtiin muodostamalla kokonaishedelmällisyydellä rinnalle aikasarja, jossa kokonaishedelmällisyydellä puhdistettiin imeväiskuolleisuus.

Raskauden keskeyttäneisyyttä mitattiin jakamalla raskaudenkeskeytysten määrä tuhatta hedelmällisyyssikäistä (15–49-vuotiaista) naista kohden. Raskaudenkeskeyttämispäätöksen yleisyyttä mitattiin laskemalla raskaudenkeskeytysten osuus synnytysten ja raskaudenkeskeytysten yhteismäärästä ikäryhmittäin. Tarkastelussa on huomattava, että raskaudenkeskeyttämisrekisterin ikätieto on ollut vuodesta 1987 lähtien potilaan ikä toimenpidepäivänä, mutta ennen tätä se oli ikä vuoden lopussa. Vuosien 1987–1993 tiedot on erikseen laskettu takautuvasti käyttämällä potilaan ikää toimenpidepäivänä Stakesin poistoilmoitusrekisterin avulla (Vikat & al. 1999).

Tiedot hedelmällisyshoidosta syntyneiden lasten määristä perustuvat Stakesin keräämiin hedelmöityshoitotilastoihin (Stakes 2003a) sekä erikseen kerättyyn tutkimusaineistoon, jossa vuosien 1996–1998 tiedot Kansaneläkelaitoksen korvaamista hormonihoidoista (joko keinohedelmöityksen kanssa tai ilman) ja hedelmöityshoidoista yhdistettiin syntymärekisteriin hoidoista syntyneiden lasten määrän selvittämiseksi (Klemetti & al. 2001).

Syntyneiden lasten tulevia määriä arvioitiin käyttämällä Tilastokeskuksen väestöennusteita hedelmällisyyssikäisten naisten lukumääristä ja kolmea teoreettista kokonaishedelmällisyydentasoa: a) 1,5, joka vastaa nykyisten EU-maiden keskitasoa,

b) 1,7, joka vastaa viime vuosien tasoa Suomessa ja c) 2,1, joka on teoreettinen väestön uusiutumisluku. Laskelmissa oletettiin, että synnyttäjien ikäjakauma ja synnyttäjien keski-ikä pysyvät muuttumattomina vuosien 2000–2002 tasolla.

Yksityiskohtaisemmat tilastot vuosien 1901–2000 synnytyksistä, hedelmällisyydeltä, raskaudenkeskeytyksistä, syntyneistä lapsista ja äitiyskuolemista on esitetty liitteissä 2 ja 3.

Kokonaishedelmällisyyden kehitys

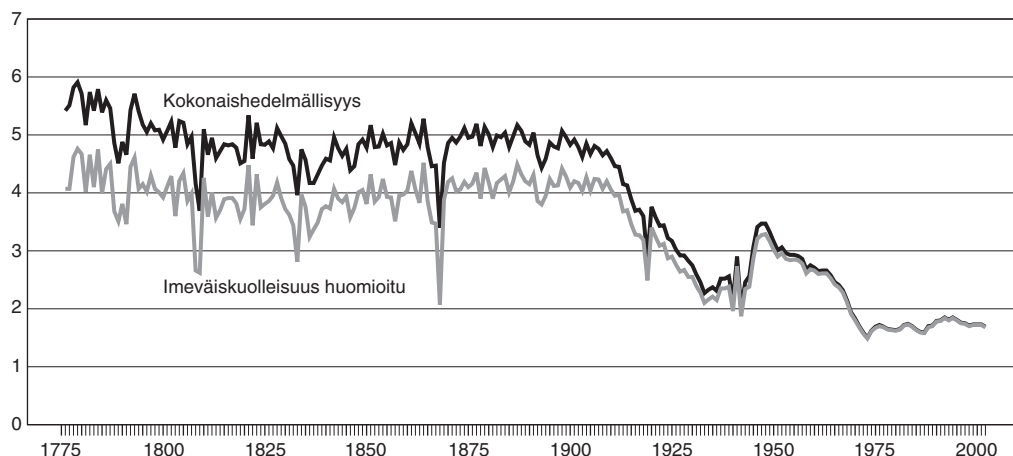
1700-luvun loppupuolella kokonaishedelmällisyydellä oli noin 5,5 ja sen jälkeen keskimäärin 5 (kuvio 1). Tarkempia tietoja esimerkiksi ikäryhmittäisestä hedelmällisyydestä ei ole, mutta yleisimmin esitetyn teorian mukaan Suomessa oli vallassa ns. länsieurooppalainen avioliittomalli. Korkea avioitumisikä ja suhteellisen suuri naimattomiksi jääneiden osuus johtivat suhteellisesti matalaan kokonaishedelmällisyydeltä (ks. esim. Lutz 1987; Notkola 1994).

Hedelmällisyys pysyi korkeana aina 1910-luvulle saakka, mutta 1930-luvun pulavuosiin mennessä kokonaishedelmällisyydeltä oli painunut alle 2,5:n. Väheneminen koski erityisesti avioliitosta hedelmällisyyttä: avioliitossa eläneet pyrkivät lopettamaan lastenhankinnan saavutettuaan haluamansa lapsiluvun, pääosin keskeytetyin yhdynnöin tai pidättymällä yhdynnöistä (Notkola 1994). Tätä aikaisemmin lapsiluvun rajoittamisesta ei väestötasolla ollut merkkejä. Hedelmällisyyden laskun ensisijaisena tekijänä pidetään muutosta maatalousvaltaisesta maalaisyhteiskunnasta teolliseen kaupunkimaiseen yhteiskuntaan (Lutz 1987).

Toisen maailmansodan jälkeen syntyivät suuret ikäluokat ja hedelmällisyys lähenteli 1910-luvun puolivälin ja 1920-luvun alun tasoa. Korkeimmillaan sodanjälkeinen kokonaishedelmällisyydeltä oli 3,47 vuosina 1947–1948. Suurin osa ilmiöstä selittyy sodan takia solmimatta jääneistä avioliitoista sekä niistä syntyneistä esikoisista. Naisten hedelmällisyyskäyttämättömyydessä ei sinänsä tapahtunut merkittävää muutosta (Notkola 1994).

Suurten ikäluokkien jälkeen hedelmällisyys alkoi laskea, ensiksi hitaasti 1960-luvun puoliväliin asti, mutta sitten rivakammin. Kokonaishedelmällisyydeltä alitti 2,5:n vuonna 1965 ja 2,0:n vuonna 1969; matalimmillaan se oli 1,50 vuonna 1973. Tätä seuranneet kolme vuosikymmentä

Kuvio 1. Kokonaishedelmällisyysluku 1775–2002

ovat olleet tasaisen kehityksen aikaa kokonaishedelmällisyysluvun vaihdellessa 1,58:n ja 1,85:n välillä. Tämä jää alle väestön uusiutumiseen tarvittavan tason, jolloin syntyneitä ja kuolleita on yhtä paljon, eikä väestön määrä muutu. Teoreettisissa laskelmissa tänä tasana pidetään kokonaishedelmällisyyslukua 2,1.

Suurten hedelmällisyystrendien rinnalla voitiin kokonaishedelmällisyudessa havaita sotien ja katovuosien vaikutus aina 1900-luvun puoliväliin saakka. Kuvioista 1 erottuvat selvästi vuosien 1788–1790 sota Venäjää vastaan, vuosien 1808–1809 Suomen sota, tuhoisat katovuodet 1832 ja 1867, itsenäisyyden alkuaikojen levottomuus vuonna 1918 sekä toisen maailmansodan aika vuosina 1939–1944. Hedelmällisyyskehitykselle oli tyypillistä, että syntyvyyskadon jälkeen vastasyntyneiden määrä nousi pikaisesti edellisten vuosien tasolle.

Kokonaishedelmällisyyslukulaskelmissa otetaan huomioon kaikki elävänä syntyneet lapset. Kuitenkin aiempina vuosisatoina lapsikuolleisuutemme on ollut huomattavaa. Enimmillään yli kolmannes lapsista ei nähnyt ensimmäistä syntymäpäiväänsä. Korkeimmat imeväiskuolleisuusluvut on tilastoitu sota- ja katovuosina 1868 (imeväiskuolleita 39 % elävänä syntyneistä), 1808 (36 %), 1833 ja 1809 (29 %).

Laskemalla kokonaishedelmällisyysluku, josta on poistettu ensimmäisen elinvuoden aikana kuolleet lapset (kuvio 1), voidaan havaita, että imeväiskuolleisuuden vaikutus on merkittävä: noin 19–21 prosenttia vuosina 1776–1875, 15 prosenttia 1876–1900, 11 prosenttia 1901–1925

ja 7 prosenttia 1926–1950 (ks. myös 1900-luvun osalta liitteet 2 ja 3). Viimeksi kuluneen puolen vuosisadan aikana imeväiskuolleisuuden vaikutus on kadonnut, ja nykyisin ainoastaan noin kolme lasta tuhannesta kuolee ennen yhden vuoden ikää.

Väestön lisääntymisen näkökulmasta tarkastelu olisi oikeellisempi, mikäli laskelmassa otettaisiin huomioon kaikki ennen hedelmällistä eli noin 15 vuoden ikää kuolleet. Tällaisia tilastoja ei kuitenkaan ole saatavissa. Periodikohtaisen kokonaishedelmällisyysluvun ja imeväiskuolleisuuden välistä yhteyttä tarkastellessa on kuitenkin huomattava mm. Wolfgang Lutzin (1987) tekemä havainto, jonka mukaan korkea imeväiskuolleisuus lisää synnyttäjäkohtaista kokonaishedelmällisyyttä, sillä kuollut lapsi halutaan korvata uudella lapsella, jotta tavoitettaisiin toivottu määrä eloon jääviä jälkeläisiä.

Äitiyskuolemilla on myös vaikutus syntyvien lasten määrään, mikäli kuolema tapahtuu ennen kuin toivottu lapsiluku on saavutettu. Historiallisesti tarkastellen äitiyskuolemilla (liite 3) on ollut imeväiskuolleisuutta vähäisempi vaikutus syntyneiden lasten tuleviin määriin. Vuosina 1859–1899 äitiyskuolemaan johti 0,75 prosenttia synnytyksistä (vuosivaihtelu 0,42–1,05 % lukuun ottamatta suurta katovuotta 1868, jolloin osuus oli 1,40 %). Ennen kuolemansyytilastoinnin siirtämistä nykyiseen Tilastokeskukseen vuonna 1936 osuus oli laskenut 0,36 prosenttiin vuosina 1900–1935 ja samalla vuosivaihtelu oli pienentynyt (0,23–0,52 %).

Tilastouudistus paransi kuolemansyytilastoinnin laatua, mikä nosti äitiyskuoleman kohdan-

neiden synnyttäjien osuuden 0,43 prosenttiin vuosina 1936–1945. Toisen maailmansodan jälkeen äitiyshuollon kehittyminen, sairaalasyntyneiden yleistymisen kotisyntyneiden vähetessä ja tartuntatautiin hoitomenetelmien kehittyminen saivat aikaan sen, että äitiyskuolemien osuus väheni nopeasti pysyvästi alle 0,2 prosentin vuonna 1948 ja alle 0,1 prosentin vuonna 1959. Vuonna 1970 säädetyn raskaudenkeskeytyslain jälkeen laittomia keskeytyksiä ei enää ole ollut. Vuoden 1980 jälkeen äitiyskuolemia on ollut vuodessa 1–7 (vajaat 0,005 % synnyttäjistä eli yksi kuolema 20 500:aa synnyttäjää kohden).

Kokonaishedelmällisyysluku laskettaessa oletetaan ikäryhmäkohtaisen hedelmällisyyden pysyvän muuttumattomana. Mikäli ikäryhmäkohtaiset hedelmällisyysluvut muuttuvat, ei periodikohtainen kokonaishedelmällisyysluku anna oikeaa kuvaa väestön tulevasta lisääntymisestä. Lastenhankintaa lykättäessä kokonaishedelmällisyysluku laskee, kun taas lastenhankintaa aikaistettaessa se nousee. Varsinainen kohorttikohtainen hedelmällisyys selviää vasta hedelmällisen kauden päätyttyä. Syntymäkohorttina tarkasteltuna 1930-luvulla syntyneet naiset ovat synnyttäneet keskimäärin 2,3 elävää lasta ja vuosina 1940–1965 syntyneet naiset noin 1,9 elävää lasta. Kokonaan ilman biologisia lapsia on 14–16 prosenttia vuosina 1935–1957 syntyneistä naisista. Erot eri ikäluokkien välillä ovat varsin pienet.

Suomen kokonaishedelmällisyysluku (1,73 vuonna 2001) on pohjoismaisittain toiseksi alhaisin Ruotsin jälkeen (1,57), mutta selvästi korkeampi kuin Etelä-Euroopan katolisissa maissa (1,24–1,42), Baltian maissa (1,21–1,34) tai kesken ja itäisen Euroopan EU-jäsenyyttä hakevissa maissa (1,15–1,39). Irlannissa (1,98) ja Islannissa (1,95) ovat läntisen Euroopan korkeimmat hedelmällisyysluvut, mutta sielläkin ne ovat painuneet jo alle väestön uusiutumistason. Lopullista hedelmällisyyttä tarkastellessa erot esimerkiksi Pohjoismaiden välillä ovat vähäiset: ikäluokkien 1950–1965 naiset olivat synnyttäneet noin 1,9–2,1 elävää lasta kaikissa maissa lukuun ottamatta Islantia (2,5 lasta).

Raskaudenkeskeytyksistä luotettavia tilastoja vuodesta 1970

Ensimmäinen raskaudenkeskeytystä säätelevä lakimme on vuodelta 1950. Sitä aiemmin keskeytys

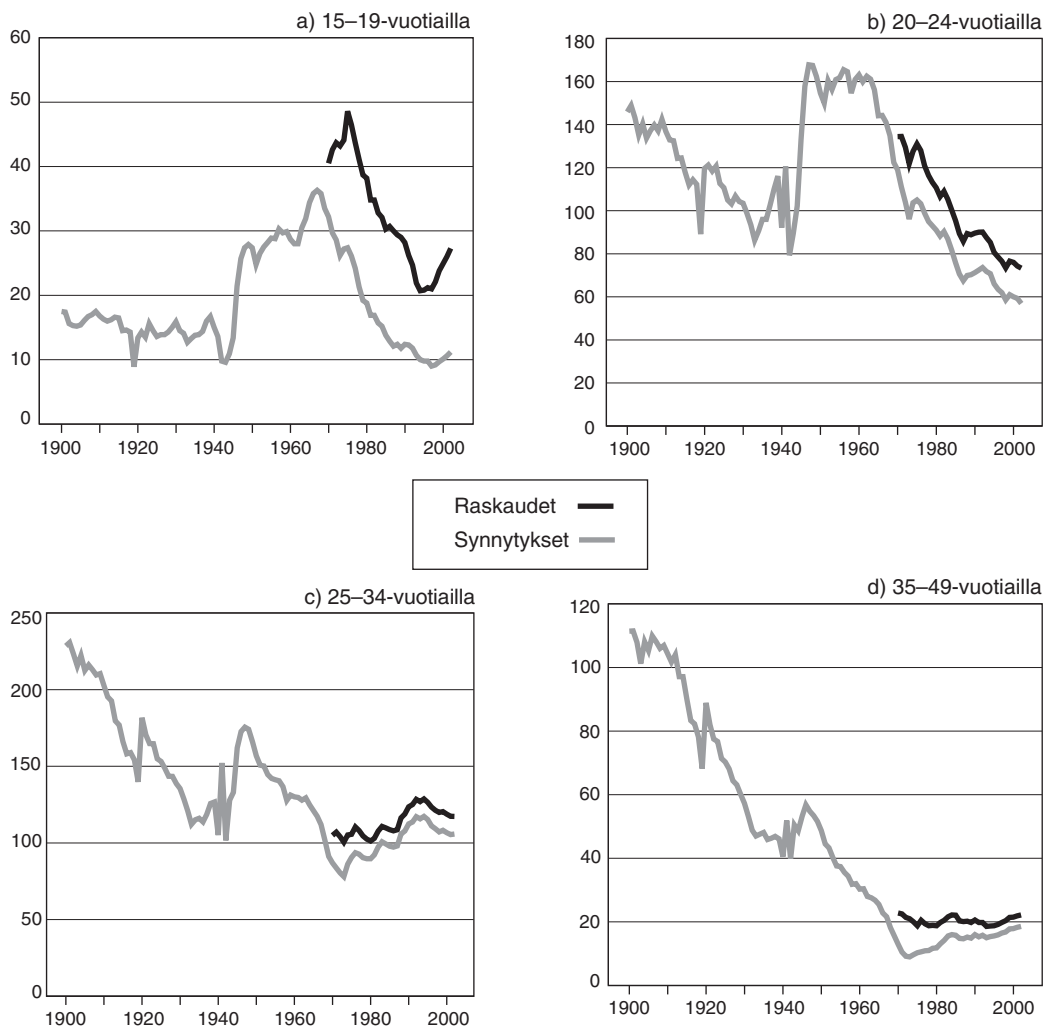
oli sallittu ainoastaan, jos raskaus oli vaaraksi naisen hengelle tai terveydelle. 1.7.1950 voimaan tulleen lain mukaan raskaudenkeskeytyksessä voitiin ottaa huomioon naisen terveyteen vaikuttavat vaikeat elämänotot ja muut olosuhteet. Keskeytys oli myös mahdollinen, mikäli raskaus oli alkanut väkisinmakaamisesta ja siitä oli nostettu syyte tai syytteen nostamisesta oli ilmoitettu. Raskaus voitiin myös keskeyttää, mikäli oli aihetta epäillä, että naisella tai lapsen tulevalle isällä oli sellaisia periytyviä taipumuksia, jotka aiheuttaisivat mielisairautta, tylsämielisyyttä tai ruumiillisen sairauden tai vian. Vuoden 1950 laki ei vähentänyt laittomia keskeytyksiä, ja 1960-luvun puolivälissä arvioitiin niitä olevan noin 19 000–21 000 vuodessa (Aborttilakikomitean mietintö, 1969).

Nykyisen 1.7.1970 voimaan tulleen lain mukaan raskaus voidaan naisen pyynnöstä keskeyttää, mikäli raskaudenkeskeyttämiselle on laissa mainittu peruste. Yleisin on ns. sosiaalinen peruste, jolloin keskeytys voidaan tehdä elämäntilasta ja muista olosuhteista aiheutuvan huomattavan rasituksen vuoksi (runsaat 85 % keskeytyksiä). Muut perusteet ovat alle 17 vuoden tai yli 40 vuoden ikä raskaaksi saatettaessa, vähintään neljän lapsen synnyttäminen, sikiön sairaus tai ruumiinvika, rikoslain 20. § (raskaus, törkeä raskaus, seksuaalinen hyväksikäyttö ja törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö) ja jommankumman tai kummankin vanhemman sairaus, häiriintynyt sieluntoiminta tai muu niihin verrattava syy, joka vakavasti rajoittaa heidän kykyään hoitaa lasta. Kuluneiden kolmen vuosikymmenen tärkeimmät lainmuutokset ovat yhden tai kahden lääkärin lausunnon perusteella tehtävän keskeytyksen ylärajan muuttaminen 16 raskausviikosta 12 raskausviikkoon vuonna 1978 sekä luotettavalla menetelmällä todetun vakavan sikiövaurion perusteella tehtävän keskeytyksen ylärajan muuttaminen 20 raskausviikosta 24 raskausviikkoon vuonna 1985.

Raskaudenkeskeytysten määrä oli korkeimmillaan vuonna 1973, jolloin tehtiin lähes 23 400 keskeytystä. Tämän jälkeen alkoi yli kaksi vuosikymmentä kestänyt lähes yhtäjaksoinen alenevien keskeytyslukujen jakso. Laskeva suuntaus pysähtyi 1990-luvun puolivälissä, jonka jälkeen keskeytyksiä on ollut noin 10 000–11 000 vuodessa; tämä on noin 15–16 prosenttia synnytysten ja keskeytysten yhteismäärästä.

Suomen keskeytysluvut ovat Pohjoismaiden matalimmat. Sama pätee ikäryhmittäisiin lukui-

Kuvio 2. Synnytysten ja raskauksien (synnytykset ja raskaudenkeskeytysten kokonaismäärä) määrä tuhatta naista kohden ikäryhmittäin 1900–2002

hin teini-ikäisiä lukuun ottamatta: alle 20-vuotiailla tanskalaisilla keskeytysluvut ovat olleet matalammat kuin Suomessa vuodesta 2000 lähtien (Knudsen & Gissler 2003). Muista raskaudenkeskeytykseen sallivasti suhtautuvista maista ainoastaan Alankomailla on ollut Suomea alhaisemmat keskeytysluvut.

Ikäryhmittäiset synnytyks- ja raskausluvut

Alle 20-vuotiaiden synnytyksluvut olivat varsin vaakaat aina toiseen maailmansotaan saakka (kuvio 2a). Tämän jälkeen teini-ikäisten synnytysten määrä rei-

lusti kaksinkertaistui ja saavutti huippunsa vuonna 1967. Tätä seurasi kolmen vuosikymmenen ajan vähenevä suuntaus, joka päättyi 1990-luvun lopulla. Myös teini-ikäisten raskausluvut vähenivät nopeasti 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin saakka, mutta vuoden 1994 jälkeen ne ovat kasvaneet kolmanneksella raskaudenkeskeytysten yleistytyä. Samalla keskeytysten osuus raskauksista on kasvanut 50 prosentista 60 prosenttiin.

Vastaava historiallinen kehitys on havaittavissa 20–24-vuotiailla 1920-luvulta lähtien, mutta heidän kohdallaan sekä synnytyks- että raskausluvut eivät alkaneet yleistyä 1990-luvulla, vaan ne vähenivät edelleen (kuvio 2b). Noin viidennes tä-

män ikäluokan raskauksista keskeytetään, ja tämä osuus on pysynyt samansuuruisena viimeksi kuluneet kolme vuosikymmentä.

Lastenhankinnan lykkääminen näkyy 25–34-vuotiaiden synnytyksluvuissa. Ne laskivat suurten ikäluokkien syntymisen jälkeen aina 1970-luvulle asti, mutta yleistivät sitten parin vuosikymmenen ajan (kuvio 2c). Hieman ennen vuosituhanen vaihdetta tämän ikäluokan synnytyksen ja raskausluvut kääntyivät tosin lievään laskuun. Tässä ikäluokassa raskaudet ovat pääosin toivotuja, sillä keskeytysten osuus raskauksista on pieni, vain noin 10 prosenttia.

Lapsen terveyden kannalta yli 35-vuotiaita pidetään riskisynnyttäjinä (Hemminki & Gissler 1996). 35–49-vuotiaiden synnytysten määrä vähentyi – maailmansotien jälkeisiä vuosia lukuun ottamatta – 1970-luvulle saakka (kuvio 2d). Tämän jälkeen keskeytyksluvut ovat laskeneet, samalla kun synnytyksluvut ovat kasvaneet. Tässä ikäryhmässä syntyy siis yhä enemmän suunniteltuja lapsia. Kun 1970-luvulla vielä 40 prosenttia 35–39-vuotiaiden, 60 prosenttia 40–44-vuotiaiden ja yli 80 prosenttia 45 vuotta täyttäneiden raskauksista keskeytettiin, ovat nykyiset osuudet 35–39-vuotiailla alle 15 prosenttia ja 40 vuotta täyttäneillä 25 prosenttia.

Synnyttäjien keski-ikä nousu pysähtynyt

Vuosisadan vaihteessa synnyttäjät olivat keskimäärin 31-vuotiaita. Sota-aikaa 1942–1943 lukuun ottamatta keski-ikä aleni aina vuoteen 1971 asti, jolloin synnyttäjät olivat keskimäärin hieman yli 26-vuotiaita. Lastenhankinnan lykkäämisen myötä kehitystrendi muuttui, ja viimeksi kuluneet vajeat kymmenen vuotta synnyttäjien keski-ikä on pysynyt vähän alle 30 vuodessa. Myös ensisynnyttäjien keski-ikä nousu on tasaantunut, ja se on ollut hieman yli 27,5 vuotta 1990-luvun puolivälistä lähtien.

Kansainvälisesti vertailtuna suomalaisten synnyttäjien ikä on puoli vuotta EU-maiden keskiarvoa (29,4 v. vuonna 2001) korkeampi. Synnyttäjät ovat keski-ikänsä yli 30-vuotiaita Alankomaissa ja Italiassa (30,4 v.) sekä Espanjassa ja Irlannissa (30,7 v.). Ensisynnyttäjien keski-ikä Suomessa on lähes vuoden EU:n keskiarvoa matalampi (28,5 vuotta). Vanhimmat ensisynnyttäjät ovat Isossa-Britanniassa ja Espanjassa, keskimäärin yli 29-vuotiaita.

Lapsettomuushoitojen vaikutus syntyneiden määrään

Lastenhankinnan lykkäämistä ja sisäsynnyttelinien tulehduksia on pidetty merkittävimpinä syinä tahattoman lapsettomuuden yleistymiselle. Vuosina 1989 ja 1994 kerättyjen perheellistymis- ja perhesuunnittelututkimusten kyselyihin vastaajista noin joka seitsemäs raskautta tuloksetta vuoden ajan yrittänyt nainen ilmoitti kokeneensa lapsettomuutta. Primaarista lapsettomuutta (raskaaksi tuleminen ei ole onnistunut koskaan) raportoi noin 9 prosenttia ja sekundaarista lapsettomuutta (uudelleen raskaaksi tuleminen ei ole onnistunut) noin 5 prosenttia hedelmällisyysikäisistä naisista (Klemetti 2003).

Läketieteellisten lapsettomuushoitojen kehitys on ollut nopeaa 1980-luvulta lähtien. Ensimmäiset hedelmöityshoidot annettiin Suomessa vuonna 1982, ensimmäinen lapsi syntyi vuonna 1984 ja nykyisin jo noin 2,5 prosenttia syntyneistä lapsista saa alkunsa hedelmöityshoidosta (Tiitinen & al. 1998; Stakes 2003a).

Muista lapsettomuushoidoista syntyneistä lapsista ei kerätä järjestelmällisesti tietoja. Vuonna 1996 tehdyn erillisselvityksen (Stakes 1996) ja vuosina 1997–1998 Kansaneläkelaitoksen korvaamien hedelmällisyyshoitojen perusteella (Klemetti 2001) voidaan arvioida, että hormonihoidoista – joko keinohedelmöityksen eli inseminaation kanssa tai ilman – syntyy vähintään yhtä paljon lapsia kuin hedelmöityshoidoista. Läketieteellisesti vaativimmista lapsettomuushoidoista syntyneiden lasten osuus kaikista lapsista kasvaa lähes lineaarisesti äidin iän mukaan (kuvio 3). Kun 20–24-vuotiaiden lapsista noin 1,7 prosenttia syntyy joko hedelmöitys- tai hormonihoidosta, on vastaava osuus 40 vuotta täyttäneillä jo 11,5 prosenttia. Nuoremmissa ikäluokissa syntyy hormonihoidoista enemmän lapsia kuin hedelmöityshoidoista, mutta yli 30-vuotiailla tilanne on päinvastainen. Epäsuorasti tämä kuvastaa nuorten hoitoja saaneiden vaikeampia fysiologisia hedelmättömyyteen johtaneita terveysongelmia, kun taas ikääntyneimmillä hoitoja saaneilla kyse on yleisesti alentuneesta hedelmällisyydestä ja raskaaksi tulemisen vaikeuksista.

Miksi lapsia hankitaan?

Virallisista tilastoista tai rekistereistä ei voida sel-

Taulukko 1. Toivottu lapsiluku eri suomalaistutkimuksissa

Tutkimusvuosi lkäryhmä	Perheellistymistutkimukset ¹			Perhebarometrit ²	
	1977 18–44-v. (naiset)	1989 22–51-v. (naiset)	1992 22–51-v. (miehet)	1997 17–59-v.	2002 18–45-v.
Vastausprosentti	91	81	82	47	52
Ei toivo lapsia lainkaan, %	1	2	3	..	..
Keskimääräinen toivottu lapsiluku					
omassa perheessä	2,4	2,6	2,3	2,4	2,5
suomalaisperheessä	..	2,6	2,4	2,5	2,4

¹Haastatteluun perustuvia tutkimuksia (Riihinen & al. 1980; Nikander 1992 & 1995).
²Postikyselyyn perustuvia tutkimuksia (Reuna 1997; Paajanen 2002).

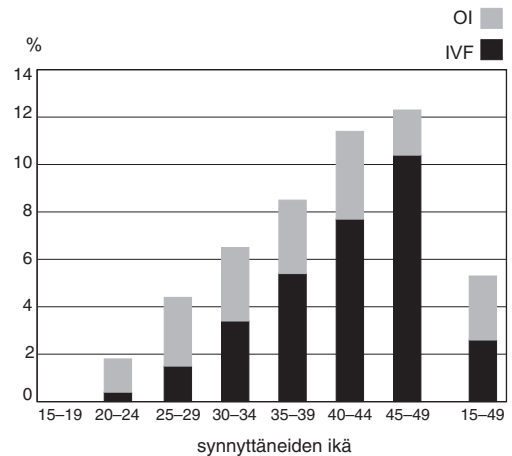
vittää lapsen hankkimiseen johtavia syitä. Eri kyselytutkimuksissa vain muutama prosentti ilmoittaa, ettei halua yhtään lasta (taulukko 1). Naisten lastenhankinnasta luopuminen liittyy usein oikean partnerin puuttumiseen ja kypsy-mättömyyden kokemiseen (Nikander 1992). Myös miehillä puolison puuttuminen on merkittävä syy lastenhankinnasta luopumiseen, mutta nuoremmat ikäpolvet pelkäävät myös pienten lasten sitovan liikaa sekä aikapulaa (Nikander 1995).

Lähes kaikki suomalaiset ilmoittavat siis haluavansa vähintään yhden lapsen. Naiset perustele-levat ensimmäisen lapsen hankintaa äitiyden ko-keumuksella, elämän jatkumisella ja tarkoituksen saamisella elämään. Lapsen katsotaan myös lähentävän puolisoita symboloiden rakkautta. Toisen lapsen ja usein myös seuraavien lasten han-kintaa perustellaan sisarusten saamisella. Kol-mannen lapsen hankintaan liittyy myös suku-puolitoiveita, mikäli kaksi edellistä lasta ovat ol-leet samaa sukupuolta (Turunen 1998). Myös miehillä lastenhankinnan perustelut ovat saman-kaltaisia: elämän jatkuminen, isyyden kokeminen sekä ilo seurata lapsen kasvua ja kehitystä (Ni-kander 1995).

Kuinka monta lasta halutaan?

Viime vuosikymmenet ovat suomalaiset ilmoit-taneet haluavansa keskimäärin 2,4 lasta (Riihinen & al. 1980; Nikander 1992 & 1995; Reuna 1997; Paajanen 2002). Muuttumattoman tren-din paikkansa pitävyyden todistaminen on vai-keaa tuoreiden, haastatteluihin perustuvien per-heellisyystutkimusten puutteen vuoksi sekä pos-tikyselyyn perustuvien perhebarometrien alhais-ten vastausprosenttien vuoksi. Naisilla lapsiluku-

Kuvio 3. Hedelmöityshoidosta (IVF) ja hormoni-hoidosta (OI) syntyneiden lasten osuus äidin iän mukaisissa ryhmissä 1997–1998

toive on hiukan suurempi kuin miehillä, samoin korkeammin koulutetuilla sukupuolesta riippu-matta. Sosioekonomisen aseman mukaan tarkas-teltuna maatalousyrittäjät, yrittäjät ja opiskelijat haluavat eniten lapsia, alimmat toimihenkilöt vä-hiten. Naisilla syntymäkohortti ei vaikuta toivot-tuun lapsilukuun, mutta nuoremmat miesikäluo-kat näyttäisivät toivovan vähemmän lapsia. Tämä voi myös johtua miesten hitaammasta kypsymi-sestä perheen perustamiseen ja lastenhankintaan (Nikander 1992 & 1995; Paajanen 2002).

Jonkin verran edellisiä korkeampia lukuja on saatu, kun on tiedusteltu, mikä olisi sopiva suo-malaisen perheen lapsilukumäärä (taulukko 1). Monilapsisista perheistä tulleet toivovat keski-määrin suurempia perheitä: mikäli vastaajalla oli vähintään kolme sisarusta, ihanteellinen lapsiluku oli 2,8. Myös puolison sisarusten määrällä on vai-kutusta: mikäli vastaajan puolisoilla oli vähintään

kolme sisarusta, ihanteellinen lapsiluku oli 2,7 (Paajanen 2002).

Sekä oma lapsilukutoive että yleensä perheelle sopiva lapsiluku (2,3–2,6) on merkittävästi korkeampi kuin kokonaishedelmällisyyslukumme (1,7), perheiden keskimääräinen lapsimäärä (1,8) (Kartovaara & Sauli 2000) tai toteutunut hedelmällisyys (1,9). Ilmiön selitykseksi perhebarometrin vastaajat ovat tarjonneet egoistisia syitä eli korostunutta itsenäisyyden ja itsensä toteuttamisen tarvetta, pidentyneitä opiskeluaikoja ja halua saada opinnot päätökseen ennen lastenhankinnan aloittamista, työelämän vaatimusten kiristymistä, tulevaisuuden epävarmuutta sekä työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeutta (Paajanen 2002). On kuitenkin muistettava, että toivottu lapsiluku on aina ihannoitu. Käytännössä lasten lukumäärä voi jäädä toivottua alhaisemmaksi monista erilaisista syistä, ei ainoastaan lastenhankinnan lykkäämisestä johtuvista terveydellisistä syistä.

Miksi lastenhankintaa lykätään?

Ihante- ja toteutuneen lapsiluvun ristiriidan lisäksi myös ensimmäisen lapsen toivottu ja toteutunut hankintaikä eroavat toisistaan merkittävästi. Kun vuonna 2002 ensisynnyttäjä oli keskimäärin alle 28-vuotias ja ensimmäistä kertaa isäksi tuleva noin kaksi vuotta tätä vanhempi, pidettiin samana vuonna kerätyssä perhebarometrissa parhaimpana ensimmäisen lapsen hankintaikänsä naisilla 25,4:ää vuotta ja miehillä 27,4:ää vuotta (Paajanen 2002). Alle 30-vuotiaiden mielestä tärkeimpiä syitä lastenhankinnan lykkäämiseen ovat keskenkäiset opinnot ja taloudellinen epävarmuus sekä ”vauvakuumeen” puute. 30 vuotta täyttäneillä ”vauvakuumeen” puute on useimmin mainittu syy lastenhankinnan lykkäämiseen. Seuraavaksi tärkeimmät syyt liittyvät omaan tai puolison uraan sekä kuopuksen nuoruuteen.

Faktorianalyysillä Pirjo Paajanen (2002) määritteli viisi lastenhankintaa lykkäävää ryhmää: 1) ilman parisuhdetta elävät nuoret, 2) parisuhteessa vähän aikaa asuneet nuoret, 3) vähän aikaa sitten lapsen saaneet, 4) parisuhteen tai terveyden vuoksi lastenhankintaa lykkäävät ja 5) taloudellisista syistä lastenhankintaa lykkäävät.

Kahteen ensimmäiseen ryhmään kuuluvilla lastenhankinta ei ollut vielä ajankohtaista, mutta sekä tilastojen että kyselyiden valossa suurimmalle osalle perheen perustaminen ja lastenhankinta tu-

levat eteen ennemmin tai myöhemmin. Kolmannessa ryhmässä vastaajan kuopus oli niin nuori ja edellisestä raskaudesta oli kulunut niin vähän aikaa, ettei seuraavan lapsen hankinta ollut ajankohtainen. Tilastojen mukaan ensimmäisen ja toisen lapsen välinen ikäero on keskimäärin noin 3,5 vuotta, toisen ja kolmannen lapsen välinen ikäero on puolestaan 4 vuotta (Kartovaara & Sauli 2000). Tähän ryhmään kuuluvat vastaajat olivat usein 30–35-vuotiaita ja yksilapsisia, joten ajan myötä perhekoon kasvattaminen tulee ajankohitaiseksi. Sen sijaan huolestuttavaa oli, että tässä ryhmässä raportoitiin usein huonoja lastenhoitokokemuksia.

Neljännän ryhmän Paajanen (2002) oli nimenyt ”parisuhde ja terveys”-ryhmäksi, johon kuului parisuhteen ongelmien vuoksi taikka oman tai puolison terveydellisten ongelmien vuoksi lastenhankintaa lykkääviä. Ryhmään sisällytettiin myös niitä, joiden puoliso suhtautui penseästi lastenhankintaan, ja niitä, jotka pelkäsivät sairaan lapsen saamista. Tähän sekalaiseen ryhmään kuului muita ryhmiä enemmän sekä alle 25-vuotiaita että yli 40-vuotiaita. Yksin asuvilla ja juuri eronneilla oli tässä ryhmässä yliedustus. Tämän ryhmän lastenhankintaan saattaa olla vaikeaa vaikuttaa. Esimerkiksi terveydellisiä ongelmia tai sairaan lapsen saamista pelkäävät olivat useimmin jo 40 vuotta täyttäneitä.

Mikäli syntyneiden lasten määrää halutaan kasvattaa, talouden epävarmuuden vuoksi lastenhankintaa lykkäävien ryhmä on se, johon poliittisin toimin saatetaan voida vaikuttaa. Tässä ryhmässä ei lapsiin suhtauduttu negatiivisesti, mutta lastenhankkimisen esteiksi luettiin huono taloudellinen tilanne, oman tai puolison työsuhteen epävarmuus, työn ja perheen yhteensovittamisen ongelmat, kesken olevat opinnot sekä asunnon pienuus. Ihanteellista olisi, jos tähän ryhmään voisi vaikuttaa siten, että lastenhankinta aikaistuu ja heidän toteutuva lapsilukunsa saadaan nykyistä lähemmäksi ihanteena pidettyä lapsilukua. Hedelmällisyyden edistämisen rinnalla myös lastenhankinnan aikaistamisesta olisi väestötasolla hyötyä, sillä sen myötä tarve kalliisiin ja raskaisiin hedelmättömyyshoitoihin vähenisi.

Keinoja hedelmällisyyden lisäämiseksi

Lastenhankintaa suunnittelevien taloudellisen tilanteen parantaminen näyttäisi olevan keskeises-

sä asemassa hedelmällisyyden lisäämiseksi. Vuosien 1989 ja 1992 perheellistymistutkimuksissa (Nikander 1992 ja 1995) kartoitettiin mielipiteitä lapsiperheiden etuisuuksien ja palveluiden riittävydestä. Noin joka kymmenes vastaaja piti silloista tasoa täysin riittämättömänä, reilu kolmannes naisista ja neljännes miehistä jokseenkin riittämättömänä. Lapsiluvun tai vastaajan iän mukaan tarkasteltuna erot olivat pieniä, vaikkakin nuorempien ikäluokkien perus- ja keskiasteen koulutuksen saaneet olivat silloiseen tilanteeseen tyytymättömmimpiä. Naiset pitivät tärkeimpinä lapsiperheiden asemaa tukevinä toimina palveluiden saamista, rahallisia etuuksia (erityisesti kotihoidon tukea) ja verotuksen keventämistä. Miehet pitivät selvästi tärkeimpänä verotuksen keventämistä, mutta myös palveluiden saamista ja asumiskustannusten keventämistä pidettiin merkittävänä.

Runsas vuosikymmen tämän jälkeen vuoden 2002 perhebarometrin vastaajat pitivät edelleen kotihoidon tukea tärkeimpänä valtion toimena lastenhankkimiseen kannustettaessa (Paajanen 2002). Tuloverojen alennuksen ja lapsilisän tunnutuvan korottamisen lisäksi uusina keinoina mainittiin pienten lasten vanhempien mahdollisuus joustavaan työaikaan tai osa-aikaiseen työhön sekä koulun järjestämä lastenhoito ennen koulu-päivää tai sen jälkeen sekä lomien aikana.

Julkisen vallan ainakin osittain kustantamilla palveluilla näyttäisi olevan positiivinen vaikutus kokonaisedelmällisyydelukuun. Tämän havaitsee esimerkiksi vertaamalla Etelä-Euroopan maita ja Suomea, jossa lasten päivähoito on lakiin kirjattu subjektiivinen oikeus. Sen sijaan aikaisempien vuosien kokemukset osoittavat, että merkittävät lapsiperheiden etuisuuksien parannukset ovat vaikuttaneet syntyneiden lasten lukumäärään vain vähän ja silloinkin ainoastaan väliaikaisesti (Auvinen 1995; Gissler & al. 1996). Nykyisen hallitusohjelman mukaan lapsilisäjärjestelmän rakennetta uusitaan vuonna 2004 siten, että ensimmäisten lasten sekä yksinhuoltajien lapsilisät nousevat eniten (Valtioneuvosto, 2003). Uudistus luonnollisesti helpottaa lapsiperheiden asemaa, mutta hyvin oletettavaa on, ettei sillä ole merkittävää vaikutusta hedelmällisyydelukuihimme.

Syntyneiden lasten määrän muutoksiin on palveluita ja etuisuuksia enemmän vaikuttanut kansantalouden tila (Gissler & al. 1996). Aina 1990-luvulle saakka vastasyntyneiden lukumäärän muutokset seurasivat suhdannevaihteluita noin

1,5 vuoden viipymällä, joka koostui yhdeksän kuukauden raskausajasta ja sitä edeltäneestä yhtä pitkästä miettimis- ja yrittämisyksikosta. Vastoin monen kuvitelmaa on laskukaudella syntynyt lapsia eniten, kun taas nousukaudella hedelmällisyys yleensä on vähentynyt. Syvän laman väärittämä 1990-luku oli poikkeuksellinen. Talouden sukeltaessa pohjalukemiin syntyneiden lasten määrä nousi kymmenyksen. Tämän jälkeen hedelmällisyys on laskenut pikkujätkä, jopa pitkän nousukauden jälkeisen taantumankin aikana. Tosin heinä–elokuussa 2003 syntyi ensi kerran tällä vuosituhatluvulla yli 5 000 lasta kuukaudessa. Talouden ja hedelmällisyyden välinen sykli on siis edelleen pätevä, mutta suhdannevaihteluiden ja syntyneiden lasten määrän muutosten välinen viipymä näyttäisi pidentyneen.

Suurin osa suomalaista haluaa noin kaksi lasta – karrikoidummin sanottuna tytön, pojan, kultaisen noutajan ja tiilitalon –, ja ainakin nämä kaksi lasta hankitaan ilman suurempaa taloudellista laskentaa emotionaalisista syistä elämän ja perheen jatkumisen merkinä. Taskulaskinta aletaan käyttää vasta harkittaessa kolmannen lapsen hankkimista tai tätäkin suurempaa perhettä. Ainakin pääkaupunkiseudulla ja kasvukeskuksissa suuremman perheen hankkiminen vaatii suuremman asunnon ja auton hankkimisen. Tilastojen mukaan monilapsiset perheet ovat tulleet suosittumiksi: vähintään neljättä kertaa synnyttämään tulneiden osuus on kasvanut viidessätoista vuodessa 8 prosentista 10 prosenttiin (Stakes 2003a). Osan kehityksestä selittänevät uusperheet, joissa ensiavioliiton jälkeiseen liittoon päätyneet haluavat vielä yhteisen lapsen minun ja sinun lasten lisäksi.

Yksi uusista 1990-luvun ilmiöistä on määräaikaisten työsuhteiden yleistyminen. Erityisesti tämä koskee nuoria, parhaassa hedelmällisyyssiässä olevia naisia, joilla on miehiä huomattavasti suurempi riski joutua ketjutettuihin pätkätöihin (Kauhanen 2002). Vuoden 2001 työvoimatutkimuksen mukaan 48 prosenttia 20–24-vuotiaista naisista, 36 prosenttia 25–29-vuotiaista naisista ja 24 prosenttia 30–34-vuotiaista naisista työskenteli määräaikaisissa työsuhteissa. Vastaavat prosenttiosuudet olivat miehillä huomattavasti matalammat: 35, 19 ja 11 (Tilastokeskus 2002). Näin merkittävä sukupuoli- ja sukupolvikohtainen ero ei voi olla vaikuttamatta lastenhankintaa koskevaan päätöksentekoon.

Kirstynteitä työelämän vaatimuksia on esitetty

yhdeksi merkittäväksi syyksi lisääntyneeseen lasten ja nuorten pahoinvointiin (Bardy & al. 2001). Soveltuva ratkaisu sekä tähän että lastenhankinnan lykkäämiseen on lapsimyönteisyyden korostaminen, esimerkiksi selvittämällä eri päätösten vaikutuksia lastenhankintaa suunnittelevien ja lapsiperheiden näkökulmasta. Vastaavaa selvitysmenettelyä käytetään jo ns. suvaamisessa, jossa arvioidaan säädösten ja muiden poliittisten ehdotusten oletettuja sukupuolivaikutuksia naisten ja miesten asemaan, resurssiin ja intresseihin syrjinnän vaikutusten poistamiseksi tai minimoimiseksi (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2002).

Tulevat lapsimäärät ja niihin vaikuttavat tekijät

Raskaudenkeskeytyksiä on tehty viime vuosikymmenen ajan hieman yli 10 000 vuodessa, toisin sanoen noin joka kuudes raskaus keskeytetään. Suurin osa keskeytyksistä tehdään sosiaalisin perustein, naisen iän tai lapsiluvun perusteella. Äidin tai sikiön terveyden perusteella tehdään vain noin 250 keskeytystä vuodessa. Suurin osa keskeytetyistä raskauksista on siis ei-toivottuja. Oulun ja Lapin läänien vuosien 1966 ja 1985–1986 synnyttäjiä koskevien kohorttitutkimusten tulosten mukaan toivottujen lasten osuus kohosi kahdessa vuosikymmenessä 63 prosentista 92 prosenttiin. Samalla ei-toivottujen lasten osuus väheni 12 prosentista yhteen prosenttiin tehokkaiden ehkäisymenetelmien ja raskaudenkeskeytyksen saatavuuden myötä (Rantakallio & Myhrman 1990). Toivottujen lasten yleistymistä osoittaa myös oikeuden päättämien lapseksiottojen määrän väheneminen. Adoptioita oli 1 147 vuonna 1950 ja 597 vuonna 1970, mutta enää 185 vuonna 2001. Suurin osa näistä on nykyisin perheen ulkoisten adoptioiden sijasta ulkomaisia tai perheen sisäisiä adoptioita (Tilastokeskus, 1972 & 2002).

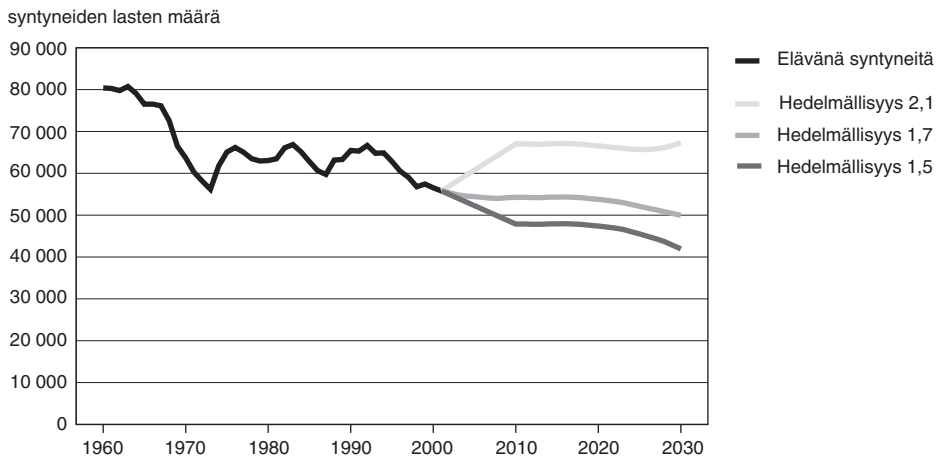
Suomen nykyistä raskaudenkeskeytyslainsäädäntöä ei ole ehdotettu tiukennettavaksi. Ceaușcun Romaniassa aborttilainsäädäntöä kiristettiin useaan otteeseen kansallismielisistä syistä 1960-luvulta lähtien. Tämän politiikan yksi lopputulos – korkeiden hedelmällisyyslukujen lisäksi – oli Euroopan korkeimmat äitiyskuolemалuvut laittomien keskeytysten yleistyttyä. Myös sosiaali- ja terveyshuollon laitoksiin hylättyjä lapsia oli paljon.

Raskaudenkeskeytysten vähentäminen on edelleen ajankohtainen ja tärkeä seksuaaliterveyspoliittinen tavoite, vaikkei syntyneiden lasten määrä lyhyellä aikavälillä lisääntyneeseen automaattisesti raskaudenkeskeytysten vähetessä. On esitetty, että raskaudenkeskeytykset saattavat lisätä tulevia hedelmällisyysongelmia, mutta vaikutuksen on osoitettu olevan vähäinen ja jopa mitätön (Atrash & Hogue 1990; Huggins & Cullins 1990; Zhou & Olsen 2003). Raskaudenkeskeytysten sijaan suurempi uhka tulevien polvien hedelmällisyydelle on teinien ja nuorten aikuisten klamydiaepidemia (Kansanterveyslaitos, 2002). Alhainen raskaudenkeskeytysten määrä ja niiden vähäinen osuus alkaneista raskauksista samoin kuin pienet sukupuoliteitse tarttuvien tautien ilmaantuvuusluvut osoittavat ehkäisymenetelmien hyvää tuntemusta, niiden oikeaoppista käyttämistä, hyvää seksuaalitiedon tasoa ja terveyspalveluihin ongelmattomaa pääsyä, erityisesti nuorilla.

Eri lapsettomuushoidot ovat yleistyneet viimeksi kuluneiden 15 vuoden aikana. Koeputkihedelmöityksistä on syntynyt jo lähes 12 000 lasta vuosien 1982–2001 hoidoista. Hormonihoidoista syntyneiden lasten määrä on vähintään yhtä suuri. Lapsettomuushoidoista syntyneet lapset ovat lisänneet maamme kokonaishedelmällisyyslukua noin 5 prosentilla 1990-luvun puolivälin jälkeen. Suomessa, Tanskassa ja Islannissa tehdään väestöpohjaan suhteutettuna eniten vaativimpia hedelmöityshoitoja Euroopassa (Nygren & Nyboe Andersen 2002). Suomen kohdalla tämä johtuu edelleen puuttuvasta, hedelmöityshoitoja koskevasta lainsäädännöstä, mikä on johtanut nopeaan uusien menetelmien käyttöönottoon maassamme, sekä Kansaneläkelaitoksen myöntämistä hoito- ja lääkekorvauksista. Alueelliset ja sosioekonomisten ryhmien väliset erot hormonihoidojen ja koeputkihedelmöitysten käytössä ovat kansainvälisesti pieniä (Klemetti & al. 2003), vaikka yli 60 prosenttia toiminnasta on julkisen sektorin ulkopuolella.

Koska hedelmöityshoitoja koskevaa lainsäädäntöä ja sen sisältöä valmistellaan edelleen, ei sen vaikutuksia syntyvien lasten määrään voi arvioida. Sen sijaan on mielenkiintoista tutkia tulevaisuudessa, onko lapsettomuushoidoista syntyneillä lapsilla muita enemmän hedelmällisyysongelmia ja poikkeako heidän lisääntymiskäyttäytymisensä esimerkiksi lastenhankinnan ajoituksen ja toivottujen lasten määrän suhteen spontaanisti syntyneisiin verrattuna.

Kuvio 4. Syntyneiden lasten määrän ennuste vuoteen 2025 asti eri oletetuin kokonaishedelmällisyysluvuin

Suomalaisten määrä alkaa vähentyä noin neljännesvuosisadan kuluttua, mikäli hedelmällisyys ei kasva – perhepoliittisin keinoin tai niistä huolimatta. Nykyisen tasoisella hedelmällisyydellä syntyneiden määrä alittaa 50 000 muutaman vuosikymmenen kuluttua pienenevien synnyttäjäikäluokkien myötä (kuvio 4). Mikäli oletetaan, että Suomen kokonaishedelmällisyys lähenee EU-maille tyypillistä tasoa eli 1,5:tä vuoteen 2010 mennessä, eikä sen jälkeen enää kohoa, laskee vuosittain syntyneiden määrä alle 50 000:n vuonna 2007 ja alle 42 000:n vuonna 2030. Mikäli tavoitellaan väestön uusiutumistasoon tarvittavaa hedelmällisyyslukua 2,1, syntyisi vuosina 2010–2030 noin 66 000–67 000 lasta vuosittain. Tämä on yhtä paljon kuin esimerkiksi vuosina 1982–1983 ja 1992 ja noin 25 000 enemmän kuin edel-

lisessä, EU-tason hedelmällisyyteen perustuvassa mallissa. Ennustettua työvoimapulaa sekä sosiaali- ja terveyspalveluiden kysynnän kasvua ei lisääntynyt hedelmällisyys kuitenkin paranna, ennen kuin syntyneet ikäluokat ovat siirtyneet opiskeluiden jälkeen työelämään parantamaan huoltosuhdetta.

Lyhyellä aikavälillä ainoa vaihtoehto huoltosuhteemme parantamiseksi on erityisesti työ- ja lisääntymisikäisen siirtolaisväestön houkuttelemisen Suomeen, kuten OECD-maista erityisesti Yhdysvallat on tehnyt. Siellä myös kokonaishedelmällisyysluku on noussut yli 2,0:n. Mikäli ulkomaalaisten määrän kasvu ei ole poliittisesti mahdollista tai mikäli Suomi ei heitä houkuttele, lienee edessä julkisen vallan kustantamien palveluiden määrän ja laadun uudelleen arvioiminen.

KIRJALLISUUS

- ABORTTILAKIKOMITEAN MIETINTÖ. Komiteamietintö 1968: A11 (1969). Helsinki 1969
- ATRASH, H. & HOGUE, C.: The effect of pregnancy termination on future reproduction. *Baillieres Clin Obstet Gynaecol* 4 (1990), 391–405
- AUVINEN, R.: Lapsiperhe Suomessa. Julkaisusarja D 28/1995. Väestöliitto, Väestötutkimuslaitos, 1995
- BARDY, MARJATTA & SALMI, MINNA & HEINO, TARJA: Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes, 2001
- COUNCIL OF EUROPE: Recent demographic developments in Europe 2002. Strasbourg, Council of Eu-

rope Publishing, 2002. http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/ (12.6.2003)

- GISSLER, MIKA & RASIMUS, ANJA & RITVANEN, ANNUKKA & TOUKOMAA, HENRI: Lisääntyminen ja sen trendit – tilastoja raskauksista, syntymistä, steriloinneista ja lasten epämuodostumista Suomessa. Suomen virallinen tilasto: Terveys 1996: 2. Helsinki: Stakes, 1996
- HEMMINKI, ELINA & GISSLER, MIKA: Births of young and old mothers in a population of late and regulated childbearing: Finland 1991. *Acta Obstetrica Gynecologica Scandinavica* 75 (1996), 19–27
- HUGGINS, G. & CULLINS, V.: Fertility after contracep-

- tion or abortion. *Fertil Steril* 54 (1990), 559–573
- KANSANTERVEYSLAITOS: Tartuntataudit Suomessa 2001. Kansanterveyslaitoksen julkaisu B7, 2002. http://www.ktl.fi/ttr/tt_fi_2001.pdf (12.6.2003)
- KARTOVAARA, LEENA & SAULI, HANNELE: Suomalainen lapsi. Suomen virallinen tilasto: Väestö 2000: 7. Helsinki: Tilastokeskus, 2000
- KAUHANEN, MERJA: Määräaikaiset työsuhteet ja toimeentulon riskit. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 69. Helsinki: Kela, 2002
- KLEMETTI, REIJA: Koeputkihedelmoitushoitojen jakautuminen ja kasautuminen Suomessa vuosina 1996–1998. *Aiheita* 18/2001. Helsinki: Stakes, 2001
- KLEMETTI, REIJA: Tahaton lapsettomuus. S. 113–123. Kirjassa: Luoto, Riitta & Viisainen, Kirsi & Kullama, Ilona: Sukupuoli javeys. Vastapaino, 2003
- KLEMETTI, REIJA & GISSLER, MIKA & HEMMINKI, ELINA: Sosioekonomiset ja alueelliset erot koeputkihedelmoituksen käytössä. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 38 (2001): 4, 305–316
- KLEMETTI, REIJA & GISSLER, MIKA & HEMMINKI, ELINA: Equity in the use of IVF in Finland in the late 1990s. *Scandinavian Journal of Public Health* 2003. Painossa
- KNUDSEN, LISBETH B. & GISSLER, MIKA: The divergent rates of induced abortion among young women in Finland and Denmark. *Finnish Demographic Yearbook XXXIX* 2003, p. 227–244. The Population Research Institute. Vammala 2003
- KOSKINEN, SEppo & MARTELIN, TUIJA & NOTKOLA, IRMA-LEENA & NOTKOLA, VEIJO & PITKÄNEN, KARI: Väestö tutkimuksen kohteena. Kirjassa: Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija & Notkola, Irma-Leena & Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari (toim.): Suomen väestö. Hämeenlinna: Gaudeamus, 1994
- LUTZ, WOLFGANG: Finnish fertility since 1722. Lessons from an extended decline. Publications of the Population Research Institute. Series D: 18. Vammala 1987
- NIKANDER, TIMO: Naisen elämäntilanne ja perheellistyminen. Suomen virallinen tilasto: Väestö 1992: 1. Helsinki: Tilastokeskus, 1992
- NIKANDER, TIMO: Suomalaismiehen perheellistymisen. Suomen virallinen tilasto: Väestö 1995: 1. Helsinki: Tilastokeskus, 1995
- NOTKOLA, IRMA-LEENA: Hedelmällisyys. Kirjassa: Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija & Notkola, Irma-Leena & Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari (toim.): Suomen väestö. Hämeenlinna: Gaudeamus, 1994
- NYGREN, KARL-GUSTAF & NYBOE ANDERSEN, ANDERS: Assisted reproductive technology in Europe, 1999. Results generated from European registers by ESHRE. *Human Reproduction* 17 (2002): 12, 3260–3274
- PAAJANEN, PIRJO: Saako haikara tulla käymään? Suomalaisien lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. *Perhebarometri* 2002. *Katsauksia E* 14/2002. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, 2002
- RANTAKALLIO, PAULA & MYHRMAN, ANTERO: Changes in fertility and the acceptability of pregnancies in northern Finland during the last 20 years. *Int J Epidemiol* 19 (1990): 1, 109–114
- REUNA, VEERA: Perhebarometri 1997. *Katsauksia E* 3/1997. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, 1997
- RIIHINEN, OLAVI & PULKKINEN, AIMO & RITAMIES, MARKETTA: Suomalaisen perheen lapsiluku. *Julkaisusarja D*: 7, 1980. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, 1980
- SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ: Sosiaali- ja terveysministeriön opas sukupuolivaikutusten arvioimiseksi lainsäädäntöhankkeissa (1.7.2002). <http://www.vn.fi/stm/suomi/hankkeet/hanke01fr.htm> (12.6.2003)
- STAKES: Hoitoyksiköiden ylilääkäreille tehdyn kyselyn alustavia tuloksia: hedelmättömyyshoitojen lukumäärät vuosina 1994 ja 1995. S. 31–39. *Julkaisusarja: Hedelmättömyyshoitoja koskevien lakiesitysten valmistelun kiirehtimiseksi*. Stakesin työryhmän ehdotus. *Aiheita* 14/1996. Helsinki: Stakes, 1996
- STAKES: Pohjoismaiset raskaudenkeskeytystilastot. *Nordisk aborttstatistik*. *Nordic statistics on induced abortions*. *Tiedonantajapalautte* 20/2002
- STAKES: Lisääntyminen. <http://www.stakes.info/2/1/index.asp> (12.6.2003a)
- STAKES: Sotka-tilastotietokanta. <http://www.stakes.info/3/3/index.asp> (12.6.2003b)
- TIITINEN, AILA & HOVATTA, OUTI & KUJANSUU, ERKKI & GISSLER, MIKA & KOSKIMIES, AARNE I.: Hedelmöityshoidot ja niistä alkaneeet raskaudet Suomessa. *Duodecim* 114 (1998): 21, 2219–2224
- TILASTOKESKUS: Suomen tilastollinen vuosikirja 1972. Helsinki 1972
- TILASTOKESKUS: Suomen tilastollinen vuosikirja 2002. Hämeenlinna 2002
- TILASTOKESKUS: Väestö. http://www.tilastokeskus.fi/tk/aiheet_vaesto.html (12.6.2003) (2003a)
- TILASTOKESKUS: Työvoimatutkimus 2003 (2003b)
- TURUNEN, ANNE: Lastenhankinnan päätöksenteko – tilastollinen tutkimus suomalaisten naisten perhe-arvoista ja lastenhankintasunnitelmiin vaikuttavista tekijöistä. *Sosiologian pro gradu -työ*. Helsingin yliopisto 1998
- VALTONEUVOSTO: Hallitusohjelma 24.6.2003. <http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/pdf/fi/39357.pdf>
- WHO: Health for All -database. World Health Organization: <http://www.euro.who.int/hfad.b> (12.6.2003)
- VIKAT, ANDRES & KOSUNEN, ELISE & RIMPELÄ, MATTI: Raskauden keskeytykset Suomessa 1987–1998 – Verkställda aborter i Finland 1987–1998 – Induced abortions in Finland 1987–1998. *Tilastoraportti* 39/1999. Helsinki: Stakes, 1999
- ZHOU, W. & OLSEN, J.: Are complications after an induced abortion associated with reproductive failures in a subsequent pregnancy? *Acta Obstet Gynecol Scand* 82 (2003), 177–181.

ENGLISH SUMMARY

Mika Gissler: Fertility in Finland in the past, present and future (Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa)

The Finnish fertility rate dropped sharply from 3.5 in the late 1940s to 1.5 in 1973. Since then the figure has stabilised between 1.6 and 1.8. However, these periodical figures underestimate fertility in countries with delayed childbearing. Therefore, the completed fertility rate has been higher, at around 1.9 for women born in 1940–1965. From a Western European point of view, both fertility rates are relatively high, but still below the theoretical replacement level of 2.1.

Finland has had relatively liberal legislation on induced abortions since 1970. Nowadays, some 15–16 per cent of all pregnancies are terminated. The figure is highest among teenagers (60%) and women aged 40 or over (25%), and lowest among women aged 25–34 years (10%).

Advanced infertility treatments are widely used in Finland, which is also reflected in fertility rates. Some 2.5 per cent of all newborns are born after IVF treatments (in vitro fertilisation) and a further 2.5 per cent after ovulation induction (with or without insemination).

Several surveys confirm that the average desired number of children is around 2.4, which is higher than the recent fertility rates in Finland. Apart from self-interest, the main reasons why the actual fertility level has remained below the desired level have to do with difficulties of combining studies and/or wage employment with having a family, increased occupational requirements, and uncertainties about the future.

Experiences from earlier decades suggest that even substantial increases in family benefits do not have any

major impact on the fertility rate. It is more likely that the availability of welfare services – such as day care – has a greater impact on fertility. The newly appointed Finnish Government has decided to increase child allowances for the first child and for children of single parents in 2004. It is doubtful whether this will affect fertility rates. It might be more useful to encourage young people to start having children at an earlier age. One important group which might be affected is young women with short-term employment contracts. In 2001, they accounted for 48 per cent of all women in the age group 20–24, 36 per cent in the age group 25–29, and 24 per cent in the age group 30–34. These proportions were much lower among men. Another strategy for improving fertility is to assess the impacts of all legislation on childbearing and on families with children.

If the current trend continues, the number of children born in one year in Finland will be reduced from the present figure of 56,000 to less than 50,000 in two decades. If the fertility rate remains at around the average EU level, this would be further reduced to less than 42,000 in 2030. If the Finnish fertility rate does not rise – with or without state interventions – it will be necessary to attract foreigners of reproductive age into Finland in order to prevent the Finnish population from dwindling in the future. If this does not work, it may become necessary to reassess the quality and quantity of welfare benefits and services in the future.

KEY WORDS

Fertility rate, childbearing patterns, induced abortion, infertility treatment, infant mortality, maternal mortality, Finland

Liite 1: Artikkelissa käytettyjä käsitteitä

– Hedelmöityshoito: Hedelmättömyyden hoitomuoto, jossa naisen munasolu hedelmöitetään kehon ulkopuolella, esimerkiksi IVF- tai ICSI-hoito tai näissä saadun pakastetun alkion siirto.

– Imeväiskuolleisuus: Ensimmäisen ikävuotensa aikana kuolleiden lasten määrä tuhatta elävänä syntynyttä lasta kohden; lasketaan yleensä kuolinvuoden, ei syntymävuoden perusteella.

– Kokonaishedelmällisyysluku: Laskennallinen elävänä syntyneiden määrä, joka syntyy naista kohden koko hedelmällisyyskauden (15–49 v.) aikana edellyttäen, ettei kukaan heistä kuole ennen hedelmällisyyskauden päättymistä ja että kyseisen vuoden hedelmällisyysluvut ovat voimassa koko hedelmällisyyskauden.

– Raskausluku: Synnytysten ja raskaudenkeskeytysten yhteismäärä, joka suhteutetaan tuhatta hedel-

mällisyysikäistä (15–49-vuotiaista) naista kohden. Lasketaan yleensä myös viisivuotiskäryhmittäin.

– Raskauden keskeyttäenisyys: Raskaudenkeskeytysten määrä tuhatta hedelmällisyysikäistä (15–49-vuotiaista) naista kohden. Lasketaan yleensä myös viisivuotiskäryhmittäin.

– Synnyttäenisyys: Synnytysten määrä tuhatta hedelmällisyysikäistä (15–49-vuotiaista) naista kohden. Lasketaan yleensä myös viisivuotiskäryhmittäin.

– Yleinen hedelmällisyysluku: Elävänä syntyneiden lasten määrä tuhatta hedelmällisyysikäistä (15–49-vuotiaista) naista kohden. Lasketaan yleensä myös viisivuotiskäryhmittäin.

– Äitiyskuolema: Naisen kuolema raskausaikana tai 42 vuorokauden kuluessa raskauden päättymisestä riippumatta raskauden kestosta tai sijainnista. Mukaan lasketaan kaikki kuolemat mistä tahansa raskauteen liittyvästä tai raskauden pahentamasta syystä, mutta ei satunnaisesta eikä tapaturmaisesta syystä.

Liite 2: Synnytykset, hedelmällisyysluvut ja raskaudenkeskeytykset 1901–2000

	Synnytyksiä										Synnyttäjiä alle 20 v. yli 35 v. %	Kokonais- hedelmällisyys- luku	Raskaudenkeskeytykset yhteensä /vuosi	Raskaudenkeskeytykset per 1 000 naista 15–49	raskaus- osuus 1) %
	15–49	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	2,5	27,2					
1901–05	86 439	130,6	16,4	140,2	217,1	224,7	186,3	110,1	15,5	2,5	27,2	4,8	..	..	..
1906–10	93 776	134,5	17,5	138,6	209,6	210,9	185,0	102,7	15,8	2,5	26,3	4,7	..	..	..
1911–15	89 301	121,3	16,6	126,4	181,1	182,9	157,7	96,6	13,6	2,7	26,8	4,2	..	..	..
1916–20	78 637	99,8	13,3	109,4	160,0	157,1	133,6	79,6	12,8	2,6	27,4	3,5	..	..	..
1921–25	81 048	94,9	14,3	116,6	166,6	155,7	127,5	74,2	11,3	3,0	27,2	3,4	..	..	..
1926–30	77 188	84,3	14,6	104,5	148,6	134,0	107,5	61,8	9,5	3,3	25,0	2,9	..	..	..
1931–35	69 630	72,5	13,7	93,0	124,5	111,5	86,8	46,8	6,6	3,1	23,2	2,4	..	..	..
1936–40	72 894	72,7	15,2	103,2	129,3	105,8	78,9	41,1	5,2	3,5	22,1	2,4	..	..	..
1941–45	80 886	77,8	11,5	105,0	146,3	124,7	87,5	42,0	5,5	2,4	23,9	2,6	..	..	..
1946–50	105 184	99,6	26,1	162,7	188,0	148,8	100,9	43,4	5,0	4,0	21,6	3,4	..	..	..
1951–55	91 773	86,6	27,2	157,9	165,7	124,8	81,2	35,8	4,0	4,6	19,4	3,0	3 499	5,3	3,7
1956–60	84 603	79,4	29,5	161,7	159,5	107,8	67,5	28,0	2,9	5,8	17,1	2,8	5 176	7,4	5,8
1961–65	80 695	73,1	30,7	156,6	155,4	98,3	55,5	22,9	2,3	8,2	15,0	2,6	5 440	7,4	6,3
1966–70	71 916	62,4	34,8	131,6	125,2	76,0	39,6	13,9	1,4	10,7	11,1	2,1	8 011	10,2	10,0
1971–75	60 723	51,2	27,8	104,0	106,0	55,3	23,2	6,2	0,5	9,2	6,9	1,6	22 105	25,9	26,7
1976–80	64 195	52,9	21,9	96,4	113,8	67,0	26,2	6,0	0,4	6,5	7,5	1,7	17 081	18,6	21,0
1981–85	64 408	51,9	15,7	84,6	122,0	74,5	31,8	6,7	0,4	4,4	11,1	1,7	13 764	14,3	17,6
1986–90	62 048	49,4	12,3	69,9	124,9	84,5	32,8	7,5	0,4	3,1	13,3	1,7	12 781	12,7	17,1
1991–95	64 259	50,6	10,9	71,0	132,7	99,5	38,4	7,6	0,4	2,6	14,2	1,8	10 611	10,2	14,2
1996–00	57 341	46,3	9,5	60,9	118,7	99,7	43,6	8,7	0,5	2,7	17,3	1,7	10 637	10,1	15,6

1) Osuus synnytysten ja raskaudenkeskeytysten kokonaisuudesta.

Lähde: Tilastokeskus (väestötilastot, kuolemansyirekisteri) ja Stakes (syntymärekisteri ja raskauden keskeytysrekisteri)

Liite 3: Syntyneet lapset ja äitiyskuolemat 1901–2000

	Syntyneitä yhteensä	Elävänä syntyneitä yhteensä per 1 000 asukasta	Kuolleena syntyneitä 1) yhteensä per 1 000 syntyneitä	Perinataalikuolleita 1) yhteensä per 1 000 syntyneitä	Imeväskuolleita yhteensä per 1 000 elävänä syntyneitä	IVF- lapsia % %	monisikiöisiä lapsia %	Äitiyskuolemia 2) yhteensä per 100 000 elävänä syntyneitä
1901–05	90 036	87 787	2 250	4 008	11 504	—	2,8	389
1906–10	95 123	92 799	2 324	4 080	10 857	—	2,8	364
1911–15	90 620	88 329	2 291	3 902	9 715	—	2,9	343
1916–20	79 794	77 761	2 034	3 566	8 860	—	2,9	302
1921–25	82 296	80 117	2 179	3 771	7 660	—	3,0	254
1926–30	78 323	76 251	2 072	3 707	6 702	—	2,9	244
1931–35	70 650	68 784	1 866	3 192	4 966	—	2,9	182
1936–40	74 091	72 386	1 704	3 089	5 194	—	3,2	339
1941–45	82 237	80 511	1 727	2 960	4 944	—	3,1	324
1946–50	106 675	104 716	1 959	3 672	5 426	—	2,9	201
1951–55	93 246	91 566	1 681	3 102	3 163	—	3,1	108
1956–60	85 976	84 542	1 434	2 567	2 078	—	3,0	74
1961–65	81 856	80 803	1 053	2 098	1 523	—	2,8	36
1966–70	72 844	72 130	714	1 455	1 038	—	2,5	16
1971–75	61 432	60 982	450	917	681	—	2,3	5
1976–80	64 908	64 596	312	650	541	—	2,2	3
1981–85	65 126	64 868	258	489	408	—	2,2	3
1986–90	62 761	62 468	293	493	371	0,1	2,3	4
1991–95	65 182	64 896	286	466	313	0,9	2,8	3
1996–00	58 300	58 067	232	356	225	2,5	3,3	3

1) Kuolleena syntyneet ja perinataalikuolleet: Tilastointimuutos 1987. Kuolleisuusluvut tuhatta syntyneitä kohden laskettu vuosille 1981–86 ja 1987–1990.

2) Äitiyskuolemat: Tilastointimuutos 1936.

Lähde: Tilastokeskus (väestöttilastot, kuolemansyrekisteri) ja Stakes (syntymärekisteri, IVF-tilastot, raskauden keskeytysrekisteri)

Terveyskasvatusohjelmien vaikutukset peruskoulujen yläluokkien seksuaaliopetukseen

ARJA LIINAMO – ELISE KOSUNEN – JUKKA JOKELA – MATTI RIMPELÄ

Johdanto

Peruskoulun valtakunnallinen opetussuunnitelma edellytti ensimmäisen kerran seksuaalista kehitystä ja sukupuolisuutta koskevaa opetusta 1970-luvulla (Peruskoulun ..., 1970, 26). Seuraavalla vuosikymmenellä seksuaaliopetus integroitiin aiempaa selkeämmin eri oppiaineisiin (Kouluhallitus, 1985, 27) ja lisättiin kuntien vastuuta korostaen kuitenkin edelleen opetuksen yhdenmukaisuutta ja alueellisen tasa-arvoa. Valtakunnallista ohjausta vähennettiin 1990-luvulla (Opetushallitus, 1994, 15–17, 32–37). Opetussuunnitelman valtakunnallisissa perusteissa velvoite seksuaaliopetuksen järjestämiseen heikkeni huomattavasti aiempaan verrattuna.

Vuosina 1971 ja 1992 aikuisväestölle tehtyjen kyselytutkimusten mukaan koulusta seksuaalikasvatusta saaneiden osuus lähes kolminkertaistui ja opetus yleistyi erityisesti 1980-luvulla (Kontula 1993, 90). 1990-luvun puolivälissä seksuaaliopetuksessa todettiin huomattavia koulujen, kuntien ja alueiden välisiä eroja (Liinamo & al. 1999a, 1433–1439; Kontula 1997, 89). Vuonna 1996 noin joka toisen yläasteen opettajat ennakoivat seksuaaliopetuksen vähenevän (Kontula 1997, 23). Kouluterveyskyselyiden mukaan opetus väheni vuosien 1996 ja 1998 välillä lähes joka toisessa koulussa (Liinamo & al. 2000, 53–63).

Kiitämme sosiaali- ja terveysministeriötä tutkimuksen tukemisesta Terveiden edistämisen määrärahalta.

Kiitämme Euroopan terveet koulut -ohjelman sekä Väestöliiton kampanjoiden vastuuhenkilöitä yhteistyöstä ohjelmakoulujen rekisteritietojen liittämisesä tämän tutkimuksen Kouluterveyskyselyiden tutkimusaineistoihin.

Suomessa, kuten muissakin Pohjoismaissa, on julkisten opetus-, terveys- ja sosiaalipalveluiden periaatteisiin kuulunut korkea universalismin eli palvelujen kattavuuden ja saatavuuden aste (Kosonen 1995, 44). Tämä periaate on ohjannut myös perusopetuksen järjestämistä. Opetussuunnitelman valtakunnallisten perusteiden tehtävänä on tukea kansallisten tavoitteiden toteutumista, vaikka kunnat ja koulut yhä itsenäisemmin valmistelevat opetussuunnitelmansa. Kun seksuaaliopetusta koskevat maininnat vähenevät opetussuunnitelmien perusteissa 1980- ja 1990-luvulla, merkitsisi se käytännössä universalismin tavoitteista luopumista tällä alueella.

Samalla kun kuntien ja koulujen itsenäisyyttä opetussuunnitelmien valmistelussa lisättiin, johti 1990-luvun lama julkisten palvelujen karsimiseen (mm. Taskinen & Muuri 1997, 91). Myös perusopetuksessa säästettiin (Saari & Kupari 1996, 116–117). Vaikka valtio ja kunnat kantavat edelleenkin päävastuun hyvinvointipalveluista ja koulutuksesta, on kansalaisjärjestöillä jo pitkään ollut oma roolinsa palveluiden tuottamisessa. 1990-luvulla järjestöjen merkitys lisääntyi (Rönneberg 1999, 82; Jokinen & Saaristo 2002, 253) ja ne toimivat yhä enemmän verkostoissa julkisten palveluiden rinnalla. Järjestöt ovat osallistuneet myös koulujen terveyskasvatuksen kehittämiseen. Noin 80 prosenttia peruskoulujen yläasteiden rehtoreista ilmoitti koulunsa osallistuneen järjestöjen päihneiden käytön ehkäisyohjelmiin tai -kampanjoihin 1990-luvun lopulla (Liinamo & al. 1999b, 27). Koulujen seksuaalikasvatuksen kehittämiseen järjestöt ovat osallistuneet lähinnä tuottamalla valistusmateriaalia ja seksuaalikasvatuksen tukimateriaalia (Nummelin 1997, 57).

Suomessa on aiemmin tutkittu peruskoulun huume- ja seksuaaliopetusta kuvaileissa poikkeikkaustutkimuksissa (Heikkinen & Kontula 1992, 8; Kontula 1997, 16–17; Liinamo & al. 1999a, 1434) sekä seksuaaliopetusta lyhyen aikavälin seurantatutkimuksessa (Liinamo & al. 2000, 54). Terveiden edistämishjelmiin ja kampanjoihin on harvoin sisällytetty systemaattista arviointitutkimuksia on kaikkiaan Suomessa tehty vähän. Merkittävin toistaiseksi julkaistu arviointitutkimus kohdistui Itä-Suomen nuorisoprojektin tupakoinnin ja alkoholin käytön ehkäisyohjelmaan vuosina 1984–88. Ohjelmakouluissa yläasteiden oppilaat saivat 7.–9. luokkien aikana tehostettua teoriaperustaista terveysopetusta. Ohjelmakoulujen nuorten päihteiden käyttö oli seitsemänsillä luokilla vähäisempää kuin vertailukouluissa. Yhdeksäsluokkalaisilla ei havaittu eroja. (Tossavainen 1993, 175–176.) Yhden oppituntin aidsia ja muita sukupuolitauteja käsittelevä interventio toteutettiin vuonna 1988 Oulun ja Helsingin peruskoulujen yläasteilla (Hämäläinen & Keinänen-Kiukaanniemi 1991, 143). Oppitunti lisäsi merkittävästi oppilaiden sukupuoli- tautitietoja kontrolliryhmään verrattuna.

Kansainvälisessä kirjallisuudessa on julkaistu useita koulujen seksuaalikasvatuksen arviointitutkimuksia, joskin niitä on kritisoitu metodologisista ongelmista. Tutkimuksissa ei joko ole ollut lainkaan kontrolliryhmiä (Oakley & al. 1995, 158) tai asetelmat ovat olleet näennäiskokeellisia (Oakley & al. 1995, 158; Mellanby & al. 1995, 414; Mitchell-DiCenso & al. 1997, 301; Kirby & Coyle 1997, 416; Arnold & al. 2000, 490). Yleensä on tutkittu ohjelmien vaikutuksia oppilaiden tietoihin, asenteisiin ja käyttäytymiseen. Ohjelmien on todettu lisäävän nuorten tietoja (Song & al. 2000, 414–415) ja joillakin ohjelmilla on todettu positiivisia yhteyksiä vastuulliseen raskauden ja sukupuolitautilien ehkäisykäyttäytymiseen (Kirby & Coyle 1997, 415–436). Skotlannissa tutkittiin 1990-luvun lopulla 20 oppituntin seksuaalikasvatusinterventiota satunnaistetussa koasetelmassa (Wight & al. 2002, 1430). Interventio lisäsi ohjelmakoulujen oppilaiden tietoja enemmän kuin tavallinen seksuaaliopetus kontrollikouluissa, mutta ohjelmalla ei todettu selviä vaikutuksia oppilaiden sosiaalisiin taitoihin, seksuaalikäyttäytymiseen tai kokemuksiin seurustelusuhteiden laadusta (Wight & al. 2002, 1432). Lainsäädännön ja kansallisten opetus-

suunnitelmien tavoitteena on ohjata ja yhtenäistää myös seksuaaliopetusta, mutta niiden ja muiden koulujen seksuaaliopetuksen tasoon mahdollisesti vaikuttavien tekijöiden yhteyttä seksuaaliopetuksen toteutukseen ei ole tutkittu.

Tässä tutkimuksessa selvitetään peruskouluihin kohdistuneiden terveyskasvatusohjelmien ja kampanjoiden sekä koulun muun terveysopetuksen yhteyttä koulujen seksuaaliopetuksen tasoon. Terveyskasvatusohjelmista tai kampanjoista puhuttaessa tässä artikkelissa tarkoitetaan kaikkia tutkittuja ohjelmia ja kampanjoita. Ohjelmien ajoitus ja tutkimusasetelma esitetään kuviossa 1.

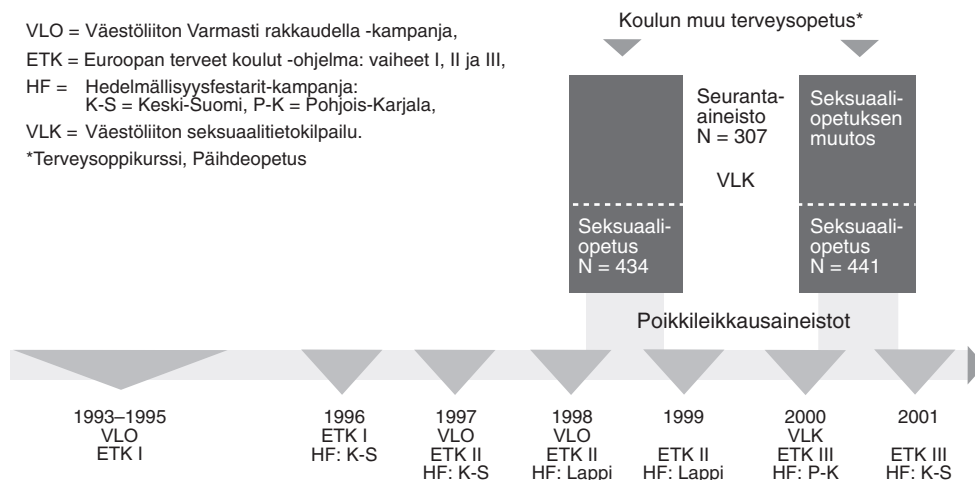
Terveyskasvatusohjelmat

1. *Euroopan terveet koulut (ETK) -ohjelma:* ETK-ohjelma käynnistyi vuonna 1992 WHO:n, Euroopan komission ja Euroopan neuvoston aloitteesta (Barnekow Rasmussen & Rivett 2000, 61). Ohjelman tavoitteena on edistää lasten ja nuorten terveyttä ja sosiaalista hyvinvointia. Suomi liittyi ohjelmaan vuonna 1993 ja hanke on edennyt kolmessa vaiheessa (1993–96, 1997–99 ja 2000– jatkuu). ETK-ohjelman ensimmäiseen vaiheeseen osallistui 75, toiseen vaiheeseen 32 ja kolmanteen vaiheeseen 55 peruskoulua. Ohjelmaa koordinoi Terveiden edistämisen keskus ja sitä on toteutettu ja arvioitu yhteistyössä koulujen, yliopistojen sekä järjestöjen ja muiden toimijoiden kanssa (www.health.fi/enhps/perustieto.html). Ensimmäisen vaiheen aikana kouluissa laadittiin terveyskasvatuksen opetussuunnitelmaa ja tehostettiin koulun sisäistä yhteistyötä sekä yhteistyötä kotien ja kunnan muiden terveyskasvatusta toteuttavien tahojen kanssa (Tossavainen & al. 1996, 71–79). Toisen vaiheen aikana kouluissa muun muassa kehitettiin terveyden edistämisen rakenteita ja toimintatapoja (Turunen & al. 1999, 258; Turunen & al. 2000, 389). Jatkoasteena pidettiin opetuksen konkreettista kehittämistä.

2. *Varmasti rakkaudella -kampanja:* Väestöliitto käynnisti vuonna 1993 seksuaalikasvatuksen tukemiseksi valtakunnallisen Varmasti rakkaudella -kampanjan peruskoulujen yläasteilla. Kampanjaan on osallistunut yhteensä noin 600 koulua vuosina 1993, 1994, 1996, 1997 ja 1998. Kouluterveydenhoitajille lähetettiin vuosittain oppilaille jaettavaa neuvontamateriaalia sekä tukimateriaalia, muun muassa artikkeleita ja videoita, seksuaaliopetukseen. (Törhönen 1998.)

Kuvio 1. Tutkimusasetelma

VLO = Väestöliiton Varmasti rakkautella -kampanja,
 ETK = Euroopan terveet koulut -ohjelma: vaiheet I, II ja III,
 HF = Hedelmällisyysfestarit-kampanja:
 K-S = Keski-Suomi, P-K = Pohjois-Karjala,
 VLK = Väestöliiton seksuaalitetokilpailu.
 *Terveysoppikurssi, Päihdeopetus

3. *Seksuaaliterveystietokilpailu*: Väestöliitto toteutti maaliskuussa 2000 valtakunnallisen seksuaalitetokilpailun, jonka tavoitteena oli koulujen seksuaaliopetuksen kehittäminen ja nuorten seksuaalitetokien parantaminen (Kontula & al. 2001, 10). Kilpailuun osallistuivat 8. luokkien oppilaat 401 peruskoulusta. Kysymykset käsitelivät murrosikää, raskauden ja sukupuolitautien ehkäisyä sekä seksuaalisuutta. Koulut saivat kysymysten oikeat vastaukset sekä tukimateriaalia palautetun pitämistä varten. Kesäkuussa 2000 koululle lähetettiin koulukohtainen palaute oppilaiden tiedon tasosta verrattuna muiden koulujen oppilaiden tiedon tasoon. Vuonna 2001 koulut ovat saaneet tietokilpailun tuloksista julkaistun raportin, jossa on myös suosituksia seksuaaliopetuksen kehittämiseksi.

4. *Hedelmällisyysfestarit-kampanja*: Seksuaaliterveyden edistämiseksi suunniteltu kampanja käynnistyi Keski-Suomessa vuonna 1995 Stakesin Perhesuunnittelu 2000 -hankkeessa. Vuosittain yhden maakunnan alueella toteutuvaa kampanjaa on valmisteltu yhteistyössä alueen eri organisaatioiden ja toimijoiden kesken. Kampanjan yhtenä haasteena on ollut seksuaalikasvatuksen kehittäminen. Keskeisenä tapahtumana ovat olleet maakuntien pääkaupungeissa toteutetut yksi- tai kaksipäiväiset Hedelmällisyysfestarit, jotka ovat koostuneet koulutustilaisuuksista, näyttelyistä ja katu-tapahtumista. Hedelmällisyysfestarit on järjestetty Keski-Suomessa vuosina 1996, 1997 ja 2001, Lapissa vuosina 1998 ja 1999 ja Pohjois-Karjalassa vuonna 2000. (Ritamo & al. 2000, 59-60.)

Tutkimusaineistot ja -menetelmät

Tutkimuksen aineistoina ovat vuosina 1998-2001 kerätyt kouluterveyskyselyn aineistot (Luopa & al. 2000, 12-13, www.stakes.fi/kouluterveys). Vuosina 1998 ja 2000 kyselyt toteutettiin maan etelä-, itä- ja pohjoisosissa sekä Keski-Suomessa ja vuosina 1999 ja 2001 maan etelä- ja länsiosissa sekä Pohjois-Pohjanmaalla. Näistä aineistoista muodostettiin kaksi koulutason poikkileikkausaineistoa (1998-99 ja 2000-01) sekä koulutason seuranta-aineisto molempina poikkileikkausajankohtina kyselyyn osallistuneista kouluista. (Kuvio 1.)

Poikkileikkausaineistot

Kouluterveyskyselyn (1998 ja 1999 sekä 2000 ja 2001) aineistot yhdistettiin. Tutkimuksen analyysiyksikkönä on koulu. Oppilastason aineistossa tutkittaville muuttujille laskettiin koulutason arvot. Koulujen vertailukelpoisuuden varmistamiseksi aineistoista poistettiin erityiskoulut sekä koulut, joissa jossakin luokka-asteen ja sukupuolen mukaisessa osaryhmässä oli alle 15 oppilasta tai vastanneita oppilaita oli alle 70. Näiden rajausten jälkeen vuoden 1998-99 tutkimusaineistossa on 434 koulua (84 828 oppilasta) ja vuoden 2000-01 aineistossa 441 koulua (78 984 oppilasta).

Tutkimusaineistojen oppilasmäärät käsittävät molempina tutkimusajankohtina Ahvenanmaata lukuun ottamatta noin 65 prosenttia koko maan 8. ja 9. luokkien koko oppilasmääristä sekä yli puolet

Taulukko 1. Koulujen jakautuminen seksuaaliopetuksen peittävyiden mukaan seurantatutkimuksen alku- ja loppumittauksissa

Peittävyys 1998–99	Peittävyys 2000–01			Yhteensä	
	Huono	Tyydyttävä	Hyvä	Lukumäärä	%
Huono	88	29*	38*	155	51
Tyydyttävä	28	14	36*	78	25
Hyvä	16	15	43*	74	24
Yhteensä					
lukumäärä	132	58	117	307	
%	43	19	38		100

*Seksuaaliopetuksen peittävyys parantunut tai säilynyt hyvänä (N = 146).

(54 %) yläluokkia sisältävistä peruskouluista (N = 808). Tutkimusaineistot kattavat yläluokkia sisältävät peruskoulut lääneittäin seuraavasti: Etelä-Suomen lääni 52 % vuosina 1998–99 ja 44 % vuosina 2000–01, Länsi-Suomen lääni 57 % ja 61 %, Itä-Suomen lääni 57 % ja 65 %, Oulun lääni 58 % ja 50 %, Lapin lääni 30 % ja 52 %.

Seuranta-aineisto

Molempina tutkimusajankohtina kyselyyn osallistuneita kouluja oli yhteensä 340. Seuranta-aineiston ulkopuolelle jätettiin ne koulut (N = 33), joissa vastaajien lukumäärät poikkesivat toisistaan tutkimusvuosien välillä yli 25 prosenttia. Seuranta-aineiston 307 koulussa oli noin 60 000 oppilasta molempina tutkimusajankohtina. Aineisto kattaa 38 prosenttia koko maan yläluokkia sisältävistä peruskouluista (Ahvenanmaata lukuun ottamatta). Koulujen osuus läänien kaikista peruskouluista on seuraava: Etelä-Suomen lääni 23 %, Länsi-Suomen lääni 48 %, Itä-Suomen lääni 53 %, Oulun lääni 38 % sekä Lapin lääni 26 %.

Selitettävät muuttujat

Seksuaaliopetuksen peittävyttä kuvaava muuttuja muodostettiin seurustelu- ja seksiasioita käsittelevien oppituntien pitämisestä ja näillä oppitunneilla käsiteltyjä aiheita koskevista kysymyksistä (Liinamo & al. 2000, 55–56). Muuttujaan otettiin mukaan vastaukset, joissa ilmoitettiin seksuaaliopetusta olleen yhdellä tai useammalla oppitunnilla. Lisäksi edellytettiin, että opetuksessa oli käsitelty vähintään neljää raskauden ehkäisyyn ja sukupuolitauteihin liittyvistä aiheista (yhdynät, raskauden ehkäisy, jälkiehkäisy, klamydia, Aids/HIV) ja ainakin yhtä kolmesta muusta seksuaalisuuteen liittyvästä aiheesta (hedelmättömyys, itsetyydytys tai homoseksuaalisuus). Nämä vaatimukset täyttäneistä vastauksista laskettiin en-

sin prosenttiosuudet erikseen tytöille ja pojille ja erikseen 8. ja 9. luokille. Seuraavaksi laskettiin yhteen tyttöjen prosenttiluvut ja erikseen yhteen poikien prosenttiluvut. Summaa kutsutaan seksuaaliopetuksen peittävyysluvuksi. Kun esimerkiksi pojista 8. luokalla 36 prosenttia ja 9. luokalla 71 prosenttia ilmoitti saaneensa vaaditunlaista seksuaaliopetusta, oli poikien peittävyysluku 36 % + 71 % eli 107 (maksimi 200). Tyttöjen ja poikien peittävyyslukujen välinen korrelaatio oli tilastollisesti merkitsevä kaikissa tutkimusaineistoissa (.73–.77).

Peittävyyslukujen perusteella koulut jaettiin kolmeen ryhmään: hyvä, tyydyttävä ja huono (kuvio 2). Hyvään peittävyiden ryhmään tulivat koulut, joissa peittävyysluku oli tytöillä ja pojilla vähintään 80. Logistista regressioanalyysiä varten peittävyttä kuvaava muuttuja jaettiin kahteen luokkaan (hyvä vs. tyydyttävä tai huono).

Peittävyiden muutoksen tutkimiseksi seuranta-aineistossa muodostettiin kolme luokkaa:

1. Peittävyys parani (N = 103) tai säilyi hyvänä (N = 43)
2. Peittävyys pysyi tyydyttävänä (N = 14) tai huonona (N = 88)
3. Peittävyys heikkeni (N = 59)

Logistista regressioanalyysiä varten kaksi viimeksi mainittua luokkaa yhdistettiin. (Taulukko 1.)

Selittävät muuttujat

Terveyskasvatusohjelmat

Euroopan terveet koulut -ohjelman kahta ensimmäistä vaihetta ei eroteltu, koska poikkielektioaineiston neljää ja seuranta-aineiston kolmea koulua lukuun ottamatta kaikki toisen vaiheen koulut olivat osallistuneet myös ensimmäiseen vaiheeseen. Muuttuja ETK I–II tarkoittaa ohjelman I- ja/tai II-vaiheeseen osallistumista. Osallistumi-

Kuvio 2. Seksuaaliopetuksen koulukohtaisten peittävyiden luokkien muodostaminen ja koulujen jakautuminen näihin luokkiin (N = 441, poikkileikkausaineisto 2000–01)

Peittävyysluku POJAT	Peittävyysluku TYTÖT								Koulun seksuaaliopetuksen peittävyys (N = 441)
	0–19	20–39	40–59	60–79	80–99	100–119	120–139	≥ 140	
0–19	3	5	1						Huono N = 188 43 %
20–39	2	17	15	4	3	1			
40–59	1	19	38	13	8	5	2		
60–79	2	7	21	35	12	7	2		Tyydyttävä N = 94 21 %
80–99		5	12	31	34	14	5		Hyvä N = 159 36 %
100–119			2	7	20	25	10	3	
120–139					7	13	10	1	
≥ 140			2		1	3	5	8	

nen ETK-ohjelman kolmanteen vaiheeseen (ETK III) on aineistoissa omana muuttujana. Poikkileikkausaineiston neljää ja seuranta-aineiston kahden koulua lukuun ottamatta kaikki ohjelman kolmannen vaiheen koulut olivat osallistuneet jompaankumpaan tai molempiin ohjelman aiemmista vaiheista. Koska ohjelman kolmas vaihe käynnistyi ensimmäisen aineiston keruun jälkeen ja ennen toisen aineiston keruuta, on osallistuminen kolmanteen vaiheeseen mukana vuosien 2000–01 aineiston sekä seuranta-aineiston analyysissä.

Osallistuminen Väestöliiton Varmasti rakkauksella -kampanjaan ja Seksuaalitietokilpailuun ovat aineistoissa omina muuttujinaan. Koska Seksuaalitietokilpailu ajoittuu kyselyajankohtien välille, on kilpailuun osallistumista kuvaava muuttuja mukana vuosien 2000–01 aineiston ja seuranta-aineiston analyysissä. Kolme neljäsosaa Seksuaalitietokilpailuun osallistuneista kouluista oli aiemmin ollut mukana myös Väestöliiton Varmasti rakkauksella -kampanjassa.

Hedelmällisyysfestareille altistuneiksi katsottiin koulut, jotka sijaitsivat kyseisissä maakunnissa. Logistista regressioanalyysiä varten muodostettiin Hedelmällisyysfestarit-muuttuja, jossa kunkin kolmen festarialueen koulut ovat omina luokkinaan ja festarialueiden ulkopuolella olevat koulut ”muu Suomi” -luokassa. Näin saatua neliluokasta muuttujaa käytettiin kaikkien tutkimusai-

neistojen logistisissa regressioanalyysissä, vaikka Pohjois-Karjalassa Hedelmällisyysfestarit toteutettiin vain vuonna 2001 (ks. kuvio 1).

Terveyskasvatusohjelmiin osallistuneiden koulujen lukumäärät eri aineistoissa ilmenevät taulukoista 3, 4 ja 6. Vuosien 1998–99 aineiston kouluista neljäsosa ei ollut osallistunut mihinkään tutkituista terveyskasvatusohjelmista. Vastaavat prosenttiosuudet vuosien 2000–01 aineistossa ja seuranta-aineistossa olivat 15 ja 16. Ensimmäisen aineiston kouluista noin 60 prosenttia ja toisen aineiston sekä seuranta-aineiston kouluista noin 30 prosenttia oli osallistunut vain yhteen tutkituista ohjelmista.

Koulun muu terveysopetus

Kouluterveyskyselyssä oppilailta kysyttiin: Oletko osallistunut tämän lukuvuoden aikana terveyttä ja sairauksia käsittelevälle oppikurssille, teemapäivään, teemaviikkoon (ei koske liikuntatunteja)? Vastausvaihtoehdot jokaiseen kysymysvaihtoehtoon olivat kyllä, ei. Koulutason muuttajat muodostettiin kullekin osiolla jakamalla vastanneiden prosenttijakauma koulussa tertiileihin.

Päihdeopetuksen oppitunteja kysyttiin oppilailta kolmella kysymyksellä: Onko Sinun luokallasi tämän lukuvuoden aikana keskusteltu tai muuten opetettu huumeista, pillereistä ja impauksesta tähän tarkoitukseen suunnitellulla opitunnilla? Onko luokallasi tämän lukuvuoden

aikana keskusteltu tai muuten opetettu tupakoinnista tähän tarkoitukseen suunnitellulla opitunnilla? Entä alkoholistia? Vastausvaihtoehdot jokaiseen kolmeen kysymykseen olivat ei, yhdellä tunnilla, useammalla tunnilla.

Päihdeopetuksen peittävyttä kuvataan koulutason summamuuttujalla, joka laskettiin antamalla kullekin kolmelle vastukselle uudet arvot (ei opetusta = 0, yhdellä tunnilla = 1 ja useammalla tunnilla = 2). Näin saatiin päihdeopetusta kuvaava indeksi, joka sai arvoja nolasta kuuteen. Arvot 4–6 saaneiden prosenttiosuudet laskettiin yhteen erikseen tytöille ja pojille (vaihteluväli 0–200). Seuraavaksi muodostettiin kolme ryhmää. Huonon päihdeopetuksen ryhmään sijoitettiin koulut, joissa joko poikien tai tyttöjen peittävyysluku oli alle 60. Hyvän päihdeopetuksen peittävyysluokkaan sijoitettiin koulut, joissa sekä poikien että tyttöjen peittävyysluku oli vähintään 80. Muut koulut luokiteltiin tyydyttävän peittävyysryhmään.

Tutkittaessa seuranta-aineistossa koulujen seksuaaliopetuksen paranemiseen tai hyvänä säilymiseen yhteydessä olevia tekijöitä tarkastellaan sekä seurantajakson alkumittausajankohdan (1998–99) että loppumittausajankohdan (2000–01) muun terveysopetuksen tason yhteyttä seksuaaliopetuksen peittävyysmuutokseen. Lisäksi otetaan huomioon alkumittausajankohdan seksuaaliopetuksen peittävyysyhteys seksuaaliopetuksen muutokseen.

Analyysimenetelmät

Poikkileikkausaineistoissa seksuaaliopetuksen hyvää peittävyttä (taulukko 2) ja seuranta-aineistossa seksuaaliopetuksen peittävyysparanemista tai hyvänä säilymistä (taulukko 5) selittäviä tekijöitä analysoitiin ensin pareittain ristiintaulukoimalla. Koulujen terveyskasvatusohjelmiin osallistumisen ja koulun muun terveysopetuksen yhteyttä seksuaaliopetuksen peittävyysyhteeseen testattiin χ^2 -testillä.

Seksuaaliopetuksen peittävyttä ja peittävyysmuutosta selittäviä tekijöitä tutkittiin logistisella regressioanalyysillä. Analyysit tehtiin erikseen molemmissa poikkileikkausaineistoissa ja seuranta-aineistossa. Kahdessa poikkileikkausaineistossa selitetään koulun seksuaaliopetuksen hyvää peittävyttä ja seuranta-aineistossa koulun seksuaaliopetuksen peittävyysparanemista tai hyvänä säilymistä (taulukot 3, 4, 6). Koska oppilaiden osallistuminen teemapäiviin ja -viikkoihin ei ris-

tiintaulukointien perusteella ollut yhteydessä koulun seksuaaliopetukseen, ei niitä otettu mukaan logistisiin regressioanalyysiin. Kuviossa 1 havainnollistetaan tutkimusasetelmaa.

Poikkileikkausaineistoissa logistinen regressioanalyysi tehtiin asteittain tutkimalla ensin kunkin terveyskasvatusohjelman ja seksuaaliopetuksen hyvän peittävyysväliset bivariaattiyhteydet. Seuraavaksi tutkittiin yhdessä kaikki tutkimusajankohtaan mennessä toteutuneet ohjelmat (malli 1). Lopuksi malliin lisättiin koulun muuta terveysopetusta kuvaavat muuttujat (malli 2). (Taulukot 3 ja 4.)

Seksuaaliopetuksen muutoksen tutkimisessa keskityttiin Seksuaalitetokilpailuun, koska se ajoittui selkeästi tutkimusajankohden väliin. Muut analyysissä käsiteltävät muuttujat ovat muutosta selittävissä mallissa mukana vakioitavina tekijöitä. Logistinen regressioanalyysi toteutettiin vaiheittain analysoimalla ensin Seksuaalitetokilpailun ja seksuaaliopetuksen peittävyysparanemisen tai hyvänä säilymisen bivariaattiyhteys ja lisäämällä sitten vaiheittain malliin mukaan muu terveysopetus vuosina 2000–01 ja sen jälkeen yksitellen vakioitavat tekijät. Taulukossa 6 on kuvattu lopullinen malli.

Tulokset

Poikkileikkausaineistot

Terveyskasvatusohjelmat: Ristiintaulukoinneissa vuosien 1998–99 aineistossa seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys saavuttaneiden koulujen osuus oli tilastollisesti merkitsevästi suurempi ainoastaan Hedelmällisyysfestareiden vaikutusalueella Keski-Suomessa: osuus oli 44 prosenttia, kun se oli festarialueiden ulkopuolella sijaitsevilla muun Suomen kouluissa 22 prosenttia (taulukko 2). Vuosien 2000–01 aineistossa seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys koulujen osuus oli kaikissa tutkituissa ohjelmissa suurempi osallistuneilla kuin osallistumattomilla kouluilla. Ero oli tilastollisesti merkitsevä Seksuaalitetokilpailuun osallistuneiden (41 %) ja osallistumattomien (29 %) koulujen välillä ja lähes merkitsevä ETK-ohjelman I–II-vaiheella sekä Lapin Hedelmällisyysfestareilla. (Taulukko 2.)

Koulun muu terveysopetus: Vuosien 1998–99 aineistossa seksuaaliopetuksen peittävyys oli ristiintaulukointien perusteella yhteydessä päihdeopetukseen. Seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys-

Taulukko 2. Koulujen seksuaaliopetuksen hyvän peittävyden %-osuus terveyskasvatusohjelmien ja koulun muun terveysopetuksen mukaan vuosina 1998–99 ja 2000–01. Prosenttiosuukien yhtäsuuruus on testattu χ^2 -testillä

Luokka	1998–99 (N = 434)		2000–01 (N = 441)	
	%	(N)	%	(N)
Euroopan terveet koulut				
Vaiheet I ja/tai II 1996–1999				
ei osallistunut	23	(404)	35	(409)
p-arvo	30	(30)	50	(32)
	0,422		0,088	
Vaihe III 2000 ->				
ei osallistunut			36	(420)
p-arvo			43	(21)
			0,505	
Väestöliiton kampanjat				
Varmasti rakkaudella 1993–1999				
ei osallistunut	25	(136)	34	(140)
p-arvo	24	(298)	37	(301)
	0,732		0,458	
Seksuaalitietokilpailu 2000				
ei osallistunut			29	(184)
p-arvo			41	(257)
			0,013	
Hedelmällisyysfestarit				
1996, 1997, 2001*				
ei: muu Suomi	22	(370)	33	(362)
kyllä: Keski-Suomi	44	(27)	48	(31)
p-arvo	0,008		0,092	
1998, 1999*				
ei: muu Suomi	22	(370)	33	(362)
kyllä: Lappi	25	(16)	50	(28)
p-arvo	0,789		0,075	
2000*				
ei: muu Suomi	22	(370)	33	(362)
kyllä: Pohjois-Karjala	29	(21)	45	(20)
p-arvo	0,493		0,287	
Koulun muu terveysopetus tutkimusajankohtina				
Terveysoppikurssi				
huonoin tertiili	19	(144)	24	(147)
keskitertiili	23	(147)	37	(147)
paras tertiili	30	(143)	76	(147)
p-arvo	0,076		<,001	
Päihdeopetuksen peittävyys				
huono	17	(217)	24	(212)
tydyttävä	25	(83)	36	(81)
hyvä	35	(134)	54	(148)
p-arvo	<,001		<,001	

* Hedelmällisyysfestareiden tapahtumavuodet.

koulujen osuus oli päihdeopetuksen hyvän peittävyden ryhmässä 35 prosenttia, tyydyttävän peittävyden ryhmässä 25 prosenttia ja huonon peittävyden koulujen ryhmässä 17 prosenttia. Vuosien 2000–01 aineistossa sekä terveysoppikurssille osallistuminen että päihdeopetuksen peittävyys erottelivat seksuaaliopetuksen hyvän peittävyden kouluja tilastollisesti merkittävästi:

terveysoppikurssin parhaan tertiilin luokassa oli seksuaaliopetuksen hyvän peittävyden kouluja 76 prosenttia (vs. 19 % huonon ja 23 % keskitertiilin luokissa). Vastaava osuus oli päihdeopetuksen hyvän peittävyden luokassa 54 prosenttia (vs. 24 % huonon ja 36 % tyydyttävän peittävyden luokissa). (Taulukko 2.)

Terveysoppikurssin ja päihdeopetuksen lisäksi

**Taulukko 3. Terveyskasvatusohjelmat sekä koulun muu terveystieto- ja seksuaaliopetus seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys-
den selittäjinä vuosien 1998–99 poikkileikkausaineistossa (N = 434). Logistinen regressioanalyysi. Ristitu-
losuhde (OR) ja sen luottamusväli (95 %:n lv)**

	N	Bivariaattimallit OR	95 %:n lv	Malli 1 OR	95 %:n lv	Malli 2 OR	95 %:n lv
Terveyskasvatusohjelmat							
ETK-ohjelma: Vaiheet I–II							
ei	403	1,00		1,00		1,00	
kyllä	30	1,39	0.61–3.14	1,48	0.65–3.39	1,36	0.58–3.17
Väestöliitto: Varmasti rakkaudella							
ei	136	1,00		1,00		1,00	
kyllä	297	0,92	0.57–1.47	0,79	0.47–1.32	0,84	0.49–1.42
Hedelmällisyysfestarit							
ei: muu Suomi	369	1,00		1,00		1,00	
kyllä: Keski-Suomi	27	2,8	1.26–6.23	3,04	1.34–6.88	2,35	1.01–5.49
kyllä: Lappi	16	1,17	0.36–3.72	1,00	0.30–3.37	1,21	0.35–4.18
*kyllä: Pohjois-Karjala	21	1,4	0.52–3.73	1,46	0.54–3.93	1,35	0.49–3.71
Koulun muu terveystieto- ja seksuaaliopetus vuosina 1998–99							
Terveystietokurssi							
huonoin tertiili	144					1,00	
keskitertiili	146					1,08	0.60–1.95
paras tertiili	143					1,26	0.68–2.32
Päihdeopetus							
huono	217					1,00	
tydyttävä	82					1,56	0.82–2.96
hyvä	134					2,27	1.29–3.99
*Hedelmällisyysfestarit Pohjois-Karjalassa vuonna 2000.							

ristiintaulukoinneilla tutkittiin koulujen teema-
päiviin ja -viikkoihin osallistuneiden oppilaiden
osuuksien (tertiilit) yhteys selitettäviin muuttu-
jiin: ne eivät olleet yhteydessä seksuaaliopetuksen
peittävyteen.

*Seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys-
den selittäjät:* Ennen vuosia 1998–99 toteutuneista ohjelmista
vain koulun sijainti Keski-Suomen Hedelmälli-
syyssfestarialueella selitti seksuaaliopetuksen hyvää
peittävyttä sekä bivariaattianalysissä että kaikki
tutkitut terveystieto- ja seksuaaliopetusohjelmat sisältävässä mal-
lissa (malli 1, taulukko 3). Koulun muun terveystieto-
opetuksen lisääminen malliin vähensi Keski-Suo-
men festarialueen vaikutusta seksuaaliopetukseen,
mutta yhteys säilyi edelleen merkitsevästi (malli 2).
Lopullisessa mallissa myös koulun päihdeopetus
selitti voimakkaasti seksuaaliopetuksen peittävyttä:
jos koulun päihdeopetuksen peittävyys oli hy-
vä, oli koulun todennäköisyys kuulua myös hyvän
seksuaaliopetuksen peittävyysluokkaan yli kak-
sinkertainen huonon päihdeopetuksen peittävyys-

den kouluihin verrattuna. (Malli 2, taulukko 3.)

Vuosiin 2000–01 mennessä toteutuneista terveystieto- ja seksuaaliopetusohjelmista ainoastaan Seksuaalieto-
kilpailuun osallistuminen oli tilastollisesti mer-
kitsevästi yhteydessä seksuaaliopetuksen hyvään
peittävyteen bivariaattitarkastelussa ja kaikki oh-
jelmat sisältävässä mallissa (malli 1, taulukko 4),
mutta ei enää muun terveystieto- ja seksuaaliopetuksen sisältävässä mallissa (malli 2). Lopullisessa mallissa koulun
päihdeopetuksen peittävyys ja terveystietokurssil-
le osallistumisen aste olivat merkitsevästi yhtey-
dessä seksuaaliopetuksen peittävyteen (malli 2).
Huonoon päihdeopetuksen peittävyysluokkaan
verrattuna koulun kuuluminen hyvään päihde-
opetuksen luokkaan lisäksi lähes kolminkertai-
seksi koulun todennäköisyyden kuulua myös hy-
vän seksuaaliopetuksen peittävyysluokkaan.
Lisäksi koulun kuuluminen oppilaiden terveystietokurssille osallistumisen parhaaseen tai keskimmäiseen tertiiliin lisäsi koulun todennä-
köisyyttä kuulua hyvän seksuaaliopetuksen peit-

Taulukko 4. Terveyskasvatusohjelmat sekä koulun muu terveysopetus seksuaaliopetuksen hyvän peittävyys-
den selittäjinä vuosien 2000–01 poikkileikkausaineistoissa (N = 441). Logistinen regressioanalyysi. Ristitu-
losuhde (OR) ja sen luottamusväli (95 %:n lv)

	N	Bivariaattimallit OR 95 %:n lv	Malli 1 OR 95 %:n lv	Malli 2 OR 95 %:n lv
Terveyskasvatusohjelmat				
ETK-ohjelma:				
Vaiheet I–II				
ei	409	1,00	1,00	1,00
kyllä	32	1,86 0.90–3.82	2,26 0.85–5.97	1,69 0.61–4.67
Vaihe III				
ei	420	1,00	1,00	1,00
kyllä	21	1,34 0.55–3.27	0,7 0.21–2.34	0,86 0.25–2.95
Väestöliitto:				
Varmasti rakkauksella				
ei	140	1,00	1,00	1,00
kyllä	301	1,17 0.76–1.78	1,11 0.67–1.83	1,16 0.69–1.95
Seksuaalitetokilpailu				
ei	184	1,00	1,00	1,00
kyllä	257	1,66 1.11–2.48	1,62 1.06–2.49	1,52 0.97–2.39
Hedelmällisyysfestarit				
ei: muu Suomi				
kyllä: Keski-Suomi	31	1,86 0.89–3.90	2,04 0.95–4.37	1,56 0.69–3.52
kyllä: Lappi	28	1,99 0.92–4.31	2,09 0.88–4.95	2,52 0.99–6.41
kyllä: Pohjois-Karjala	20	1,62 0.65–4.03	1,47 0.58–3.72	1,42 0.53–3.80
Koulun muu terveysopetus vuosina 2000–01				
Terveysoppikurssi				
huonoin tertiili	147			1,00
keskitertiili	147			1,77 1.03–3.04
paras tertiili	147			1,81 1.04–3.17
Päihdeopetus				
huono	212			1,00
tydyttävä	81			1,67 0.93–2.99
hyvä	148			2,99 1.81–4.94

tävyyden luokkaan lähes kaksinkertaiseksi verrattuna terveysoppikurssille osallistumisen huonoimpaan tertiiliin kuuluviin kouluihin. (Malli 2, taulukko 4.)

Eri ohjelmien kumulatiivisen vaikutuksen tutkimiseksi analysoitiin myös kouluihin kohdistuneiden ohjelmien lukumäärän yhteyttä seksuaaliopetuksen peittävyteen vuosien 2000–01 poikkileikkausaineistossa. Logistinen regressioanalyysi tehtiin ETK-ohjelman, Seksuaalitetokilpailun ja Hedelmällisyysfestareiden yhdistetyllä ohjelmamuuttujalla (osallistunut ei mihinkään, yhteen, kahteen tai kaikkiin ohjelmiin). Ohjelmat vahvistivat toistensa vaikutusta. Yhteen ohjelmaan osallistuminen ei vaikuttanut seksuaaliopetukseen. Kahteen tai kaikkiin ohjelmiin osallistuminen, verrattuna ei mihinkään ohjelmaan osallis-

tumiseen, lisäsi seksuaaliopetuksen peittävyttä (OR 2,82, 95 %:n lv = 1.48–5.40). Mallissa oli vakioitu muu terveysopetus ja Varmasti rakkauksella -kampanja.

Seuranta-aineisto

Seksuaaliopetuksen muutos: Seurantatutkimuksen alkumittauksessa (1998–99) seksuaaliopetuksen peittävyys oli tämän tutkimuksen mittarin mukaan hyvä 24 prosentissa ja huono 51 prosentissa kouluista. Kaksi vuotta myöhemmin (2000–01) peittävyys oli selvästi parantunut. Se oli hyvä 38 prosentissa ja huono 43 prosentissa kouluista. (Taulukko 1.)

Koulun terveysopetus alku- ja loppumittausajan kohtina: Ristiintaulukoinneissa alkumittausajan kohdan (1998–99) päihdeopetuksen peittävyys-

Taulukko 5. Koulujen seksuaaliopetuksen peittävyden paranemisen tai hyvänä säilymisen %-osuus seurantatutkimuksessa vuosina 2000–01 terveyskasvatusohjelmien ja koulun terveysopetuksen mukaan. Prosenttiosuuksien yhtäsuuruus on testattu χ^2 -testillä

Luokka	Seurantatutkimus (N = 307)	
	%	(N)
Euroopan terveet koulut		
Vaiheet I ja/tai II 1996–1999		
ei osallistunut	46	(285)
p-arvo	64	(22)
Vaihe III 2000 →	0,117	
ei osallistunut	47	(291)
p-arvo	56	(16)
	0,474	
Väestöliiton kampanjat		
Varmasti rakkaudella 1993–1999		
ei osallistunut	41	(100)
p-arvo	51	(207)
Seksuaalitietokilpailu 2000	0,109	
ei osallistunut	33	(123)
p-arvo	57	(184)
	<,001	
Hedelmällisyysfestarit		
1996, 1997, 2001*		
ei: muu Suomi	47	(251)
kyllä: Keski-Suomi	57	(23)
p-arvo	0,362	
1998, 1999*		
ei: muu Suomi	47	(251)
kyllä: Lappi	43	(14)
p-arvo	0,783	
2000*		
ei: muu Suomi	47	(251)
kyllä: Pohjois-Karjala	53	(19)
p-arvo	0,612	
Seksuaaliopetuksen peittävyys alkumittausajankohtana(1998–99)		
huono	43	(155)
tydyttävä	46	(78)
hyvä	58	(74)
p-arvo	0,103	
Koulun muu terveysopetus alkumittausajankohtana (1998–99)		
Terveysoppikurssi		
huonoin tertiili	38	(102)
keskitertiili	55	(102)
paras tertiili	50	(103)
p-arvo	0,052	
Päihdeopetuksen peittävyys		
huono	38	(157)
tydyttävä	61	(56)
hyvä	55	(94)
p-arvo	0,003	
Koulun muu terveysopetus loppumittausajankohtana (2000–01)		
Terveysoppikurssi		
huonoin tertiili	30	(102)
keskitertiili	51	(102)
paras tertiili	61	(103)
p-arvo	<,001	
Päihdeopetuksen peittävyys		
huono	32	(149)
tydyttävä	49	(55)
hyvä	69	(103)
p-arvo	<,001	

*Hedelmällisyysfestareiden tapahtumavuodet.

Taulukko 6. Väestöliiton Seksuaalitietokilpailu ja koulun muu terveysopetus seksuaaliopetuksen peittävyden paranemisen ja hyvänä säilymisen selittäjinä koulujen seuranta-aineistossa (N = 307). Logistinen regressioanalyysi. Ristitulosuhde (OR) ja sen luottamusväli (95 %:n lv)

	N	OR	Malli* 95 %:n lv
Väestöliiton Seksuaalitietokilpailu			
ei	123	1,00	
kyllä	184	2,85	1.61–5.03
Muu terveysopetus vuosina 2000–01			
Terveysoppikurssi			
huonoin tertiili	102	1,00	
keskitertiili	102	2,9	1.49–5.66
paras tertiili	103	3,22	1.58–6.57
Päihdeopetus			
huono	149	1,00	
tydyttävä	55	1,56	0.77–3.15
hyvä	103	3,6	1.82–7.09

* Mallissa vakioitu osallistuminen Euroopan terveet koulut -ohjelmaan, Väestöliiton Varmasti rakkaudelta -kampanjaan, Hedelmällisyysfestareihin sekä koulun seksuaaliopetuksen peittävyys ja muu terveysopetus alkumittauksessa 1998–99.

den taso oli merkitsevästi yhteydessä seksuaaliopetuksen muutokseen tutkimusajankohtien välillä (taulukko 5). Seksuaaliopetuksen peittävyys parani yleisimmin niissä kouluissa (61 %), joissa päihdeopetuksen peittävyys oli alkumittausajankohdalla 1998–99 tyydyttävä. Alkumittausajankohdan terveysoppikursseille osallistumisella oli lähes merkitsevä yhteys ($p = 0,052$) seksuaaliopetuksen peittävyden paranemiseen tai hyvänä säilymiseen. Sen sijaan seksuaaliopetuksen alkumittausajankohdan tasolla ei ollut yhteyttä muutokseen.

Terveyskasvatusohjelmat: Terveyskasvatusohjelmista ainoastaan Seksuaalitietokilpailuun osallistuminen tai ei-osallistuminen seurantajakson aikana erotteli koulujen seksuaaliopetuksen peittävyden hyvänä säilymistä tai paranemista tilastollisesti merkitsevästi (57 % vs. 33 %, $p < ,001$) (taulukko 5).

Seksuaaliopetuksen muutoksen selittäjät: Seksuaalitietokilpailuun osallistuminen selitti voimakkaasti seksuaaliopetuksen paranemista tai hyvänä säilymistä vuosien 1998–99 ja 2000–01 välillä (taulukko 6). Kun muut ohjelmat sekä alkumittausajankohdan seksuaaliopetus ja muu terveysopetus vakioitiin, koulun osallistuminen Seksuaalitietokilpailuun lisäsi seksuaaliopetuksen paranemisen tai hyvänä säilymisen todennäköisyyden lähes kolminkertaiseksi kilpailuun osallistumattomiin kouluihin verrattuna (taulukko 6).

Seksuaalitietokilpailun yhteys seksuaaliopetuksen peittävyden paranemiseen tai hyvänä säily-

miseen pysyi yhtä voimakkaana asteittain toteutetun logistisen regressioanalyysin kaikissa vaiheissa bivariaattianalyysistä aina lopulliseen malliin saakka. Koulujen osallistuminen muihin ohjelmiin ei vaikuttanut seksuaaliopetuksen peittävyden muutokseen. (Tulokset eivät ilmene taulukossa.)

Seksuaalitietokilpailun lisäksi seksuaaliopetuksen muutosta selitti seurannan loppumittausajankohdan muu terveysopetus. Koulun kuuluminen terveysoppikursseille osallistumisen parhaaseen tai keskimmäiseen tertiiliin kolminkertaisti todennäköisyyden, että seksuaaliopetuksen peittävyys parani tai säilyi hyvänä (huonoimpaan tertiiliin verrattuna). Koulun hyvän päihdeopetuksen yhteys hyvään seksuaaliopetukseen oli vieläkin voimakkaampi. (Taulukko 6.)

Pohdinta

Tutkimuksessa arvioitiin terveyskasvatusohjelmien yhteyttä peruskoulun yläluokkien seksuaaliopetukseen kahtena ajankohdalla (1998–99 ja 2000–01) sekä seksuaaliopetuksen muutokseen ajankohdten välillä. Kouluterveyskyselyiden aineistosta muodostettiin näennäiskokeellinen tutkimusasetelma. Poikkileikkausaineistoissa verrattiin retrospektiivisesti, vaikuttiko koulujen terveyskasvatusohjelmiin osallistuminen tai ei-osallistuminen seksuaaliopetuksen tasoon. Seuranta-

aineistossa verrattiin Seksuaalitetokilpailuun osallistumisen tai ei-osallistumisen vaikutusta seksuaaliopetukseen kahden vuoden seurantajaksoilla.

Kunnat päättävät koulujensa osallistumisesta kouluterveyskyselyyn. Tutkimusaineisto ei siis ole satunnaisotos Suomen kunnista tai kouluista, vaan aineisto on muodostunut kuntien ja koulujen kouluterveyskyselyihin osallistumisen aktiivisuuden mukaan. Tämän tutkimuksen aineistosta poistettiin lisäksi pienet koulut. Poikkileikkausaineistoissa oli mukana yli puolet ja seuranta-aineistossa reilu kolmannes (38 %) maamme 7.–9. luokkia sisältävistä peruskouluista. Poikkileikkausaineistot kattavat tutkimusajankohtina kaksi kolmasosaa ja seuranta-aineisto lähes puolet maamme kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista. Tutkimuksen perusjoukkona ovat koko maan peruskoulujen yläluokkia sisältävät koulut. Yhteyksiä koskevia tuloksia voidaan yleistää koko maahan.

Seksuaaliopetuksen peittävyttä kuvaavan mittarin validiteettiä todettiin hyväksi, kun verrattiin oppilasaineiston peittävyyslukuja samojen koulujen opettajien ja terveydenhoitajien kuvaukseen seksuaaliopetuksen kattavuudesta (Liinamo & al. 2000, 60). Seksuaaliopetuksen mittaamisen luotettavuutta koulutasolla tukee alue-erojen samansuuntaisuus opettajien ja terveydenhoitajien toisessa tutkimuksessa antamiin tietoihin seksuaaliopetuksen järjestämisestä (Kontula 1997, 90).

Tässä tutkimuksessa on tutkittu valtakunnallisesti merkittävien ja näkyvien terveyskasvatusohjelmien yhteyttä koulujen seksuaaliopetukseen. Tutkittujen ohjelmien lisäksi koulujen seksuaaliopetukseen ovat voineet vaikuttaa monet muutkin paikallisen tason aktiviteetit. Yksittäisten koulujen, kuntien tai alueiden ohjelmat voivat olla tämän tutkimuksen kannalta sekoittavia tekijöitä, joiden vaikutuksia ei tässä tutkimusaineistossa pystytä kontrolloimaan.

Aikaisemman tutkimuksen mukaan peruskoulujen seksuaaliopetus väheni 1990-luvun puolivälin jälkeen tämän tutkimuksen alkumittaukseen, vuoteen 1998, saakka (Liinamo & al. 2000, 59–60). Vuosituhannen taitteessa suunta on muuttunut ja tämän tutkimuksen mukaan varsin monissa peruskouluissa seksuaaliopetus on laajentunut. Myönteiseen kehitykseen ovat tässä tutkimuksessa tutkituista terveyskasvatusohjelmista selvimmin vaikuttaneet Väestöliiton Seksuaalitetokilpailu sekä Hedelmällisyysfestarit. Näiden ohjelmien yhteydet seksuaaliopetuksen peittävyden paranemiseen säilyivät regressiomalleissa, joissa

muut tutkitut ohjelmat ja koulun muu terveysopetus olivat samanaikaisesti mukana. Näiden ohjelmien vaikutusten perusteella ohjelmat saattavat edistää seksuaaliopetusta koulun muusta terveysopetuksesta riippumatta.

Euroopan terveet koulut (ETK) -ohjelmalla ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä koulun seksuaaliopetukseen tai sen kehittämiseen. On mahdollista, että ohjelmakouluissa tehty kehittämistyö ei ilmene kovin voimakkaasti juuri seksuaaliopetuksen kattavuudessa. ETK-ohjelman yleinen terveyden edistämisen kehittämistavoite on laaja, ja sen tulokset ja vaikutukset voivat ilmetä monella tavalla. Ohjelma-arvioinnin mukaan kouluissa on kehitetty terveyden edistämisen toimintatapoja ja terveyskasvatuksen opetussuunnitelmaa (Tossavainen & al. 1996, 71; Turunen & al. 2000, 387). Ristitulosuhteiden perusteella ETK-ohjelman kahteen ensimmäiseen vaiheeseen osallistumisella näyttäisi olevan positiivinen yhteys seksuaaliopetuksen peittävytyteen, mutta tilastollinen testaaminen ei tässä aineistossa varmenna ohjelman vaikutusta. Tämän tutkimuksen poikkileikkausaineistoissa oli mukana noin 30 ETK-ohjelman ensimmäisiin vaiheisiin osallistunutta koulua. Seuranta-aineistossa ohjelmakouluja oli 22. Koulujen lukumäärän pienuus voi johtaa logistisessa regressioanalyysissä estimointitarkkuuden heikkenemiseen ja keskivirheen kasvamiseen, jolloin esimerkiksi yli kahden ristitulosuhde (OR) ei välttämättä ole tilastollisesti merkitsevä. Tällöin vaikutusyhteyttä ei voida tulkita olevan kyseessä olevassa tutkimusasetelmassa ja -aineistossa. ETK-ohjelma on saattanut tehostanut koulun terveysopetusta yleisemmin, vaikka se ei tämän tutkimuksen perusteella olekaan tehostanut erityisesti seksuaaliopetusta.

Väestöliiton Varmasti rakkaudella -kampanjan pääsisältönä oli tukimateriaalin lähettäminen useiden vuosien aikana koulujen terveydenhoitajille. Vaikka terveydenhoitajat ovat osallistuneet useissa kouluissa seksuaaliopetuksen oppituntien pitämiseen (Liinamo & al. 1999a, 1435), ei opetuksen suunnittelu ole heidän vastuualuettaan. Aiemmassa tutkimuksessa on todettu seksuaaliopetuksen kehittämisen yhdeksi esteeksi yhteistyön puute ja vastuiden epäselvyys koulun sisällä (mm. Kontula 1997, 35, 53). Varmasti rakkaudella -kampanjan tukimateriaali olisi mahdollisesti voinut tukea seksuaaliopetuksen kehittämistä, mikäli koulun opetussuunnitelman rakenteelliset puitteet ja koulun hyvä sisäinen yhteistyö

olisivat sen mahdollistaneet. Toisaalta kampanja on voinut tukea nuorten seksuaalikasvatusta koulu-terveydenhuollon terveysneuvonnassa, kun terveydenhoitajilla on ollut käytössään oppilaille jaettavaa seksuaaliterveyden neuvontamateriaalia. Seksuaaliopetuksen peittävyteen tämä ohjelma ei siis kuitenkaan vaikuttanut.

Väestöliiton Seksuaalitietokilpailu toteutettiin 8. luokilla keväällä 2000 tämän tutkimuksen kahden mittauskerran välisenä aikana. Poikkileikkausaineistossa 2000–01 kilpailun vaikutus seksuaaliopetuksen peittävyteen vaimeni, kun malliin lisättiin koulun muu terveysopetus. Tämä viittaa siihen, että kilpailuun on valikoitu kouluja, jotka ovat kehittäneet terveysopetusta, ja tämän takia terveysopetus tulee regressioanalyyseissä merkittävämmäksi seksuaaliopetuksen selittäjäksi kuin tietokilpailu.

Seuranta-aineiston analyysissä päähuomio kohdennettiin Seksuaalitietokilpailun tutkimiseen. Kilpailua voidaan pitää interventiona, joka toteutui siihen osallistuneissa kouluissa seurannan alku- ja loppumittauksen välillä. Osallistuminen kilpailuun paransi voimakkaasti koulujen seksuaaliopetuksen peittävyttä tai säilytti sen hyvänä seuranta-aikana. Seuranta-aineiston loppumittauksessa noin puolet aineistosta kerättiin huhtikuussa 2000 ja loput vuotta myöhemmin keväällä 2001. Tämä tarkoittaa sitä, että seksuaaliopetuksen paraneminen tai hyvänä säilyminen ei voi johtua vain kilpailutilanteeseen liittyvien oppituntien pitämisestä kouluissa, vaan oppitunteja on todennäköisesti ollut sekä tytöille että pojille myös seuraavana vuonna. Koulujen Väestöliitolle lähettämä palaute osoittikin, että monet koulut hyödynsivät tietokilpailua opetussuunnitelman laadinnassa (Kontula & al. 2001, 13).

Seuranta-tutkimuksessa koulujen seksuaaliopetuksen paranemiseen tai hyvänä säilymiseen vaikutti Seksuaalitietokilpailun ohella yhtä voimakkaasti sekä terveysoppikurssille osallistuneiden oppilaiden osuus että päihdeopetuksen hyvä peittävyys verrattuna vähäiseen terveysoppikurssille osallistumiseen ja päihdeopetuksen huonoon peittävyteen. On mahdollista, että seuranta-aineistoon on valikoitunut yleisemminkin terveyden edistämiseksi aktiivisia kouluja. Kun kouluissa on valmiina olemassa terveysopetuksen rakenteita ja osaamista, uuden sisältöalueen tehostaminen on helpompaa kuin niissä kouluissa, joissa näitä rakenteita ei ole. Seuranta-aineistossa alkumittauksen seksuaaliopetuksen peittävyden ja kilpailuun

osallistumisen yhdysvaikutus ei kuitenkaan ollut tilastollisesti merkitsevä. Tämä voi tarkoittaa sitä, että Seksuaalitietokilpailu vaikutti samalla tavoin seksuaaliopetuksen lähtötasosta riippumatta.

Maakunnallisissa Hedelmällisyysfestareissa pyrittiin kehittämään seksuaalikasvatusta verkostoitumalla sekä järjestämällä koulutusta ja tapahtumia. Tavoitteena oli vaikuttaa suoraan väestöön, ja erityisesti nuoriin, sekä välillisesti kouluihin opettajien ja terveydenhoitajien kautta. Hedelmällisyysfestarit-kampanja käynnistyi Keski-Suomessa vuonna 1996. Kampanja liittyi vuosina 1994–1998 toteutettuun Stakesin Perhesuunnittelu 2000 -hankkeeseen, joka rakensi alueelle pitkäikäistä seksuaaliterveyden edistämistoimintaa ja koulutusta (Ritamo & al. 2000, 56–63).

Aikaisempien tutkimuksen perusteella seksuaaliopetusta järjestettiin Keski-Suomessa 1990-luvun puolivälistä vuoteen 1998 saakka muuta maata enemmän (Liinamo & al. 1999a, 1437; Liinamo & al. 2000, 60). Vuosien 1998–99 aineistossa Keski-Suomen koulujen seksuaaliopetuksen peittävyys oli selvästi muuta maata parempi, mutta kaksi vuotta myöhemmin ero oli pienentynyt 22 prosenttiyksiköstä 15 prosenttiyksikköön. Kahden vuoden jaksolla vuosituhannen vaihteessa peittävyys parani edelleen hieman Keski-Suomessa, mutta muualla Suomessa selvästi enemmän.

Poikkileikkausaineistossa 1998–99 Hedelmällisyysfestarit paransivat seksuaaliopetuksen peittävyttä Keski-Suomessa, jossa festarit oli järjestetty tutkimusajankohtaan mennessä kaksi kertaa, vuosina 1996 ja 1997. Poikkileikkausaineistossa 2000–01 koulun sijainti Keski-Suomen festari-alueella ei enää tilastollisesti merkitsevästi vaikuttanut seksuaaliopetuksen hyvään peittävyteen, vaikka festarit toteutettiin Keski-Suomessa myös vuonna 2001. Kyseessä voi olla kattoefekti: Festareiden kaltainen tapahtuma, joka ei kohdistu suoraan kouluihin, ei ehkä voi saada aikaan enää suurempaa vaikutusta koulujen seksuaaliopetukseen, kuin se oli jo saanut aikaiseksi kaksilla aiemmillä festareilla. Molemmissa aineistoissa koulun muun terveysopetuksen vakioiminen heikensi festareiden vaikutusta. Osa vaikutuksesta voi siten peittyä festarialueen koulujen muita alueita paremman muun terveysopetuksen taakse.

Lapissa Hedelmällisyysfestarit toteutettiin vuosina 1998 ja 1999 ja Pohjois-Karjalassa vuonna 2000. Ristitulosuhteen (OR = 2,52) perusteella Lapin Hedelmällisyysfestarit-kampanjat vaikuttivat

vat poikkileikkausaineistossa 2000–01 positiivisesti koulujen seksuaaliopetuksen peittävyteen. Tämä tulos ei kuitenkaan tule tässä aineistossa tilastollisesti merkitseväksi 95 %:n luottamusvälillä. Pohjois-Karjalan festarit eivät vaikuttaneet koulujen seksuaaliopetukseen. On mahdollista, että näillä alueilla virinnyt kehittämistyö ei vielä näkynyt näiden tutkimusaineistojen keruuseen mennessä. Keski-Suomen tuloksista voi päätellä, että alueellisen yhteistyön tehostuminen näkyi koulujen seksuaaliopetuksessa vasta pitkäaikaisen yhteistyö- ja kehittämisprosessin tuloksena.

Koulun muu terveysopetus vaikutti selvästi seksuaaliopetuksen hyvään peittävyteen. Nämä tulokset osoittavat, että koulun vahva kiinnostus terveyskasvatukseen näkyy useilla sisältöalueilla. Koulun muun terveysopetuksen vaikutus seksuaaliopetukseen oli suurempi poikkileikkausaineistossa 2000–01 kuin kaksi vuotta aiemmin. Lisäksi seuranta-aineiston lopullisessa mallissa seksuaaliopetuksen paranemista tai hyvänä säilymistä selitti voimakkaasti loppumittausajankohdan, mutta ei lainkaan alkumittausajankohdan, muu terveysopetus. Tämä voi tarkoittaa sitä, että seksuaaliopetuksen ohella myös päihdeopetus ja koulun terveysopetus yleisemmin tehostuivat Suomessa vuosituhanen taitteessa.

Tämän tutkimuksen mukaan terveyskasvatusohjelmat ovat osaltaan vaikuttaneet myönteisesti koulujen seksuaaliopetukseen 1990-luvun lopulla ja vuosituhanen vaihteessa. Opetuksen tukemiseksi kouluille jaettu aineisto ei kuitenkaan yksin tehosta seksuaaliopetusta. Merkittäviä tuloksia saadaan aikaan pitkäkestoisissa kehittämissankkeissa (Keski-Suomi) tai hyvin valmistelluissa ja koulujen toimintaa aktivoivissa kampanjoissa (Väestöliiton Seksuaalitetokilpailu oheisaineistoinen). Australiassa tehdyn tutkimuksen mukaan koulujen henkilöstöä aktivoivat ja asiantuntemusta kouluun tuovat interventiot laaja-alaistavat ja parantavat koulujen terveyden edistämistyötä (Mcbride 2000, 66–67). Saman tutkimuksen mukaan kouluinterventiot, jotka rajoittuvat vain materiaalin lähettämiseen kouluille, eivät tehosta koulujen terveyskasvatuksen kehittämistä sen enempää, kuin se kehittyisi täysin ilman erillistä ohjelmaa.

Tämä tutkimus tukee aiempien tutkimusten tuloksia seksuaaliopetuksen suurista eroista koulujen välillä (Kontula 1997, 85; Liinamo & al. 1999a, 1437; Liinamo & al. 2000, 59–60). Tässä mielessä terveyteen liittyvän opetuksen suhteen

ollaan kaukana universalismin periaatteesta siitäkin huolimatta, että viime vuosina seksuaaliopetus on tehostunut. Terveyskasvatusohjelmien ja kampanjoiden vaikutusten näkyminen näinkin selvästi tässä tutkimuksessa voi osittain johtua myös vaatimattomasta lähtötasosta. Kun opetus on ollut hajanaista ja sattumanvaraista, verraten pienikin interventio parantaa sitä. Pelkkä aineiston jakaminen ei kuitenkaan näytä ylittävän vaikutuskynnystä. Intervention tulee tuoda kouluun asiantuntemusta ja aktivoida kehittämistyöhön. Tämän tutkimuksen tulokset osoittivat myös sen, että useampiin terveyskasvatusohjelmiin osallistuminen tehostaa seksuaaliopetusta enemmän kuin yhteen ohjelmaan osallistuminen. Eri ohjelmat voivat tuoda kouluihin erilaista asiantuntemusta ja toimintaa, jotka tukevat toistensa vaikutuksia.

Koulujen terveysopetuksen asema tulee lähi-vuosina vahvistumaan. Laki perusopetuslain muuttamisesta (453/2001) antoi terveystiedolle oman oppiaineen aseman. Valtioneuvoston tuntijakoasetuksen (1435/2001) mukaan terveystietoa opetetaan 7.–9. vuosiluokilla yhteensä kolme vuosiviikkotuntia. Seksuaaliopetus tulee sisällyttämään valmisteilla olevan terveystiedon opetus-suunnitelman perusteisiin (Peltonen 2002, 36–44). Yläasteiden uudet opetussuunnitelmat otetaan käyttöön viimeistään vuonna 2006. Perusopetuslain muutoksen myötä kouluihin tuleva terveystiedon oppiaine tulee todennäköisesti lisäämään tasa-arvoa koulujen välillä terveysopetuksen toteuttamisessa.

Lainsäädännön uudistuminen ja uuden oppiaineen tulo opetussuunnitelmiin eivät välttämättä nopeasti tehosta terveysopetusta yleensä ja seksuaaliopetusta sen osana. Koulun terveyttä tukevien käytäntöjen kehittyminen on monivaiheinen prosessi, joka usein etenee hitaasti tietoisuuden ja kiinnostuksen lisääntymisestä uuden toiminnan omaksumiseen ja implementointiin (Nutbeam & Harris 2001, 56–59). Kansainvälisessä kirjallisuudessa on korostettu, että merkittävien terveyden edistämisen innovaatioiden käynnistyminen edellyttää rakenteellisten ja lainsäädännöllisten puitteiden lisäksi koulun vahvaa osallistumista (vrt. Nutbeam 2000, 262). Koulujen terveysopetuksen kehittäminen koulujen ulkopuolelta kouluihin kohdistuvien ohjelmien avulla riippuu myös käytettävissä olevista resursseista, johtamisesta ja yhteistyöstä sekä henkilökunnan saamasta tuesta tai koulutuksesta (mm. St Leger 2001, 201).

KIRJALLISUUS

- ARNOLD, ELIZABETH MAYFIELD & SMITH, THOMAS EDWARD & HARRISON, DIANNE & SPRINGER, DAVID: Adolescents' knowledge and beliefs about pregnancy: the impact of 'Enalb'. *Adolescence* 35 (Fall 2000): 139, 485–499
- BARNEKOW RASMUSSEN, VIVIAN & RIVETT, DAVID: The European Network of Health Promoting Schools – an alliance of health, education and democracy. *Health Education* 100 (2000): 2, 61–67
- HEIKKINEN, TEIJA & KONTULA, OSMO: Koulujen huumeopetus: tutkimus lukuvuodesta 1989–1990. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1992
- HÄMÄLÄINEN, SIRKKU & KEINÄNEN-KIUKAANNIEMI, SIRKKA: Peruskoululaisten tiedot ja asenteet hiv-tartunnasta ja sukupuolitaudeista. Yhden hiv-valistusoppitunnin vaikutus. S. 135–150. Teoksessa: Urponen, Helka & Aarva, Pauliina & Nupponen, Ritva (toim.): Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1991. Tutkimuksia 2/1991. Tampere: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1991
- JOKINEN, KIMMO & SAARISTO, KIMMO: Suomalainen yhteiskunta. Porvoo–Helsinki: WSOY, 2002
- KIRBY, DAVID & COYLE, KARIN: School-based Programs to reduce Sexual Risk-taking Behaviour. *Children and Youth Services Review* 19 (1997): 5/6, 415–436
- KONTULA, OSMO: Sukupuolielämän aloittaminen. S. 86–115. Teoksessa: Kontula, Osmo & Haavio-Mannila, Elna (toim.): Suomalainen Seksi. Juva: WSOY, 1993
- KONTULA, OSMO: Yläasteiden sukupuolikasvatus lukuvuonna 1995–96. Helsinki: Selvityksiä 1997:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1997
- KONTULA, OSMO & CACCIATORE, RAISA & APTER, DAN & BILDJUSCHKIN, KATRINA & TÖRHÖNEN, MARJATTA & KOSKI, SEIJA & TIILIO, LEENA: Koululaisten tiedot seksuaaliterveydestä. Katsauksia E 11/2001. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, 2001
- KOSONEN, PEKKA: Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot: yhdyntymistä ja hajaantumista. Helsinki: Gaudeamus, 1995
- KOULUHALLITUS. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985. Helsinki 1985
- LAKI (453/2001) PERUSOPETUSLAIN MUUTTAMISESTA
- LIINAMO, ARJA & KOSUNEN, ELISE & RIMPELÄ, MATTI & JOKELA, JUKKA: Seksuaaliopetus peruskoulujen yläasteilla. Suomen Lääkärilehti 54 (1999), 1433–1439. 1999a
- LIINAMO, ARJA & RIMPELÄ, MATTI & JOKELA, JUKKA & KONU, ANNE: Koulujen terveystyö ja työolot rehtorien kuvaamina. Aiheita 2/1999. Helsinki: Stakes, 1999. 1999b
- LIINAMO, ARJA & RIMPELÄ, MATTI & KOSUNEN, ELISE & JOKELA, JUKKA: Seksuaaliopetuksen muutokset peruskoulujen yläasteilla 1995–1998. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 37 (2000): 1, 53–63
- LUOPA, PAULIINA & RIMPELÄ, MATTI & JOKELA, JUKKA: Huumeet ja koululaiset. Tuloksia Kouluterveyskyselyistä 1996–2000. Aiheita 25/2000. Helsinki: Stakes, 2000
- MCBRIDE, NYANDA: The Western Australian School Health Project: comparing the effects of intervention intensity on organizational support for school health promotion. *Health Education Research* 15 (2000): 1, 59–72
- MELLANBY, ALEX & PHELPS, FRAN & CRICHTON, NICOLA & TRIPP, JOHN: School sex education: An experimental programme with educational and medical benefit. *British Medical Journal* 311 (1995): 7002, 414–417
- MITCHELL-DICENSO, ALBA & THOMAS, HELEN & DELVIN, CORINNE & GOLDSMITH, CHARLIE & WILLAN, ANDY & SINGER, JOEL & MARKS, SUSAN & WATTERS, DEREK & HEWSON, SHEILA: Evaluation of an Educational Program to Prevent Adolescent Pregnancy. *Health Education & Behavior* 24 (1997): 3, 300–312
- NUMMELIN, RAIIJA: Seksuaalikasvatusmateriaalit – Milaista seksuaalisuutta nuorille? Raportteja 206. Helsinki: Stakes, 1997
- NUTBEAM, DON: Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotion International* 15 (2000): 3, 259–267
- NUTBEAM, DON & HARRIS, ELISABETH: Theory in a Nutshell. A guide to health promotion theory. Australia: McGraw Hill, 2001
- OAKLEY, ANN & FULLERTON, DEIRDRE & HOLLAND, JANET & ARNOLD, SEAN & FRANCE-DAWSON, MERRY & KELLEY, PETER & MCGRELLIS, SHEENE: Sexual health education interventions for young people: a methodological review. *British Medical Journal* 310 (1995): 6973, 158–162
- OPETUSHALLITUS. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Helsinki 1994
- PELTONEN, HEIDI: Terveystieto ja uudet opetussuunnitelman perusteet. *Kouluterveys* 2002 -tiedotuslehti 15/2002, 36–44. VII Kouluterveyspäivät 26.–27.8.2002, Tampere
- PERUSKOULUN OPETUSSUUNNITELMAKOMITEAN MIEHINTÖ II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Komiteanmietintö 1970: A. Helsinki 1970
- RITAMO, MAIJA & KAUTTO, SARI & POIKAJÄRVI, KRISTINA: Perhe-suunnittelu 2000 -hankkeen loppuraportti. Aiheita 28/2000. Helsinki: Stakes, 2000
- RÖNNBERG, LEIF: Eriytynyt ja moniulotteinen kolmas sektori. S. 78–100. Teoksessa: Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Siisiäinen, Martti (toim.): Haastava kolmas sektori. Pohdintoja tutkimuksen ja toiminnan moninaisuudesta. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 1999
- SAARI, HANNU & KUPARI, PEKKA: Missä peruskoulu säästi? Teoksessa: Jakku-Sihvonen, Ritva & Lindström, Aslak & Lipsanen, Sinikka (toim.): Toteutaako peruskoulu tasa-arvoa? Helsinki: Opetushallitus, 1996
- SONG, EUN YOUNG & PRUITT, B. E. & MCNAMARA, JAMES & COLWELL, BRIAN: A Meta-Analysis Examining Effects of School Sexuality Education Programs on Adolescents' Sexual Knowledge,

- 1960–1997. *Journal of School Health* 70 (Dec 2000): 10, 413–417
- ST LEGER, LAWRENCE: Health literacy. Schools, health literacy and public health: possibilities and challenges. *Health Promotion International* 16 (2001): 2, 197–205
- TASKINEN, SIRPA & MUURI, ANU: Lasten huolenpito-palvelut. S. 80–92. Kirjassa: Uusitalo, Hannu & Staff, Mikko (toim.): Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus. Raportteja 214. Helsinki: Stakes, 1997
- TOSSAVAINEN, KERTTU: Nuorten terveyskäyttäytymistä tukeva koulun terveyskasvatus. Tutkimuksia 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 1993
- TOSSAVAINEN, KERTTU & VARTIAINEN, ERKKI & PAAVOLA, MERI: Euroopan Terveet Koulut -ohjelman toimintatutkimus osana terveyskasvatuksen kehittämistä Suomessa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 33 (1996): suppl., 71–79
- TURUNEN, HANNELE & TOSSAVAINEN, KERTTU & JAKONEN, SIRKKA & SALOMÄKI, ULLA & VERTIO, HARRI: Initial results from The European Network of Health Promoting Schools Program on Development of Health Education in Finland. *Journal of School Health* 69 (1999): 10, 387–391
- TURUNEN, HANNELE & TOSSAVAINEN, KERTTU & JAKONEN, SIRKKA & VERTIO, HARRI & SALOMÄKI, ULLA: Improving health in the European Network of Health Promoting Schools in Finland. *Health Education* 100 (2000): 6, 252–260
- TÖRHÖNEN, MARJATTA: Väestöliiton Varmasti Rakkaudella -koulukampanja. Moniste. Helsinki: Väestöliitto, 1998
- VALTIONEUUVOSTON ASETUS (1435/2001) PERUSOPETUSLAISSA TARKOITETUN OPETUKSEN VALTAKUNNALLISISTA TAVOITTEISTA JA PERUSOPETUKSEN TUNTIJAOSTA. Valtioneuvosto 2001
- WIGHT, DAVID & RAAB, GILLIAN & HENDERSON, MARION & ABRAHAM, CHARLES & BUSTON, KATIE & HART, GRAHAM & SCOTT, SUE: The limits of teacher-delivered sex education: interim behavioural outcomes from randomised trial. *British Medical Journal* 324 (2002): 7351, 1430–1433. (www.health.fi/enhps/perustieto.html) (www.stakes.fi/kouluterveys)

ENGLISH SUMMARY

Arja Liinamo & Elise Kosunen & Jukka Jokela & Matti Rimpelä: The impacts of health education programmes on sex education at the upper level of comprehensive school (Terveyskasvatushjelmien vaikutukset peruskoulujen yläluokkien seksuaaliopetukseen)

The amount of sex education provided at Finnish comprehensive schools was reduced in the 1990s. From around the mid-1990s, several programmes were launched to step up health education and/or sex education. This study was concerned to assess the impacts of these programmes upon the coverage of school sex education. The data were collected from eighth and ninth grade comprehensive school students taking part in the School Health Promotion Studies in 1998/99 and 2000/01. Data were also collected on the participation of schools in various health education programmes. The unit of analysis was the individual school. Variables for the coverage of sex education and other health education at comprehensive schools were extracted from the School Health Promotion Studies. The 1998/99 dataset comprised 434 schools and the

2000/01 dataset 441 schools. The follow-up material included 307 schools that took part in both surveys.

The coverage of sex education at the upper level of comprehensive school improved during the two-year research period. Participation in the sex quiz (one of the health education programmes) increased the coverage of sex education. The provision of other health education (courses on hygiene and substance abuse) also increased the coverage of sex education. In the follow-up material it was found that participation in the sex quiz significantly increased the coverage of sex education during the two-year follow-up. According to the results both sex education programmes and investment in general health education had an impact on the organisation of sex education at comprehensive schools.

KEY WORDS

Health promotion, comprehensive school, health education, sex education, programmes, Finland

Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä

TARJA HEINO – TARJA PÖSÖ

Aluksi

Joukkotiedotusvälineissä ja tutkimuksellisissa teksteissä viitataan lastensuojelun asiakasmäärien kasvuun silloin, kun argumentoidaan lasten ja nuorten pahoinvoinnin lisääntyneen. Vahvana osoituksena on tällöin käytetty yhtäältä huostaanottojen, toisaalta avohuollon toimenpiteiden kohteena olleiden lasten lukumäärän kasvua. Eriyisesti avohuollon asiakkaiden määrä on lastensuojelussa kasvanut 111 prosenttia vuodesta 1992 vuoteen 2001. Lukumäärinä se tarkoittaa, että tällä hetkellä noin 50 000 lasta (4,4 % alle 18-vuotiaista) raportoidaan lastensuojelun avohuollon asiakkaiksi, kun vastaava luku vuonna 1992 oli noin 23 500 lasta ja nuorta (2,0 % alle 18-vuotiaista).

Lastensuojelu kohdistuu niihin lapsiin ja perheisiin, joiden psykososiaalinen tilanne on heikko. Siksi lastensuojeluasiakkaiden määrät saattavat toimia tarpeellisina peilauspintoina silloin, kun halutaan tietää lasten ja lapsiperheiden hyvinvoinnin puutteista. Lastensuojelu kohdistuu kuitenkin valikoidusti, ja siksi sen välittämään kuvaan lapsuuden ja lapsiperheiden huono-osaisuudesta tulee suhtautua varauksellisesti. Toimenpidepohjaiset luvut kertovat ensisijaisesti toimenpiteistä ja vasta toissijaisesti niiden kohteena olevista ilmiöistä ja ihmisistä.

Motiivi kirjoittaa tämä artikkeli nousee tarpeesta eritellä lastensuojelua koskevan tiedon luonnetta. Konkreettinen sysäys artikkelin kirjoittamiselle syntyi niistä vaikeuksista, joita koimme yrittäessämme rakentaa alueellista kuvaa lastensuojelusta Kanta-Hämeessä olemassa olevan tiedon perusteella osana sosiaalialan osaamiskeskustoimintaa.¹

Artikkelin alkuosassa tarkastelemme *lastensuojelutilastoista saatavaa tietoa ja siihen liittyviä pul-*

mia: mistä asioista tilastot kertovat, ketkä osallistuvat tietojen määrittämiseen ja sitä kautta tiedon tuottamiseen, miten tiedot kootaan sekä ketkä niitä käyttävät, miten ja mihin tietoja käytetään. Tilastoidut lukumäärät osoittautuvat niukoiksi ja paikoin vain ehdollisesti luotettaviksi mittareiksi. Ne toteuttavat monia yhteiskunta- ja talouspoliittisia intressejä ja nuo intressit ovat luettavissa myös tilastointikäytännöistä. ”Paljaita faktoja” lasten ja perheiden tilanteista tai lastensuojelutoimenpiteistä (ks. Rantalaiho 1998) lastensuojelutilastot eivät kerro. Niukkuus kuvaa myös muuta julkista kuntakohtaista lastensuojelutietoa.

Tarkastelemme myös sitä, *millaista tietoa lastensuojelun tutkimuksessa on tuotettu* viimeaikaisessa suomalaisessa sosiaalitutkimuksessa, ja yritämme olla sivuuttamatta lastensuojelun oma-kohtaiseen kokemukseen liittyviä kuvauksia. Lopussa pohdimme, *millä ehdoilla* olisi mahdollista saada tietoa lastensuojelusta tässä yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa lastensuojeluun kohdistetaan monia kehittämisodotuksia muun muassa sosiaalialan osaamiskeskusten kontekstissa.

Tilastoitu lastensuojelu

Lastensuojelutoimenpiteitä on tilastoitu vuoden 1936 jälkeen, jolloin ensimmäinen lastensuojelulaki tuli voimaan. Tilastointi noudatti vuoteen

¹ Olemme työskennelleet vuoden ajan (2002–2003) rakentaaksemme lastensuojelun tutkimusohjelmaa osana Osaava lastensuojelu -hanketta Kanta-Hämeessä. Hanke on osa alueen sosiaalialan osaamiskeskustoimintaa. Artikkelissa kuvatut keskustelut ja systemaattiset aineistonhankintayritykset pohjautuvat tuossa tehtävässä saatuihin kokemuksiin.

1983 asti yksilökohtaisen lastensuojelun osalta määrittelyjä, jotka voitiin paikantaa lakiin. Lapset ja nuoret jaoteltiin turvattomiin ja suojelukasvatuksen kohteena olleisiin. Tilastosta saattoi lukea vähintäänkin neljänlaista informaatiota: 1) asiakkaita koskevaa tietoa (ikä, huoltajat, toimenpiteiden syyt, toimenpiteet), 2) tietoa toimenpiteiden liikkeistä vuoden ajalta (ensimmäinen ja viimeinen toimenpide), 3) laitosten toimintaa kuvaavaa tietoa (henkilöstö, paikat, kustannukset) ja 4) alueellista kuvausta (lääni- ja kuntakohtaista tietoa asiakkaista ja laitoksista). Tiedot keräsi ja julkaisi sosiaalivaltio, ja työ oli osa Suomen virallista tilastotuotantoa (SVT-sarjaa). Tilastojen tutkimuskäyttö oli hankalaa, eikä tutkimuksissa ole käytetty muuta kuin sosiaalivaltion Valtion tietokonekeskukselta tilaamia valmiita taulukoita.

Vuonna 1984 voimaan tullut lastensuojelulaki muutti lastensuojelun käsitteistöä, toimenpiteitä ja niihin ryhtymisen perusteita. Myös tilastointitapojen tuli muuttua. Uutta lastensuojelun tilastointia rakennettaessa keskeinen motiivi oli luoda systeemi, jonka avulla voidaan seurata lain toteutumista. Juridiikka tuli määrittämään tilastoinnin sisältöä. Tästä seuraa toinen merkittävä asia. Lastensuojelun juridiikan hallinta vaatii erityisosaamista, ja niinpä myös lastensuojelutoimien tilastointi edellyttää lain tuntemusta.

Nykyinen lastensuojelutilastointi ei ole lastensuojelun kannalta niin yksityiskohtaista kuin edellisen lain aikainen tilastointi. Tilasto kootaan vain lastensuojelulain mukaan sijoitettujen lasten osalta lapsikohtaisesti. Tietoja kerätään lapsen sukupuolesta, huoltajasta (kuka huoltajana) ja sijoitus- ja huostaanottoperusteista sekä sijoituspaikoista tilastovuoden aikana ja niiden muutoksista vuoden aikana. Perusteet on luokiteltu lakipykälän mukaan (kiireellinen tai vastentahtoinen huostaanotto jne.). Lastensuojelulaitoksista ei koota enää lainkaan yhtenäistä tiedostoa. Vain järjestöjen ja yksityisten ylläpitämien laitosten ja perhekotien tiedot sisältyvät rekisteriin yksityisistä palveluntuottajista (ks. Kauppinen & Niskanen 2003). Stakesin lastensuojelutilaston sisältämistä tiedoista voi myös ulkopuolinen tilata erilaisia ajoja, ja tilasto on relaatiotietokantana (ilman tunnistetietoja) periaatteessa tutkijoiden käytettävissä aikaisempaa merkittävästi helpommin ja monipuolisemmin.

Lastensuojelun kehityksen tarkastelu tilastojen pohjalta on ongelmallista. Tilastointiperusteet ovat muuttuneet lainmuutosten myötä niin, että

edes huostaan otettujen lasten lukumäärän seuraaminen ei ole helppoa, sillä uusi lastensuojelulaki mahdollisti sijoituksen kodin ulkopuolelle ilman huostaanottoa avohuollon tukitoimenpiteenä. Nykyisen lastensuojelulain voimassaolon aikana on tapahtunut muitakin muutoksia. Lisäksi tilastot katkesi vuosiksi 1984–1990, jolloin lastensuojelutilastoa ei julkaistu. Tänä aikana käytiin laajaa keskustelua yksilöön kohdistuvan tiedonkeruun oikeutuksesta. Lastensuojelutilaston lakkauttamistakin vaadittiin. Uuden lastensuojelulain voimaantulon jälkeinen ensimmäinen lastensuojelutilasto koottiin vuodelta 1987 kokeilu- luonteisesti ja siihen liitettiin laaja retrospektiivinen tietojenkeruu kaikista sinä vuonna lastensuojelun asiakkaana olleista lapsista. Aineisto oli sekä poikkileikkaustilasto että sitä syventävä tiedosto, jolla selvitettiin lapsikohtaisesti asiakkuuden historiaa sen alkamisesta kyseiseen vuoteen asti. (Ks. Kivinen & Heinonen 1990; Kivinen 1992.)

Vasta vuodesta 1992 alkaen alettiin koota kuntakohtaisia tietoja avohuollon tukitoimien piirissä olleista lapsista ja nuorista. Kuntavertailuissa avohuollon asiakkaiden osuus kunnan lapsiväestöstä vaihteli 0,1 prosentista yli kymmeneen prosenttiin. Suurten erojen syytä jäljittävissä tutkimuksessa Sari Kauppinen (1994) havaitsi, että lastensuojelun asiakkuuden määrittelyssä oli eroja sen lisäksi, että tiedot kerätään kunnissa eri tavoin ja että niitä myös käytetään eri tarkoituksiin. Lastensuojelusiakkuuksien määrittely on laajemminkin todettu paikallisesti vaihtelevaksi käytännöksi (Kivinen 1994; ks. myös Kumpulainen 2002, 18).

Viranomais- ja lainsäädäntökeskeisyys tekee lastensuojelun tilastojen kansainvälisen vertailun vaativaksi, käytäntöjen kansallisuuden ja paikallisuuden vuoksi joskus jopa mahdottomaksi tehtäväksi. Joissakin maissa adoptio luetaan osaksi lastensuojelutoimenpiteitä, Suomessa ei; joissakin maissa rikoksia tekevät nuoret luetaan lastensuojelusiakkuuksista pois, Suomessa käytäntö muotoutuu lapsikohtaisesti ja paikallisesti, ja samoja lapsia voi olla sekä rikos- että lastensuojelutilastoissa; joissakin maissa lastensuojelutilasto kootaan vain huostaan otetuista lapsista, Suomessa kodin ulkopuolelle sijoitettuihin sisältyvät myös ilman huostaanottoa (avohuoltona ja jälkihuoltona) sijoitetut ja niin edelleen. Se, mitä lastensuojelulla kaiken kaikkiaan tarkoitetaan, voi vaihdella merkittävästi maasta toiseen (Pringle 1998). Jopa Pohjoismaiden välillä on selviä eroja lasten-

suojelun toimenpiteiden ja niiden tilastoinnin välillä².

Merkittävä varaus lastensuojelutilastojen antamaan kuvaan lasten ja perheiden ongelmista tulee myös siitä, että tilastoinnin kohteena on vain viranomaisten järjestämä lastensuojelu. Lasten lähiyhteisöjen sekä paikallisten palvelujen taso ja toimintakäytännöt heijastuvat erityisesti avohuollon asiakasmääriin. Tiedetään myös, että ihmisillä on ja on ollut käytössään monenlaisia tapoja ratkoa vaikeitakin lasten kasvatus- ja käyttäytymisongelmia jopa sijoittamalla lapsi oman kodin ulkopuolelle läheisten hoitoon (Heino 2001; Berridge 2001). Pitkäaikaisetkin järjestelyt voivat jäädä yksityisiksi, ja siksi ne jäävät kirjautumatta lastensuojelutilastoihin. Toisaalta, jos kunnan peruspalvelut toimivat hyvin ja vastaavat lasten ja perheiden erityisempiinkin tarpeisiin, paine lastensuojeluun vähenee ja tilastoitu lastensuojelu voi sitä kautta jäädä vähäiseksi.

Tilaston tuottamisen ongelmia

Tilastoinnin kriittinen kohta on tunnetusti siinä, miten jokin teko, toimenpide tai yksilö yhtäältä tuotetaan tilastoinnin kohteeksi (Foucault 1980; Hänninen & Karjalainen 1997) ja toisaalta tunnistetaan tilastoinnin aiheeksi (nuorisorikollisuuden osalta esim. Cicourel 1968; itsemurhien osalta esim. Atkinson 1978; lasten seksuaalisten hyväksikäyttöjen osalta Hacking 1997). Kun Foucault'laisittain voisi väittää, että lastensuojelun lapsia (instituutioissaan) hallinnoidaan mm. tilas-

---

²Anne-Dorthe Hestbæk (1998) on tehnyt vertailevan tutkimuksen Pohjoismaiden lastensuojelun pakkotoimista, erityisesti huostaanotoista. Tutkimus osoitti, että pakkohuostaanoton käsite Pohjoismaissa vaihtelee, eikä tilastojen avulla voida vertailla pakon käytön laajuutta luotettavasti. Kaikissa maissa pakkohuostaanotolla tarkoitetaan huostaanottoa, jota joku asianosaisista vastustaa. Tanskassa, Islannissa ja Ruotsissa huostaanoton tekevät vapaaehtoisiksi se, että asianosaiset ilmaisevat suostuvansa siihen, sekä se, että lapsi kotiutetaan välittömästi, jos asianosainen sitä vaatii. Sen sijaan Suomessa ja Norjassa suostumukseen perustuva huostaanotto merkitsee, että lasta ei huoltajan vaatimuksestakaan automaattisesti kotiuteta. Ruotsissa taas on erillinen "kiertomenettely", jota tilastot eivät pakon mielessä tunnista: sosiaalilautakunta voi päättää muuttokiellostä (flyttningsförbud), minkä jälkeen lapsi jää sijaisperheeseen. Käsitteelliset erot heijastuvat tilastolukujen tulkintaan. Vastaavasti sijoitettuihin lapsiin on Tanskassa sisällytetty sisäoppilaitoksiin sijoitetut nuoret, ja tämä on vuosikymmeniä sotkenut vertailuja (vogt Grinde 1985 & 1989).

tojen avulla, voidaan myös kysyä, miten nämä hallinnoimisen käytännöt valtakunnallisesti taikka paikallisesti toimivat, mitä (hyvää) tällainen sosiaalinen hallinnointi on näille lapsille tuottanut.

Kunnallisen lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat ilmaisseet tuon tuostakin epäluottamustaan lastensuojelutilastoa kohtaan (Kivinen 1994; O'Brien & al. 1992). He samoin kuin toimistotyöntekijät kuitenkin keräävät edelleen viralliset tilastotiedot. Sosiaalityötä on kritisoitu myös työn heikosta dokumentoinnista (esim. Kallinen-Kräkin 2001). Nykyistä seikkaperäisempää dokumentointia kaivataan asiakastyön sisältöjen näkyväksi tekemisessä. Dokumentoinnin tarpeellisuus asetetaan usein sosiaalityön ulkopuolelta: lastensuojelusiakirjat tulee kirjata tarkasti mahdollisia oikeudenkäyntejä varten, lastensuojelun asiakasmääristä ja sijoituksista kootaan tiedot Stakesia varten ja huoltosuunnitelmat kirjataan mahdollista suurten kustannusten tasausjärjestelmää varten.

Kanta-Hämeen alueella saatoimme seurata sosiaalityön eri toimijoiden ristiriitaista suhtautumista lastensuojelutietojen keräämiseen. Keskusteluissa viitattiin Stakesin tilastoseurannan ja kunnan päätöksentekoaikojen tarpeisiin, mutta pohdittiin myös, miten työtä ja lapsen asiakkuuden kulkua voi kuvata työn kehittämistä ja seuranta varten. Omaa, sisäistä asiakastilanteisiin liittyvää seuranta tehdään, mutta sitä ei tuoda aktiivisesti ulkopuolisten tarkasteltavaksi. Kyse voi olla pienen työntekijäkunnan tekemistä havainnoista ja keskinäisestä seurannasta, jota ei välttämättä lainkaan dokumentoida. Johtamistyön tueksi tehty seuranta voi myös olla sellaista, että sitä ei organisaation ulkopuolinen tavoita. Sama koskee lautakunnille tehtyjä katsauksia ja analyyssejä. Vuosikertomustietojen lisäksi Stakesin lastensuojelutilastoa varten kerätyt tiedot saattavat niin ollen edustaa kunnassa lastensuojelun systemaattisinta ja julkisinta tiedonkeruuta.

Tilastointi Stakesin tietojenkeruupohjaan merkitsee käytännössä neuvotteluja rekisterinpitäjän kanssa siitä, mitä kirjataan. Ohjeet ja lastensuojelutoimenpiteet eivät kohtaa toisiaan ongelmitta, ja siksi tiedonkeruulomakkeiden täyttäjien ja tilaston ylläpitäjän välillä käydään neuvotteluja. Kun tietoja siirretään yksittäisistä asiakastilanteista ja -asiakirjoista, tulee neuvottelun aiheeksi esimerkiksi se, onko yhden yön sijoitus tilastoitava kodin ulkopuoliseksi sijoitukseksi ja onko se tilastossa samanarvoinen kuin koko vuoden kestänyt sijoitus jonkun toisen lapsen kohdalla³. Voi-

daan olettaa, että mitä enemmän kunnassa on kokemusta tilastotietojen keräämisestä ja tilaston täyttämisen edellyttämää lainsäädäntötietoa, sitä vähemmän neuvotteluja käydään. Mitä enemmän tietoa kokoavat toimisto- ja sosiaalityöntekijät vaihtuvat, sitä helpommin tulkinnot muuttuvat. Yhtä lailla voidaan olettaa, että mitä vähemmän luottamusta tai hyötyodotuksia valtakunnalliseen tilastoon kunnassa on, sitä vähemmän tarkistavia neuvotteluja käydään. Tämä tuo vaihtelua tietojen luomisessa niin kuntien välille kuin kunnan sisälle ajankohdasta ja kerääjästä riippuen.

Tilastointi merkitsee tapahtuneen rekonstruointia. Sosiaalityöntekijöiden kirjaamiskäytäntöt eivät taivu yksiselitteisesti tilastointiluokituksiin. Edellisen vuoden varrella tehtyjä merkintöjä tulkitaan ja niitä kuvaavien tapahtumien soveltuvuutta sovitellaan tilastointilomakkeen kysymyksiin ja luokkiin. Rekonstruointityöhön vaikuttavat myös kunnassa käytössä olevat tiedonhallintajärjestelmät ja niiden yhteensopivuus tilastointikäytäntöjen kanssa. Esimerkiksi Kanta-Hämeen kunnissa on käytössä erilaisia tiedonhallintajärjestelmiä, ja siksi eroja tapahtuneen rekonstruoinneissa voi olettaa syntyvän.

Yhteistyö lastensuojelun, koulutoimen ja terveydenhuollon välillä vaihtelee, ja rajankäyntiongelmien saattavat näkyä myös lastensuojelutilastossa. Kunnassa on ehkä jouduttu venyttämään lastensuojelun käsitettä ja sen toimintamäärärahoja lapsen edun vuoksi. Lastensuojelutilastossa voi silloin näkyä lastensuojelutoimenpiteenä sellainen toiminta, joka periaatteessa kuuluisi toisen hallintokunnan vastuulle. Lastensuojeluna on saatettu tukea taloudellisesti esimerkiksi sellaisia lasta koulussa tukevia toimintoja, jotka olisivat kuuluneet koulutoimen tehtäviin. Vastaavasti kuraattorin ja terveydenhoitajan tekemä lapsi- ja perhekohtainen sosiaalityö ei välttämättä näy lastensuojelutilastossa.

Voi käydä niinkin, että raha puhuu ja muokkaa jopa asiakastietojen tallentamista ja asiakastyön sisältöjä. Näin on käynyt esimerkiksi vuodesta 1999

³Tämä esimerkki kuten muutkin jatkossa esitetyt tilastotietojen kokoamiseen liittyvät ulottuvuudet ovat tulleet esiin Kanta-Hämeen sosiaalityön toimijoiden kanssa käydyissä keskusteluissa. Esimerkit eivät kiinnity yksittäisiin kuntiin vaan ovat yleisemmin koettuja ongelmia. Ne ovat osin samoja, joita esitettiin jo vuoden 1987 erillistiedostoa koottaessa ja joita edelleen kysytään (Stakes/lastensuojelutilastot/Tuula Kauppila, suullinen tieto).

käytetyn lastensuojelun suurten kustannusten tasausjärjestelmän ansiosta. Se edellytti, että tasauskorvauksia maksetaan vain niistä perhekohtaisista kustannuksista, jotka sisältyvät laadittuun huoltosuunnitelmaan. Kun kunnassa on huomattu lastensuojelukustannusten kasvavan riittävän suuriksi, herkistytään laatimaan huoltosuunnitelma, joka on ehkä syystä tai toisesta jäänyt puuttumaan prosessin aikaisemmassa vaiheessa. Sosiaalityön ammattikäytäntö ei ole ohjannut lainmukaiseen toimintaan, vaan lopulta (20 vuotta lain säätämisen jälkeen) revisori pakottaa siihen.

Tilastoinnissa (ja tilaston tulkinnassa) tilastoinnisen kohteena oleva tapahtuma irtautuu helposti kontekstistaan. Suurperheen lasten huostaanotto tai sijoittaminen avohuollollisesti voi muuttaa kunnan lastensuojelun tilastoidun todellisuuden. Se näkyy radikaalina lastensuojelutoimenpiteiden kasvuna edelliseen vuoteen verrattuna. Tämänkaltaisia asioita ei saada näkyviin lukumääriin perustuvassa tilastoinnissa, ja työntekijöiden suhde tiedonkeruuseen muodostuu etäiseksi: asia erkaantuu yhteyksistään, ja tilaston kosketuspintaa lastensuojelun käytännön tilanteisiin pidetään keinotekoisena.

Lastensuojelutilaston tuottamisen ongelmat liittyvät edellä kuvatun pohjalta ennen kaikkea lastensuojelutyön määrittelykäytäntöjen ja lastensuojelutilanteiden moninaisuuteen sekä kuntien hallinnollisiin käytäntöihin ja työnjakoihin. Edelleen on kuntakohtaista kirjavuutta sen suhteen, missä tilanteessa lapsi määritellään nimenomaan lastensuojelun asiakkaaksi (Kivinen 1994). Näyttää vahvasti siltä, että lastensuojelutilaston välittämään kuvaan – ja erityisesti näiden tietojen käyttöön erilaisissa yhteyksissä – tulee suhtautua jonkin verran varauksellisesti⁴. Erityisesti silloin,

⁴Tiedossamme ei ole analyysia, jossa olisi arvioitu lastensuojelutilastoon annetun tiedon osuvuutta suhteessa tehtyyn lastensuojeluun. Kun Martti Lehti (2002) suhteutti rikosilmoituksiin perustuvan rikostilaston (poliisin keräämän) tietoja henkikirikosten lukumäärästä kuolemansyytilastoihin (oikeuslääkärin keräämä), hän totesi, että tilastojen ilmoittamat rikosmäärät eivät ole olleet identtisiä. Hänen mukaansa viime vuosina ero on ollut säännönmukaisesti vuosittain 20–30 rikosta, mikä on merkinnyt noin viidennestä rikollisuustasosta (Lehti 2002, 11–14). Viranomaispohjainen tilastotieto voi siis vaihdella. On perusteltua olettaa, että lastensuojelua koskevissa lukumäärissä on yhtä lailla kirjaamisesta aiheutuvia ”virheitä” etenkin, kun lastensuojelutoimenpiteet ovat rikosilmoituksia ja -määrityksiä tulkinnanvaraisempia ja kirjaamistavoiltaan löyhemmin ohjeistettuja.

kun lastensuojelutilastoista tehdään suoraviivaisia tulkintoja ja perustellaan niihin viitaten lasten, nuorten ja perheiden pahoinvoinnin taikka psykososiaalisista ongelmien kehitystä, varauksellisen kriittinen asenne on paikallaan (vrt. esim. Kääriäinen 2002; Kainulainen & al. 2001).

Lastensuojelu kunnallisina kertomuksina

Kunta on merkittävä lastensuojelun toteuttaja ja palvelujen järjestäjä. On syytä tarkastella kunnallisia, lastensuojelua kuvaavia raportteja ja kysyä, mitä lastensuojelusta kunnassa tietona kerrotaan. Edellisessä luvussa totesimme jo, että valtakunnallinen lastensuojelutilasto edustaa kunnissa systemaattista tiedonkeruuta ja että kunnassa tuotettu muu tieto ei välttämättä avaudu ulkopuolisille. Kunnan toimintakertomukset ovat kuitenkin vuosittain tuotettu, julkinen dokumentti. On perusteltua tarkastella lastensuojelun sijoittumista kertomukseen kunnan toiminnasta, sillä lastensuojelulapset on perinteisesti nähty ”kunnan lapsina”. Kävimme läpi neljäntoista Kanta-Hämeen kunnan vuosikertomukset vuodelta 2001 ja etsimme teksteistä, mitä ja miten niissä puhuttiin lastensuojelusta.

Lastensuojelua koskevan tiedon määrä ja luonne vaihtelivat merkittävästi eri toimintakertomuksissa. Pääsääntöisesti lastensuojelusta kerrottiin *sangen niukasti*. Niukkuus tarkoitti, että lastensuojelu mainittiin muutamalla sanalla tai esitettiin jokunen valtakunnallisen lastensuojelutilaston tunnusluku. Lastensuojelua koskevat tiedot saattoivat kokonaan puuttua, vaikka lapsia oli lastensuojelutilaston mukaan lastensuojelun toimenpiteiden kohteina. Lastensuojelua koskeva kuvaus on näyttävästi vähäisempää kuin esimerkiksi vanhusten tai lapsiperheiden sosiaalipalveluiden kuvaukset, joita tehdään sekä määrällisesti että sisällöllisesti rikkaasti. Kun lastensuojelun vuosittaista toimintaa voidaan kuvata muutamalla lauseella tai kappaleella, saattaa päivähoito olla usean sivun mittaisen tarkastelun aiheena. Tämä on osaltaan osoitus lastensuojelun marginaalisesta paikasta kunnan (sosiaali)toiminnassa. Runsaimmillaan lastensuojelua kuvattiin silloin, kun lastensuojelun työmenetelmiä, käynnissä olevaa kehittämistoimintaa tai lastensuojelulle asetettuja tavoitteita ja niiden toteutumista esiteltiin. Tämänkaltaisen tarkastelu oli aineistossa poikkeuksellista ja etenkin isoille kunnille ominaista.

Lastensuojelu näkyy toimintakertomuksissa vahvasti *toimenpiteiden kuvauksina*. Nämä kuvaukset keskittyvät pääsääntöisesti laitoshoidon, perhehoidon ja avohuollon teemoihin. Toimenpiteitä tarkastellaan lukumäärien lisäksi käytettyinä rahallisina resursseina. Toimenpiteiden hallitsemassa kuvauksessa ei näytä olevan juuri lainkaan tilaa lasten ja nuorten elämäntilanteille, heidän asiakaspolkunsaa tai käytössä olevan palvelujärjestelmän kuvaukselle. Lastensuojelun toiminnallisia tavoitteita kuvataan seuraavan kaltaisilla ilmauksilla:

”Tavoitteena on kuitenkin ollut rajoittaa laitoshoidon välttämättömimpään ja käyttää erilaisia avohuollon tukitoimia.”

”Lastensuojelussa käytetään monipuolisesti avohuollon tukitoimia ja kaikille tehdään avohuoltosuunnitelma. Tehdään ennaltaehkäisevää työtä lasten/nuorten parissa.”

”Uusilta huostaanotoilta ei välttytty tänäkään vuonna.”

Lastensuojelu näyttyy usein senkaltaisena kunnallisena toimintana, jota on onnistuneimmillaan pystytty välttämään tai vähentämään. Toimintakertomuksista ei voi kuitenkaan päätellä, onko linjaus onnistunut heikossa psykososiaalisessa tilanteessa elävien lasten, nuorten ja heidän perheidensä kannalta. Niistä ei voi myöskään lukea sitä, millaisia asiakkuuksia luovia tai ylläpitäviä syitä kunnissa mahdollisesti on.

Toimenpidepohjaisesti kuvatun lastensuojelun rinnalla on havaittavissa *työkäytäntöpohjaisesti lähestytty lastensuojelua*, tosin edellistä harvinaisempaa. Tuolloin lastensuojelua lähestyttiin kuvamalla esimerkiksi perhetyötä, viranomaisyhteistyötä ja ehkäisevää lastensuojelua seuraavasti:

”Lastensuojelussa on järjestetty entistä enemmän tukiperhetoimintaa ja pyritty reagoimaan lievimmällä tehokkaalla tavalla. Tavoitteena on ollut oikea-aikaisesti ja ajoissa ohjata perheitä erityispalvelujen piiriin.”

”Lapsiperheiden tasapainoisen elämän turvaamiseksi on kokeiltu ja otettu käyttöön uusia työmuotoja. Aloitettiin vuonna 2000 myönnetyn ylimääräisen valtionosuuden turvin viisi projektia lasten ja nuorten mielenterveyspalveluiden kehittämiseksi. Kuluneena vuonna toimintoja jatkettiin. Ehkäisevä päihdetyöntekijä aloitti työn nuorten keskuudessa. Kaksi perhetyöntekijää työskenteli elämäntilanteissa olevien perheiden tukena.”

Kuntien vuosikertomusten julkisuudessa lastensuojelu on siis niukasti esillä. Kanta-Hämeen kuntien lapsista nelisensataa on ollut sijoitettuna kodin ulkopuolelle vuoden 2002 aikana. Näistä

Taulukko 1. Kanta-Hämeen kuntien "lastensuojeluprofiilit" suhteutettuna koko maan kuntatyyppin keskiarvoon vuonna 2002

	Avohuollossa alle keskiarvon	Avohuollossa sama tai yli keskiarvon
Sijoitettuna alle keskiarvon	Vähäinen lastensuojelu: Hattula, Hausjärvi, Humppila, Lammi, Tuulos	Ennakoiva lastensuojelu: Hauho, Hämeenlinna, Kalvola, Loppi, Renko, Riihimäki, Ypäjä
Sijoitettuna sama tai yli keskiarvon	Korjaava lastensuojelu: Forssa, Jokioinen, Tammela	Runsas lastensuojelu: Janakkala

oli huostaan otettuja lapsia 227. Hämeenlinnassa sijoitusten suhteellinen osuus oli sama kuin keskimäärin kaupungeissa (1,3 % alle 18-vuotiaista) ja Riihimäellä (0,9 %) se oli hieman koko maan kaupunkeja pienempi, mutta Forssassa (2,0 %) sijoitettujen lasten suhteellinen osuus oli Kanta-Hämeen kaupungeista suurin ja ylsi melkein Helsingin tasolle (2,2 %). Lisäksi avohuollon piirissä oli 1 658 lasta ja nuorta. (Tilastotiedote 2003.) Yksilöllisinä elämäntiloina lukumäärät ovat suuria, samoin asiakaskohtaisen lastensuojelun käytäntöinä.

Kanta-Hämeen alueella – kuten Suomessa yleensäkin – kunnat eroavat lastensuojelutoimintatyyppien suhteen. On kuntia, joissa lasten sijoittaminen kodin ulkopuolelle korostuu, ja vastaavasti on kuntia, joissa huostaanottoja tehdään vähän, mutta sen sijaan avohuollon tukitoimia käytetään keskimääräistä enemmän. Suuresti vaihtelee myös se, sijoitetaanko lapsi ensisijaisesti perheeseen, laitokseen vai muualle. Kanta-Hämeen alueelta löytyy esimerkkejä näistä kaikista. Esimerkiksi jo alueen kolmen kaupungin profiilit ovat erilaiset. Forssassa perhehoidossa oli lapsia enemmän kuin laitoshoidossa, ja muualle oli sijoitettuna vain muutama lapsi. Hämeenlinnassa perhehoitoon oli sijoitettuna huomattava enemmistö kaikista sijoitetuista lapsista, ja laitoksiin ja muualle oli sijoitettu yhtä paljon. Riihimäellä taas oli lapsia sijoitettuna laitoksiin enemmän kuin perhehoitoon, ja perhehoitoa oli käytetty yhtä paljon kuin muita paikkoja (tilastovuoden viimeisen sijoituksen sijoituspaikan mukaan esitettynä). (Tilastotiedote 2003.)

Halusimme kehittää tapaa kuvata kuntien lastensuojelun profiileja. Kuvaus tehtiin keskustelun avaamiseksi lastensuojelun tilasta ja sen kehittämiseksi. Ajateltiin, että sosiaalityöntekijät voivat käyttää tällaista apuvälinettä esimerkiksi tilanteessa, jossa he keskustelevat luottamushenki-

löiden kanssa lastensuojelun strategisista valinnoista kunnassa ja maakunnassa. Taulukointi voi auttaa ottamaan joitain asioita puheeksi ja suunnata keskustelua teemoihin, joista halutaan keskustella.

Kuvaukseen on kuitenkin suhtauduttava tietyin varauksin. Sillä voi leikitellä, mutta sillä voi myös käynnistää vakavaa pohdintaa moneen suuntaan, sekä käytäntöjen että tietojenkeruun suuntaan. Kuva voi tuoda esiin suurempien kuntien strategisia valintoja, mutta pienissä kunnissa myös sattuma selittää "profiloimista". Pienessä kunnassa yhden monilapsisen perheen kriisi saattaa heijastua sijoituslukuun suhteettomasti, avohuollon asiakkuuden määrittelyerot ovat todellista totta ja vääristävät vertailuja. Järjestöjen merkittävä työ jää tässä tarkastelussa näkymättömiin. Kriittisyys on tulkinnassa paikallaan.

Taulukon 1 tiedot on poimittu lastensuojelutilastosta⁵. Jokaisen kunnan osalta on otettu kaksi tietoa: lastensuojelun avohuollon asiakasmäärä (prosenttiluku alle 18-vuotiaista) ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä (prosenttiluku alle 18-vuotiaista). Nämä molemmat luvut on suhteutettu vastaavan kuntatyyppin (kaupunkimainen, taajaan asuttu, maaseutumainen) keskiarvoon. Kuntien lastensuojelun toimintatyyppitaiikka paremminkin oletusprofiilit on muodostettu seuraavasti:

- vähäinen lastensuojelutoiminta: sekä avohuollon asiakaslapsia että sijoitettuja alle kuntatyyppin keskiarvon,
- runsas lastensuojelutoiminta: sekä avohuollon asiakaslapsia että sijoitettuja yli kuntatyyppin keskiarvon,
- ennakoiva lastensuojelutoiminta: avohuollon

⁵Tiedot perustuvat Stakesin lastensuojelutilastoon, josta Tuula Kauppila ja Sari Kauppinen ovat tehneet pyydetyin poiminnan.

asiakaslapsia yli, mutta sijoitettuja lapsia alle kuntatyyppin keskiarvon ("varhainen puuttuminen"),

– korjaava lastensuojelutoiminta: avohuollon asiakaslapsia alle, mutta sijoitettuja lapsia yli kuntatyyppin keskiarvon ("myöhäinen puuttuminen").

Olemassa olevan tutkimustiedon valossa ei voi ottaa kantaa siihen, missä määrin kuntien välisissä eroissa on kysymys lasten ja perheiden hyvinvoinnista, palvelurakenteen eroista, erilaisten yhteisöllisten ja kulttuuristen tukirakenteiden olemassaolosta ja erilaisista viranomaiskäytännöistä ja -kulttuureista ja/tai niihin kytkeytyvistä erilaisista tilastointi- ja kirjaamiskäytännöistä. Erityisen kiinnostavaksi kysymyksen tekevät toisiaan lähellä olevien kuntien lastensuojeluprofiilien erot. Tämä tukee näkemystä, että kyseessä on ainakin josakin määrin viranomaisten suhteesta heidän toimintansa kohteena oleviin yhteisöihin (vrt. Sipilä 1982, 166–167). Kunnalliset toimintakertomukset tai muut, niukasti saatavilla olevat lastensuojelua koskevat raportit eivät anna riittävästi materiaalia tuohon kysymykseen vastaamiseen. Mitä on tapahtunut niissä kunnissa, joissa on paljon lastensuojelutoimenpiteitä siitä huolimatta, että toimintakertomuksessa toimintaa kuvataan onnistuneimmillaan minimaaliseksi? Voidaan olettaa, että erojen selvittäminen on lastensuojelustrategioiden kannalta – mikäli niitä kunnissa laaditaan – erityisen haastava.

Lastensuojelututkimuksen painotukset

Lastensuojelu hallinnollisena ja ammatillisena käytäntönä viittaa niin yksilö- ja perhekohtaiseen toimintaan kuin lapsiväestön hyvinvoinnin edesauttamiseen ja lapsipolitiikkaan yleensä. Myös lastensuojelututkimusta voi lähestyä suppeasta tai laajasta näkökulmasta. Suppeassa merkityksessä lastensuojelututkimus tarkoittaa kunnallisen lastensuojelun yksilö- ja perhekohtaisen toiminnan tutkimista. Laajassa merkityksessä lastensuojelututkimus tarkoittaa lasten ja nuorten haavoittavien elinolosuhteiden ja niiden – virallisten tai epävirallisten – hallintakäytäntöjen tutkimusta. Kohteeksi voidaan niin ollen ymmärtää joko lastensuojelutoimenpiteiden kautta määrittyvät toiminnot, ilmiöt ja toimijat tai lapsuuden, nuoruuden ja vanhemmuuden sosiaalisten ongelmien kautta lastensuojeluun tavalla tai toisella kytkeytyvät toiminnot, ilmiöt ja toimijat.

Lastensuojelututkimusta on tehty paitsi so-

siaalipolitiikan ja sosiaalityön myös psykologian, kasvatustieteen, psykiatrian, sosiologian, sosiaalipsykologian sekä hallinto- ja oikeustieteen piirissä. Tutkittavat asiantuntijakäytännöt eivät ole vain sosiaalityön vaan myös lastenpsykiatrian, kasvatuksen, erityispedagogiikan, lainkäytön, psykologian ja nuorisotyön käytäntöjä. Ilmaisu "lastensuojeluongelma" puolestaan viittaa perinteisten lasten laiminlyönnin, kaltoinkohtelun ja ongelmallisen käytöksen kategorioiden rinnalla monenlaisiin muihin perhe-elämän, elämäntulon ja sosiaalisen yhteisöelämän ongelmiin ja kipupisteisiin.

Lastensuojelututkimuksella ei ole vakiintunutta sisältöä. Siksi sillä viitataan vaihtelevasti niin suppeaan kuin laajaan näkemykseen. Suppeassa näkemyksessä tutkimuksen ongelmana on lastensuojelutoimenpiteiden keinotekoinen irrottaminen lasten ja perheiden arkielämästä ja kehityskuluista sekä muista lapsiin ja perheisiin kohdistuvista toimenpiteistä, palveluista ja asiantuntijuuksista. Toimenpiteet saatetaan nähdä yhteiskunnattomina ja siksi siirretään muualla tehtyä, runsasta tutkimusta kuvaamaan lastensuojelua Suomessakin. Lastensuojelutoimenpiteet eivät kuitenkaan tapahdu yhteiskunnallis-kulttuurisessa tyhjiössä, ja siksi ulkomaisten tutkimustulosten siirtämiseen tulee suhtautua varauksellisesti. Suppeaan lastensuojeluymmärryksen kiinnittyvän tutkimuksen vahvuus on puolestaan keskittyminen niihin erityistilanteisiin ja -kysymyksiin, joita nimenomaan lastensuojelussa eletään ja kohdataan. Kun ollaan kiinnostuneita esimerkiksi siitä, mitä huostaanoton vaikutukset lapselle ja hänen vanhemmilleen ovat, tutkimus asettuu toisenlaiseen vuoropuheluun lastensuojelun käytäntöjen kanssa kuin esimerkiksi perheiden eriarvoistumista käsittelevä tutkimus. Voi olla, että lastensuojelutyön vahvistamista ja kehittämistä tämännäköinen tutkimus palvelee välittömimmin.

Laaja näkemys lastensuojelusta ja sen mukainen tutkimus tekevät oikeutta lastensuojelun monimutkaisille sosiaalisille ja kokemuksellisille suhteille ja prosesseille. Kun katse ei ole vain lastensuojelutoimenpiteiden määrittämissä ilmiöissä, toimijoissa tai toiminnoissa, tulevat näkyviin esimerkiksi lapsiperheiden työelämän ja toimeentulon järjestelyt, sosiaaliset verkostot tai lasten ja perheiden elämässä vaikuttavat muut asiantuntijat ja organisaatiot, kuten päiväkotit, koulu, terveydenhuolto. Tuolloin muun muassa lasten, nuorten ja perheiden huono-osaisuutta ja perhe-

suhteita ja niiden rakentumista ja ylläpitoa koskevat tutkimukset (esim. Järventie 2001; Forssén & al. 2002; Forsberg & Nätkin 2003) asettuvat osaksi lastensuojelututkimusta, vaikka lastensuojelutoimenpiteet eivät olisikaan analyttisen tai empiirisen katseen kohteina. Tutkimustiedolla on merkitystä lasten, nuorten ja perheiden hyvinvointia rakentavien ja ylläpitävien tukijärjestelmien suuntaamisessa ja arvioinnissa. Vaarana on, että tutkimuksellinen kiinnostus kohdistuu vain esimerkiksi huonosti voivien perheiden ja lasten paikantamiseen (toimeentulon, selviytymisen tai muiden senkaltaisten seikkojen pohjalta) ja siivuun jäävät ne erityistilanteet, jotka murtavat tavanomaisena pidettäviä lasten ja vanhempien huolenpito- ja kasvatussuhteita. Lastensuojelutarpeita synnyttävät ja ylläpitävät tilanteet eivät näy yksiselitteisesti toimeentulo-ongelmina tai työttömyytenä. Siksi esimerkiksi pienituloisimpia kotitalouksia tai monikertaisten syrjäytymisriskien kuormittamia perheitä paikantavat tutkimukset eivät välttämättä kerro lastensuojeluperheistä tai lastensuojelulapsista (esim. Sauli & al. 2002; Forssén & al. 2002). Laajastakin näkökulmasta ymmärrettävä lastensuojelututkimuksessa tulisi kiinnittää riittävästi huomiota suppeasti ymmärretyn lastensuojelun erityiskysymyksiin.

Vuonna 1989 Marjatta Bardy listasi lastensuojelua koskettaviksi tutkimuksiksi vain muutamia pro gradu -tutkielmia. Tilanne on nyt toisenlainen lastensuojelututkimuksen määrän osalta. Silti edelleen suuri osa lastensuojelututkimuksista tehdään opinnäytetutkimuksina. Erityisesti väitöskirjojen lukumäärä on kasvanut. Tutkimustiedon kertyminen on tapahtunut yksittäisten tutkijoiden, oppiaineiden ja yksiköiden intresseistä käsin. Kokoava tai linjaava ote lastensuojelututkimukseen on ollut vähäistä, koska lastensuojelu ei ole selkeästi tematisoitunut eikä institutionalisoitunut osana ihmis- tai yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Kuitenkin esimerkiksi Norjassa on lastensuojelun tutkimusyksikkö, Ruotsissa jopa lastensuojelun laitoshuollon tutkimukseen erikoistunut yksikkö.

Itsestään selvästi lastensuojeluun liittyviä viimeaikaisia tutkimuksia ovat muun muassa seuraavat:

– Toimenpidepohjaiset tutkimukset. Tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on ollut jokin erityinen osa lastensuojelun toimenpiteistä. Nimenomaan pakkohoustaanottoa on tutkittu (esim. Kaivosoja 1996; Kajava 1997; Saurama 2002).

– Työkäytäntötutkimukset. Tutkimuksessa on tarkasteltu lastensuojelun tekemisen käytäntöjä, nimenomaan asiantuntijatoimijoiden kannalta (esim. Oranen 1997; Heino 1997; Forsberg 1998).

– Asiakasasemaan liittyvät tutkimukset (esim. Valtonen 1995; Laurila 1999; Törrönen 1999; Bardy 2001; Viittala 2001; Pasanen 2001; Hukkanen 2002). Näissä tutkimuksissa on tutkittu pääasiassa asiakkaina olevien ihmisten ominaispiirteitä ja asiakkuuden kulkua. Melko vähälle huomiolle on jäänyt asiakkaina olevien lasten, nuorten, vanhempien ja muiden asianosaisten kokemusten ja näkemysten tutkimus (Laakso & Saikku 1998; Pösö 2003; Heino 2003), joskin teema saattaa olla yhtenä juonteena läsnä monissa tutkimuksissa.

– Lastensuojelun kehittämisprojektien arviointitutkimukset (esim. Nyqvist 1995; Hurtig 1999; Forsberg 2000 & 2002).

Edellä esiteltyjä lähellä ovat samanlaisia ongelmia muissa organisaatioissa – kuten lastenneuvolassa ja turvakodissa – käsittelevät tutkimukset (esim. Eskonen 2001; Paavilainen 1998) ja ongelmilla kuormitettuja elämäntilanteita jäljittävät tutkimukset (Pölkki 2001; Järventie 2001). Mainittava on myös monet lastensuojelun kehittämiseen kytkeytyvät hankkeet, joissa on uusia tutkimuksellisia avauksia (esim. Sava & Bardy 2002).

Oma lukunsa ovat erilaiset lasten ja nuorten hyvinvoinnin tilaa koskevat selonteot ja barometrit. Riitta Vornanen (2001, 33–35) paikantaa useanlaisia kokeiluja ja käytäntöjä lasten hyvinvointiselontekojen ja hyvinvointi-indikaattoreiden laatimiseksi. Hänen mukaansa voidaan erottaa pyrkimykset ottaa lapsi huomioon selontekojen, indikaattorikehittelyiden ja barometrien tietoa antavana subjektina yhtä lailla kuin asiantuntijälähtöisten kehittelyiden kohteena. Joskus lapsi- ja asiantuntijälähtöisyys ovat läsnä samanlaisesti. Esimerkiksi Anu Pekin ja Tuula Tamminen raportti ”Lapsen ehdoilla” (2002) korosti lapsilähtöisen tiedon tärkeyttä, vaikka informantteina toimivat asiantuntija-aikuiset (vrt. Törrönen 2001; Kiili 1998). Lastensuojelun kannalta lasten ja nuorten hyvinvoinnin tilaa koskevat barometrit tai hyvinvointiselonteot voivat jäädä etäisiksi, sillä niiden teemoitus käsittää usein ikäryhmää koskettavia, keskimääräisiä asioita (kuten esimerkiksi nuorten elinoloja käsittävä julkaisu ”Aikuis-tumisen pullonkaulu”, ks. Kuure 2001). Joko lastensuojelu tai erityisen haavoittavat tilanteet sivuutetaan tai niiden kuvaamiseen käytetään lastensuojelutilaston tietoja.

Lastensuojelututkimuksessa on monenlaisia teoreettisia valintoja kiintymyssuhdeteoriasta ja ekologisesta sosialisaatioteoriasta valta-analysiin.

Ominaista tutkimukselle ovat laadulliset orientaatiot. Selvästi oletetaan, että lastensuojelussa on sellaisia ilmiöitä, prosesseja ja toimijuuksia, joiden tutkimiseen tarvitaan laadullisen tutkimuksen mahdollistamia kysymyksenasetteluja ja aineistoja. Mitä suppeammin lastensuojelu on ymmärretty, sitä todennäköisemmin tutkimuksen orientaatio on laadullinen. Samoin voidaan väittää, että mitä suppeammin lastensuojelu on ymmärretty, sitä ohuemmin ja pirstaleisemmin tutkimustietoa on olemassa. Mitä yleisemmästä lasten ja perheen hyvinvoinnista tai sen murroskohdista on kyse, sitä moninaisempaa tutkimus on.

Tarinat lastensuojelusta

Kun lastensuojelusta tehdään tilastoja tai se asetetaan tutkimuksen kohteeksi, on mahdollista, että yksilölliset lasten ja nuorten elämäntilanteet ja arkiset tilanteet hukkuvat. Numeroihin piiloutuvat pahoinpidellyt vauvat, joista yhteiskunta pitää huolta läpi lapsuuden, psykoottisten vanhempien lapset, jotka saattavat tarvita kodin ulkopuolista hoitoa aika ajoin, päihde- ja rikoskierteessä itseään tuhoavat nuoret, joiden pakkohoito järjestetään lastensuojelulain nojalla vähän ennen kuin he täyttävät 18 vuotta. Lasten avun tarpeeseen, ikään ja kehitysvaiheeseen kohdennettua tilastotietoa ei ole saatavissa eikä olemassa olevassa tutkimuksessa ole vielä kohdistettu katsetta lastensuojelun sisäiseen kirjoon elämäntilanteiden osalta.

”Elämäni tarina” -julkaisu (Bardy & al. 2000) kokoaa lastenkodissa tai perhehoidossa varttuneiden kuvauksia lapsuudestaan. Lastensuojelukokemuksista pyydettiin kertomaan lehtien ja muiden vastaavien keinojen avulla. Tarinoita lähetettiin 26, kirjoittajien ikä vaihteli 12 vuodesta 76 vuoteen. Julkaistujen tarinoiden voima on vahva. Ne tuovat näkyviin lastensuojelusta asioita, jotka jäävät tilastojen, barometrien ja tutkimusten valtavirran sivuun. Yksi esimerkki on Petra Karhun seuraava kuvaus huostaanotosta, joka asettuu hänen elämäänsä skitsofreniaa sairastavan äidin kanssa:

”Huostaanotto on järkyttävä, repivä ja kauhea asia. Huostaanotolla on lapsen elämässä suuronnettomuuden mittasuhteet, vaikkakin se on välttämätön toimintatapa joissakin tilanteissa. Mutta on hirvittävää joutua revityksi pois äitinsä (isänsä) luota. On hirvittävää joutua itse haluamaan pois kotoa. On hirveää joutua kääntymään omaa äitiään vastaan. On hirvittävää joutua soittamaan poliisille, jotta nämä veisivät äidin pois.

Kahden ison, virkapukuisen poliisin välissä yksi pieni, raivopäinen äiti näyttää sääliä ja järkyttävältä. On hirvittävää pakottaa itsensä toimimaan niin, että oma äiti viedään pois, mutta moni lapsi joutuu toimimaan niin jatkuvasti.

Huostaanotettu lapsi on joutunut kohtaamaan tilanteista vaikeimman: hän joutuu kieltämään omat vanhempansa, kolmasti ja useamminkin. Hän joutuu kavaltamaan ja pettämään vanhempansa. Tästä aiheutuva syyllisyys ja häpeä ovat sen kokoisia asioita, että jos ne ylipäättään jaksaa edes havaita, on vain juuri ja juuri mahdollista että niitä vielä jaksaa ajatella.

Lapsi, joka kieltää vanhempansa, on tehnyt synnin. Kristinuskon kieltä käyttäkseni, tämä ’synti’ pitäisi jonkun ’vapahataa’. Jonkun pitäisi osoittaa lapselle, että hän ei ole syyllinen. Hänelle pitäisi osoittaa, että hänet hyväksytään täysin ja ehdoitta, ja että koska hän itse on itselleen tärkein henkilö, hänen tekonsa olla pois kotoa on oikeutettu. Lapsella on oltava tunne siitä, että hänellä on oikeus pelastaa itsensä olemalla pois kotoa. Jotta tähän päästään, tarvitaan tukevaa hoitoa.”

Petra Karhu (2000) tekee paitsi vaikuttavan kuvauksen huostaanottoon liittyvistä ristiriitaisista kokemuksista myös tärkeitä käsitteellisiä avauksia. Hän puhuu huostaanotosta suuronnettomuutena yksilön elämässä ja sen vaatimasta kriisihoidosta yksilön selviytymisen tukemiseksi. Tuolla viittauksella huostaanoton merkitysten intensiteetti tuodaan näkyville. Hän täsmentää suuronnettomuutta sillä, että lapsi joutuu kieltämään vanhempansa, koska hän joutuu haluamaan pois vanhempansa tai vanhempiensa luota. Pois haluaminen ja kotiin jäämisen toivominen ovat vahvasti läsnä yhtä aikaa. Suuronnettomuuden kokemukset ovat hänen mukaansa senkaltaisia, että ne vaativat erityistä tukea ja hoitoa lastensuojelun toimijoiden taholta.

Petra Karhu sanoittaa lastensuojelua uusiksi. Tutkimuksessa tämänkaltaiset uudelleensanoitukset ovat jääneet sivummalle. On vain harvoja tutkimuksellisia kannanottoja esimerkiksi huostaanottoa seuraavista kokemuksista (Laurila 1999; Valkonen 1995; Pösö 2003). Sanoitus eroaa lain-säädäntöpainotteisesti jäsennetystä ja käsitteellistetyistä lastensuojelunäkemyksestä. Se eroaa myös niistä teoreettisesti rakennetuista käsitteellistyksestä, joissa esimerkiksi lapsen ja vanhemman kiintymyssuhde nostetaan keskiöön (Sinkkonen & Kalland 2002). Tuolloin kiintymyssuhde asettuu ulkopuolisesti tarkasteltavaksi ja määrältään ja laadultaan arvioitavaksi, jopa mitattavaksi asiaksi. Lastensuojelua eläneiden tarinat elämästään tarjoavat kokemuksesta kirjoitetun kuvan lastensuojelusta, sen toimenpiteistä ja vaikutuksista.

Lastensuojelutyötä tekevien kokemuksista kertovaa kirjaa ei ole vielä kirjoitettu. On todennä-

köistä, että työn tekemisestä kertovat tarinat toivat näkyviin edellisistä eroavia kuvia ja tulkin-toja lastensuojelusta (ks. esim. Matinpohjo 2002). Tätä voidaan ennakoita niiden tutkimusten pohjalta, joissa sosiaalityöntekijät raportoivat sosiaalityön muuttuvista asiantuntijuuksista ja asiantuntijuuden ehdoista (esim. Mutka 1998): sosiaalityön arjen ymmärrettäväksi ja merkitykselliseksi tekemisen kannalta tärkeitä ovat niin sanotut pienet, sosiaalityön kokemuksesta nousevat tarinat. Silloin lastensuojelukaan ei oletettavasti palaudu yksiviivaisesti esimerkiksi lainsäädännön määrittämään kehikkoon. Lastensuojelutyön tekeminen koskettaa tekijöitään monin tavoin. Pienissä kunnissa lastensuojelu voi ulottua tekijän kotiin ja omaan perheeseen yhteydenotoina ja jopa uhkauksina (Lehtinen 2001) ja joissakin tilanteissa lasten kokemukset tuntuvat kokeneellekin työntekijälle ylivoimaisilta kestävä (esim. Oranen 2001). Tämänkaltaisista kokemuksista puhutaan paljon silloin, kun mietitään lastensuojelun tilaa yksittäisissä toimipisteissä tai työkäytännöissä tai kun yksittäinen työntekijä tekee ratkaisuja toivotuista työpaikoista tai -tehtävistä, mutta kirjaamisen kautta ne eivät ole vielä tulleet laajemmin systematisoimaan lastensuojeluymmärrystä. Sitä(kin) voi pitää yhtenä merkittävistä lastensuojelutietoa koskevista puutteista.

Lukumäärät ja tarinat lastensuojelun tietopohjaa rakentamassa

Vuonna 2003 laaditussa Kansallisessa sosiaalialan kehittämisohjelmassa todetaan, että lastensuojeluun tarvitaan monivuotinen kehittämisohjelma (Heikkilä & al. 2003). Kun tuota kannanottoa tarkastelee lastensuojelua koskevan tiedon tuottamisen näkökulmasta, tuntuu kehittämisohjelma erittäin tarpeelliselta. Vaikka lastensuojelu on vahvasti yksilöiden elämään puuttuvaa julkisen järjestelmän vastuulla tapahtuvaa toimintaa, siitä on käytettävissä vain sangen niukkaa, satunnaista ja viranomais- ja toimenpidepohjaista tietoa. Suuri osa lastensuojelua koskevasta tiedosta on ns. hilaista tietoa, jota lastensuojelussa toimivien on vaikea kuvata ulkopuolisille. Lastensuojelun ”sisältä tietämisen” näkyväksi tekemisen sekä asiakkaiden ja etulinjan työntekijöiden kokemuksen esiin saamisen tapoja tuleekin voida kehittää ohjelmallisesti. Tarvitaan yhä enemmän ristivalotusta tilastollisesti kuvattavan ja laadullisen tiedon välille.

Tarkastellessaan kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon ohjausta Lasse Oulasvirta, Jukka Ohtonen ja Jari Stenvall (2002, 137) päätyvät kirjoittamaan siitä, että ohjaus edellyttää tehokasta ja ajantasaista informaatiojärjestelmää. Etenkin tilastotiedolle asettuu vaatimuksia ajantasaisuudesta, luotettavuudesta, olennaisuudesta ja riittävydestä johtopäätösten teon näkökulmasta. Lastensuojelussa tarvitaan niin yksilöllisiä asiakkaita kuin toimenpiteitä koskevaa, mahdollisimman luotettavaa ja yhteismitallista määrällistä tietoa. Ohjaus- ja seurantaraporttien lisäksi tarvitaan tuota tietoa normien perustaksi. Lastensuojelu näyttää olevan sellainen toiminta-alue, jossa on tarpeellista normittaa esimerkiksi työprosessin kulkua, asiakkaiden ja työntekijöiden lukumääriä sosiaalitoimistoissa ja sijaishuollossa tavoitteellisten työskentelysuhteiden mahdollistamiseksi. Silloin numeroilla on myös näkyväksi tekemisen poliittisia merkityksiä.

Lastensuojelun tiedontarve ei kuitenkaan kitydy ”kunnollisten” numeroiden tuottamiseksi. Tilastotiedot ovat tarpeellisia, niitä on monessa mielessä välttämätöntä koota samoin kuin myös arvioida ja kehittää niiden tuottamista. Keskeinen kysymys on se, mitä tieto lastensuojelusta on, keneltä ja miten sitä tietoa kerätään. Edellä olemme pyrkineet osoittamaan, että se, mitä lastensuojeluna ymmärretään, ei ole yksiselitteistä, ja siksi myös siihen kohdistuvat tietämisen tavat ja odotukset ovat moninaisia. Lastensuojelussa on aina alueita, jotka eivät vaivatta tule julkisiksi – niistä puhutaan usein lasten ja perheiden salaisuuksina – ja joiden kuvaamiseen löytyy heikosti välineitä ja sanoja. Siksi ehdotuksemme on, että samalla, kun numeroita – tilastoja – vahvistetaan, laajennetaan myös eri toimijoiden tarinoiden kuuntelemista osaksi vallitsevaa lastensuojeluymmärrystä. Vaikka lastensuojelussa on edelleen vain 1–4 prosenttia alaikäisistä, on lastensuojelussa olemisen niin poikkeuksellinen tila, että on yhteiskuntapoliittinen ja humaani velvollisuus tietää enemmän siitä, mitä ”lastensuojelu” on.

Jos palaamme siihen kysymykseen, missä määrin on perusteltua käyttää lastensuojelua koskevia tietoja – tilastoja tai yksittäisiä tarinoita – kuvaamaan lasten ja perheiden hyvinvoinnin tilaa tai niissä tapahtuneita muutoksia, on vastauksemme edelleen varauksellinen. Periaatteessahan huostaanoton tulisi muuttaa lapsen elämäntilannetta merkittävästi paremmaksi, ja siksi huostaan otettujen lasten lukumäärän tulisi kertoa lasten pa-

rantuneista elämäntilanteista. Meillä ei ole käytävissä välineitä, joilla voisimme arvioida, kuvaako huostaanotto hyvinvointia vai pahoinvointia. Psykososiaalinen eheytyminen on pitkä prosessi. Tilastojoukko sisältää vauvana huostaan otettuja lapsia, joiden elämä tilastovuonna, nuorena itsenäistyvänä opiskelijana on hyvin; se sisältää äskettäin vaikeista ja traumatisoivista tilanteista huostaan otettuja, kärsiviä lapsia, joiden tu-

TIIVISTELMÄ

Tarja Heino & Tarja Pösö: Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä

Artikkelin tarkoitus on pohtia yhtäältä sitä, millaista tietoa lastensuojelusta on saatavilla, ja toisaalta sitä, mitä olemassa oleva tieto kertoo. Kirjoittamisen ponttimena on toteamus lastensuojelua koskevien tilastotietojen käytöstä yhteiskunnan ja perheen tilaa koskevien kannanottojen pohjana.

Lastensuojelutilaston historia ja sen tuottamisen nykykäytännöt korostavat tilastotiedon tärkeyttä, mutta asettavat varauksia sille, mitä tiedoista voidaan tulkita. Esimerkkeinä olevien kuntien omassa tiedontuotannossa lastensuojelua koskeva tieto on hyvin marginaa-

levaisuus on täysin avoin. Uusien huostaanottojen ja sijoitusten voisi siten ajatella sekä indikoivan kriittisiä tilanteita että kuvaavan muutoksia herkemmin kuin kokonaislukujen. Se, kuinka monen lapsen hyvinvointia huostaanotto ja sijoitus kodin ulkopuolelle kuvaavat ja mikä näitä tapauksia yhdistää, jää kuitenkin tiedon puuttuessa edelleen odottamaan vastausta.

lista ja sen painopiste on edelleen lastensuojelutyötä tekevien työntekijöiden henkilökohtaisessa ja keskinäisessä tietämisessä. Se tieto, jota lastensuojelututkimuksena on puolestaan tuotettu, on edelleen – kasvusta huolimatta – satunnaista. Edellisen kaltaiset lastensuojelutiedon lähteet tuovat näkyviin erilaisia asioita kuin lastensuojelusta kirjoitetut henkilökohtaiset, kokemukselliset tarinat.

Artikkeli päättyy toteamaan, että lastensuojelua koskevaa tietoa tulee paitsi lisätä myös kehittää hallitusti monialaisesti ja -näkökulmaisesti. Tällä hetkellä on puute sellaisesta tiedosta, jonka resursoimana lastensuojelua vahvasti yksilöihin puuttuvana toimintana voidaan kehittää, ohjata ja arvioida.

KIRJALLISUUS

- ATKINSON, J. MAXWELL: *Discovering Suicide. Studies in the Social Organization of Sudden Death.* London & Basingstoke: Macmillan, 1978
- BARDY, MARJATTA: *Uhat, uhrit ja arjen sankarit.* Julkaisuja 2. Helsinki: Sosiaalihalitus, 1989
- BARDY, MARJATTA: *Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja liittymisen lähtökohtana.* S. 47–82. Teoksessa: Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): *Eriarvoinen lapsuus.* Helsinki: WSOY, 2001
- BARDY, MARJATTA & BARKMAN, JOHANNA & JANHUNEN, TARJA (toim.): *Elämäni tarina.* Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoitossa. Helsinki: Stakes, 2000
- BERRIDGE, DAVID: *Foster Families.* P. 169–176. In: Foley, Pam & Roche, Jeremy & Tucker, Stanley (eds.): *Children in Society. Contemporary Theory, Policy and Practice.* Basingstoke: Open University Press, 2001
- CICOUREL, AARON V.: *The Social Organization of Juvenile Justice.* New York: Wiley, 1968
- ESKONEN, INKERI: *Miten lapset kertovat läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta? Lasten terapiaryhmässä käyttämien kerrontatapojen analyysi.* Janus 9 (2001): 1, 22–39
- FORSBERG, HANNELE: *Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakult-*

tuurista. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 1998

- FORSBERG, HANNELE: *Lapsen näkökulmaa tavoittamassa. Arviointitutkimus turvakotien lapsikeskeisyyttä kehittävästä projektista.* Julkaisu 24. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 2000
- FORSBERG, HANNELE: *Lasten asiakkuudet ja kokemukset turvakodeissa. Arviointitutkimus Lapsen aika -projektista.* Julkaisu 31. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 2002
- FORSBERG, HANNELE & NÄTKIN, RITVA: *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä.* Helsinki: Gaudeamus, 2003
- FORSSEN, KATJA & LAINE, KAARINA & TÄHTINEN, JUHANI: *Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa.* S. 81–106. Teoksessa: Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.): *Marginaalit ja sosiaalityö.* Jyväskylä: SoPhi, 2002
- FOUCAULT, MICHAEL: *Tarkkailla ja rangaista.* Helsinki: Otava, 1980
- VOGT GRINDE, TURID: *Barnevern i Norden. Samfunnets respektive familiens ansvar for barna.* Oslo: NORD, Nordisk Ministerråd, 1985
- VOGT GRINDE, TURID: *Barn og barnevern i Norden. Samfunnets respektive familiens ansvar for barna.* Oslo: TANO, 1989
- HACKING, IAN: *Lasten hyväksikäytän muodostaminen ja muovaaminen.* Teoksessa: Hänninen, Sakari &

- Karjalainen, Jouko (toim.): Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Tampere: Gaudeamus, 1997
- HEIKKILÄ, MATTI & KAAKINEN, JUHA & KORPELAINEEN, NIINA: Kansallinen sosiaalialan kehittämissuunnitelma. Selvityshenkilöiden loppuraportti. Sosiaalija terveysministeriön työryhmämuistioita 2003: 11. Helsinki 2003
- HEINO, TARJA: Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittely lastensuojelun asiakkaaksi. Tutkimuksia 77. Helsinki: Stakes, 1997
- HEINO, TARJA: Sijoitukset sukulaisperheisiin lastensuojelussa. Aiheita 19/2001. Helsinki: Stakes, 2001
- HEINO, TARJA: Kokemuksia läheisneuvonpidosta. Päiväkirja-aineiston raportointi. Aiheita 4/2003. Helsinki: Stakes, 2003
- HSTBÆK, ANNE-DORTHE: Tvangsbringelser i Norden. En komparativ beskrivelse af de nordiske landes lovgivning. København: Socialforskningsinstituttet, 1998
- HUKKANEN, RAIIJA: Psychosocial Problems of Children placed in Children's Homes. Ser. D. Osa 524. Turku: Turun yliopisto, 2002
- HURTIG, JOHANNA: Huvitusta, hyvitystä vai hyödyllistä? Lastensuojelullisen perhekuntoutuksen arviointia. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 30. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 1999
- HÄNNINEN, SAKARI & KARJALAINEN, JOUKO (toim.): Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Tampere: Gaudeamus, 1997
- JÄRVENTIE, IRMELI: Eriarvoisen lapsuuden muotokuva. Teoksessa: Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY, 2001
- KAINULAINEN, SAKARI & RINTALA, TAINA & HEIKKILÄ, MATTI: Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Tutkimuksia 114. Helsinki: Stakes, 2001
- KAIVOSOJA, MATTI: Pakko auttaa. Julkaisuja 2. Helsinki: Sosiaalija terveysministeriö, 1996
- KAJAVA, MIRJA: Lapsen etu huostaanotto-prosessissa. Tutkimus pakkohuostaanotoista. Acta Universitatis Ouluensis E. Scientiae Rerum Socialium 26. Oulu: Oulun yliopisto, 1997
- KALLINEN-KRÄKIN, SALME (toim.): Sosiaalityö näkövaksi. Aiheita 3/2001. Helsinki: Stakes, 2001
- KARHU, PETRA: Tuntemisesta tunnottomaksi. S. 107–121. Teoksessa: Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja (toim.): Elämäni tarina. Helsinki: Stakes, 2000
- KAUPPINEN, SARI: Lastensuojelun tilastaselvitys – kuntakysely kesällä 1994. Aiheita 32/1994. Helsinki: Stakes, 1994
- KAUPPINEN, SARI & NISKANEN, TAPANI: Yksityinen palvelutuotanto sosiaalija terveydenhuollossa. Raportteja 274. Helsinki: Stakes, 2003
- KIILLI, JOHANNA: Lapset ja nuoret hyvinvointinsa asiantuntijoina. Raportti hyvinvointi-indikaattoreiden kehittämisestä. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita nro 105. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1998
- KIVINEN, TARJA: Lastensuojelun moninaisuus. Pitkittäiselvitys lasten asiakkuudesta. Raportteja 59. Helsinki: Sosiaalija terveyshallitus, 1992
- KIVINEN, TARJA: Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Tutkimuksia 45. Helsinki: Stakes, 1994
- KIVINEN, TARJA & HEINONEN, PEKKA: Lastensuojelu vuonna 1987. Väliraportti 28.2.1990. Sosiaalihuollituksen raporttisarja nro 11. Helsinki: Sosiaalihuollitus, 1990
- KUMPULAINEN, AILA: Viiden suurimman kaupungin lastensuojelun sijaishuollon palvelujen ja kustannusten vertailu 2001. Viisikko-työryhmän julkaisusarja 2/2002. Helsinki: Viisikko-työryhmä, 2002
- KUURE, TAPIO (toim.): Aikuistumisen pullonkaulat. Nuorten elinolot –vuosikirja. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Nuorisosaian neuvottelukunta, Stakes, 2001
- KÄÄRIÄINEN, JUHA: Hyvinvointi ja palvelut. Sarja A:265. Pori: Satakuntaliitto, 2002
- LAAKSO, RIITTA & SAIKKU, PEPPI: Hyvä huostaanotto? Aiheita 28/1998. Helsinki: Stakes, 1998
- LAURILA, ANJA: Toinen mahdollisuus. Acta Universitatis Tampereensis 701. Tampere: Tampereen yliopisto, 1999
- LEHTI, MARTTI: Henkirikokset 1998–2000. Tilastokeskus. Oikeus 2002:14. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 194. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos ja Tilastokeskus, 2002
- LEHTINEN, TUULA: Pienen kunnan sosiaalityöntekijä valtasuhteiden verkostossa. Omakohtaisen kokemuksen analyysi. Julkaisematon sosiaalityön lisensiaatintutkimus. Tampere: Tampereen yliopisto, 2001
- MATINLOMPOLO, UNTO: Pahan keskellä. S. 18–41. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. Ihmissyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 2002
- MUTKA, ULLA: Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Jyväskylä: SoPhi, 1998
- NYQVIST, LEO: Onnistuuko räätälöity työ nuorisohuollossa? Tutkimuksia, sarja A6. Turku: Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, 1995
- O'BRIEN, NANCY & MCCLELLAN, THOMAS & ALFS, DIANE: Data Collection: Are Social Workers Reliable? Administration in Social Work 16 (1992): 2, 89–99
- ORANEN, MIKKO: Semmonen pikkunen huoli. Janus 5 (1997): 1, 3–25
- ORANEN, MIKKO (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Julkaisuja 30. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 2001
- OULASVIRTA, LASSE & OHTONEN, JUUKA & STENVALL, JARI: Kuntien sosiaalija terveydenhuollon ohjaus. Tasapainoista ratkaisua etsimässä. Julkaisuja 19. Helsinki. Sosiaalija terveysministeriö, 2002
- PAAVILAINEN, EIJA: Lasten koltainhoito perheessä. Perheen toiminta ja yhteistyö perhettä hoitavan terveydenhoitajan kanssa. Acta Universitatis Tampereensis 604. Tampere: Tampereen yliopisto, 1998

- PASANEN, TIMO: Lastenkodin asiakaskunta tutkittavana. Acta Universitatis Turkuensis C 170. Turku: Turun yliopisto, 2001
- PEKKI, ANU & TAMMINEN, TUULA: Lapsen ehdoilla. Tutkimusjulkaisut nro 33. Vammala: Kunnallisalalan kehittämissektori, 2002
- PRINGLE, KEITH: Children and Social Welfare in Europe. Buckingham: Open University Press, 1998
- PÖLKKI, PIRJO: Oppilaiden syrjäytymisuhkien tunnistaminen ja ehkäisy peruskoulun haasteena. S. 125–146. Teoksessa: Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 2001
- PÖSÖ, TARJA: Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Julkaisematon käsikirjoitus, 2003
- RANTALAIHO, LIISA: Paljaita faktoja? S. 11–26. Teoksessa: Paananen, Seppo & Juntto, Anneli & Sauli, Hannele (toim.): Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt. Tampere: Vastapaino, 1998
- SAULI, HANNELE & BARDY, MARJATTA & SALMI, MINNA: Elinolojen koventuminen pikkulapsiperheissä. S. 32–61. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2002. Helsinki: Stakes, 2002
- SAURAMA, EIJA: Vastoin vanhempien tahtoa. Tutkimuksia 2002: 7. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2002
- SAVA, INKERI & BARDY, MARJATTA (toim.): Taiteellinen toiminta, elämäntarinat ja syrjäytyminen. Työpaperit F 21. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 2002
- SINKKONEN, JARI & KALLAND, MIRJAM (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY, 2002
- SIPILÄ, JORMA: Nuorten poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön rakenne. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1982
- TIILISTIEDOTE 16/2003. Lastensuojelu 2002. www.stakes.fi/tilastot
- TÖRRÖNEN, MARITTA: Lasten arki laitoksessa. Helsinki: Helsinki University Press, 1999
- TÖRRÖNEN, MARITTA: Eri-ikäiset ja -arvoiset lapset. S. 58–84. Teoksessa: Törrönen, Maritta (toim.): Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa Lapset – Rädda Barnen ry., 2001
- VALKONEN, LEENA: Kuka on minun vanhempani? Perhehoitonuorten vanhempisuhteet. Tutkimuksia 52. Helsinki: Stakes, 1995
- VIITTALA, KAISU: ”Kyllä se tommosellaki lapsella on kovempi urakka.” Sikiöaikana alkoholille altistuneiden huostaanotettujen lasten elämäntilanne, riskiprosessit ja suojaavat prosessit. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2001
- VORNANEN, RIITTA: Lasten hyvinvointi. S. 20–41. Teoksessa: Törrönen, Maritta (toim.): Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa Lapset – Rädda Barnen ry., 2001.

Nuorten juominen vähentynyt, usein humaltuminen ei

SALME AHLSTRÖM – LEENA METSO – EEVA LIISA TUOVINEN

Nuorten alkoholin käyttö on lisääntynyt Suomessa usean vuosikymmenen ajan. Vauhti on vaihdellut. Suurten alkoholipoliittisten muutosten jälkeen kasvuvauhti on ollut kova, taloudellisten laskukausien aikana taas hitaampi. Eurooppalaisen koululaistutkimuksen (ESPAD) tulokset osoittavat, että vuosina 1995–1999 tupakan ja alkoholin käyttö eivät enää lisääntyneet 15–16-vuotiaiden keskuudessa, huumeiden kokeilut sen sijaan kaksinkertaistuivat (Ahlström & al. 1999). Nuorten terveystapatutkimuksen mukaan nuorten tupakkakokeilut ja humalajuominen ovat vähentyneet viime vuosina 14-vuotiaiden poikien ja tyttöjen sekä 16-vuotiaiden poikien keskuudessa, mutta eivät 16-vuotiaiden tyttöjen ja 18-vuotiaiden keskuudessa (Rimpelä & al. 2003). Aikuisiin kohdistuvassa huumeityselyssä vuonna 2002 nuorimman ikäryhmän eli 15–19-vuotiaiden keskuudessa kannabista kokeilleiden osuus oli suunnilleen samalla tasolla (17 %) kuin vuonna 1998 (Hakkarainen & Metso 2003).

Vuonna 2004 turistialkoholien tuontikiintiöt EU-maista poistuvat ja Virosta tulee Euroopan unionin jäsen. Halvan alkoholin hankinnan mahdollisuus Virosta lisääntyy, ja Suomessakin saataan alentaa alkoholijuomien veroja tuntuvasti. Hinnanalennusten voidaan olettaa lisäävän nuorten alkoholin käyttöä. Sen vuoksi on tarpeen analysoida, minkälainen on nuorten päihteiden käytön tilanne ennen hinnanalennuksia.

Eurooppalaisen koululaistutkimuksen (ESPAD) aineiston avulla analysoimme nuorten päihteiden käytön muutoksia yksityiskohtaisesti vuosina 1995, 1999 ja 2003. Tutkimme, kuinka suuri terveydellinen tai muu riski nuoren mielestä aiheutuu eri tavoin eri päihteitä käytettäessä. Selvitämme, arvioivatko nuoret oman alkoholin käyttönnsä suuremmaksi vai pienemmäksi kuin ikätovereidensa. Lisäksi tutkimme, ovatko nuorten alko-

holijuomien hankintatavat muuttuneet, kuinka monelle nuorelle on tarjottu huumeita ja kuinka moni heistä on kokeillut huumeita. Vuoden 2003 tuloksia voidaan verrata vuonna 2007 kerättävään uuteen aineistoon, jolloin saamme kuvan alkoholin hinnanalennusten vaikutuksista nuorten alkoholin käyttöön.

Aineistot

Ensimmäinen ESPAD-aineisto kerättiin keväällä 1995 yhteensä 23:ssa Euroopan maassa, toinen keväällä 1999 yhteensä 30 maassa ja kolmas keväällä 2003 yhteensä 35 maassa. Vuonna 1995 tutkimuksen kohdejoukkona olivat vuonna 1979 syntyneet koululaiset, vuonna 1999 vastaavasti vuonna 1983 syntyneet koululaiset ja vuonna 2003 vuonna 1987 syntyneet koululaiset eli 15–16-vuotiaat. Suomessa kyseinen ikäluokka on peruskoulun 9. luokalla

Aineiston keruussa on Suomessa kaikkina vuosina käytetty ositettua ryväsoittoa. Ositteet muodostettiin alueen, kaupungistumisasteen ja vuonna 1995 myös kielen mukaan. Kustakin ositteesta poimittiin satunnaisesti koululuokat ja kysely tehtiin kaikille valittujen luokkien oppilaille yhden oppitunnin aikana. Oppilaat sulkiivat itse vastauksensa kirjekuoriin tunnistamattomuuden takaamiseksi. Vuoden 1995 aineistosta poistettiin jälkikäteen oppilaat, jotka eivät olleet syntyneet vuonna 1979, ja vastaavasti vuoden 1999 aineistosta ne, jotka eivät olleet syntyneet vuonna 1983, sekä vuoden 2003 aineistosta ne, jotka eivät olleet syntyneet vuonna 1987.

Vuosina 1995 ja 1999 pääkaupunkiseudun oppilaat olivat yliedustettuina, koska haluttiin varmistaa vertailumahdollisuus pääkaupunkiseudun ja muun maan välillä. Vuonna 2003 otoskoko

	1995	1999	2003
Luokkien lukumäärä	121	177	200
Vastanneiden lukumäärä	2 161	3 109	3 321
Vastaus-%	92	90	92

suurennettiin, joten yliedusta ei tarvittu. Vuonna 1995 myös ruotsinkieliset oppilaat olivat yliedustettuina, mutta koska erot ruotsinkielisten ja suomenkielisten oppilaiden välillä osoittautuivat vähäisiksi, seuraavina vuosina tästä asetelmasta luovuttiin ja ruotsinkielisiä oli mukana otoksessa suhteessa ruotsinkielisten kokonaismäärään. Joidenkin ryhmien yliedustus aiheuttaa sen, että koko maan tuloksia laskettaessa havainnot on painotettava vastaamaan ryhmän todellista kokoa. Vuosina 1995 ja 1999 käytettiin ositekohtaisia painoja.

Suomessa käytännöllisesti katsoen kaikki oppivelvollisuusikäiset ovat peruskoulussa. Otoksehikkoon eivät kuuluneet esim. vammaisille tarkoitettut erityiskoulut, joissa on noin 2,4 prosenttia peruskoululaisista. Kaikkina vuosina kyselyyn vastanneista peruskoulun 9. luokan oppilaista viisi prosenttia ei kuulunut tavoiteltuun ikäkohorttiin, koska he olivat aloittaneet koulunsa nuorempina tai vanhempina kuin 7-vuotiaina tai jääneet luokalle. Vastaavasti voimme olettaa, että saman verran eli viisi prosenttia kohdejoukosta jäi tavoittamatta sen takia, että he eivät olleet 9. luokalla.

Koululaiskyselyissä aineiston laatuun vaikuttaa oppilaiden lukumäärän ja vastausprosentin lisäksi myös koulujen/luokkien lukumäärä, koska on mahdollista, että saman luokan oppilaat ovat joissakin asioissa samankaltaisempia kuin eri luokkien oppilaat.

Taulukossa 1 on esitetty otosten perustiedot. Vuonna 1999 mukana oli enemmän luokkia ja myös oppilaita kuin vuonna 1995 ja vastaavasti vuonna 2003 enemmän kuin vuonna 1999. Kaikkina vuosina kieltäytynyt koulu korvattiin toisella samasta ositteesta satunnaisesti valitulla koululla. Vuonna 1995 kieltäytyneitä kouluja oli enemmän kuin vuonna 1999. Toisaalta vuonna 1999 poissaoloja oli hieman enemmän kuin vuonna 1995, joten vastausprosentti jäi vuonna 1999 vähän alhaisemmaksi kuin vuonna 1995. Vuonna 2003 kieltäytyneitä kouluja oli kuusi ja

yksi koulu vastasi liian myöhään. Vuonna 2003 vastausprosentti oli 92 kuten vuonna 1995.

Vuonna 2003 kysymykset olivat pääosin samoja kuin vuonna 1999 ja 1995. Vuonna 1999 lomakkeeseen lisättiin muutama oma kysymys, kuten esimerkiksi alkoholin hankintaa koskeva kysymys, joka sitten vuonna 2003 toistettiin. Pienistä eroista huolimatta vuosien 1995, 1999 ja 2003 aineistot ovat vertailukelpoisia.

Tulokset

Tupakkakokeilut vähentyneet, säännöllinen tupakointi ei

Kuviossa 1 kuvataan nuorten tupakoinnissa tapahtuneita muutoksia vuodesta 1995 vuoteen 2003. Niiden nuorten osuus, jotka ovat kokeilleet tupakointia, on vähentynyt merkittävästi. Osuus oli 77 prosenttia vuonna 1995 ja 70 prosenttia vuonna 2003. Sen sijaan päivittäin tupakoivien osuus on pysynyt samana; vuonna 2003 osuus oli 24 prosenttia. Tyttöjen ja poikien keskuudessa tupakkakokeilut olivat yhtä yleisiä.

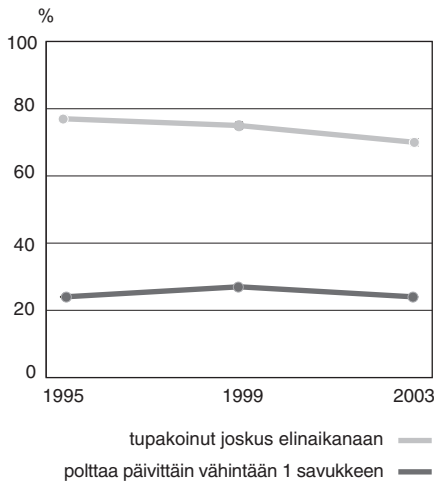
Nuuskaa joskus elinaikanaan käyttäneitä oli 21 prosenttia vuonna 2003. Pojista nuuskaa oli kokeillut 33 prosenttia ja tytöistä 11 prosenttia. Valtaosa tytöistä oli kokeillut nuuskaa kerran tai kaksi, kun taas pojista 8 prosenttia oli käyttänyt nuuskaa useammin kuin 40 kertaa elinaikanaan.

Humalakokeilut vähentyneet, usein humaltuminen ei

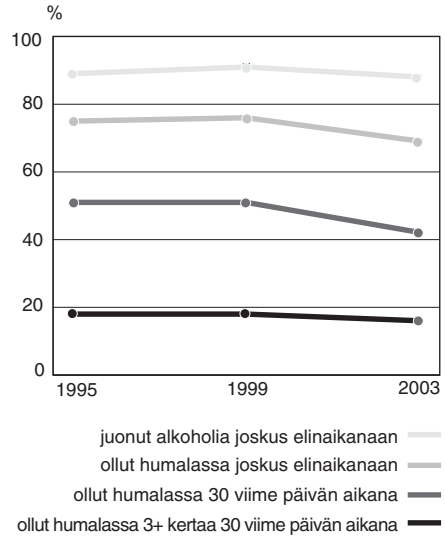
Alkoholia joskus kokeilleiden osuus ei muuttunut vuosina 1995–1999, mutta väheni hieman vuosina 1999–2003 (kuvio 2). Joskus elinaikanaan humaltuneiden nuorten osuus ei vähentynyt ensimmäisen ja toisen tutkimusvuoden välillä, mutta väheni merkittävästi vuodesta 1999 vuoteen 2003. Aivan samanlainen on tulos, jos tarkastellaan humaltumista viimeksi kuluneiden 30 päivän aikana. Sen sijaan vähintään kolme kertaa 30 viime päivän aikana humalassa olleiden nuorten osuus pysyi koko tutkimusjakson ajan suunnilleen samana.

Vuonna 2003 nuorista 88 prosenttia oli juonut jotain alkoholijuomaa elinaikanaan, 69 prosenttia oli ollut joskus elinaikaan humalassa ja 42 prosenttia oli ollut humalassa 30 viime päivän aikana. Tyttöjen ja poikien keskuudessa ei ollut merkittävä eroa alkoholia ja humalaa kokeilleiden osuuksissa.

Kuvio 1. Tupakointi

Kuvio 2. Alkoholin käyttö ja humala

Huumeiden käytössä ei merkitseviä muutoksia

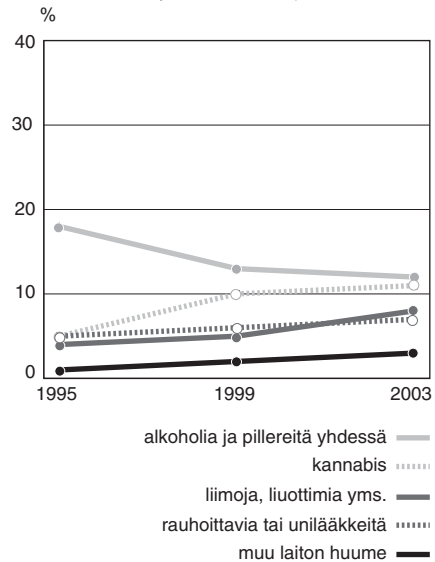
Elinaikanaan jotain laitonta huumetta kokeilleiden nuorten osuus (kuvio 3) kaksinkertaistui vuodesta 1995 vuoteen 1999, mutta ei enää lisääntynyt vuodesta 1999 vuoteen 2003. Vuonna 2003 elinaikanaan jotain laitonta huumetta oli kokeillut 11 prosenttia nuorista. Koska laittomien huumeiden kokeilut ovat yleensä kannabiskokeiluja, kannabista kokeilleiden osuudet kuvaavat myös kaikkien laittomien huumeiden käytön kokeilua. Muita laittomia huumeita kokeilleiden osuus on hyvin pieni. Tyttöjen keskuudessa osuus hieman lisääntyi vuodesta 1995 vuoteen 1999, lähinnä siitä syystä, että muutamat tytöt eri puolilla Suomea olivat kokeilleet poltettavaa heroiinia, ja vastaavasti vuodesta 1999 vuoteen 2003, koska muutamaiset tytöt olivat kokeilleet ekstaasia.

Alkoholia ja pillereitä elinaikanaan kokeilleiden osuus väheni vuodesta 1995 vuoteen 1999, mutta ei enää vuodesta 1999 vuoteen 2003. Rauhoittavia lääkkeitä tai unilääkkeitä elämänsä aikana kokeilleiden osuus pysyi suunnilleen ennallaan. Liimoja ja liuottimia elinaikanaan kokeilleiden osuus lisääntyi vuodesta 1999 vuoteen 2003 merkittävästi. Tyttöjen keskuudessa alkoholin ja pillereiden kokeileminen yhdessä sekä rauhoittavien lääkkeiden ja unilääkkeiden käyttö ovat yleisempiä kuin poikien keskuudessa.

Alkoholin riskien arviointi muuttumassa valistuksen suuntaiseksi

Taulukossa 2 on esitetty niiden nuorten osuus, joiden mielestä eri päihteiden käyttö sisältää suu-

Kuvio 3. Muiden päihteiden käyttö

ren terveydellisen tai muun riskin. Vuonna 2003 nuorista 65 prosenttia arvioi, että vähintään yhden askin päivässä tupakointi sisältää suuren riskin. Osuus on pysynyt samana koko tutkimusajanjakson. Sen sijaan niiden nuorten osuus, jotka arvioivat, että yhden tai kahden alkoholiannoksen päivittäin juomiseen sisältyy suuri riski, on vähentynyt merkittävästi vuodesta 1995 vuoteen 2003. Vuonna 2003 joka neljäs nuori oli tätä mieltä. Sen sijaan niiden nuorten osuus, jotka arvioivat kuuden tai useamman alkoholiannoksen juomiseen joka viikonloppu sisältyvän suuren riskin, on lisääntynyt koko tutkimusjakson ajan. Vuonna

Taulukko 2. Eri pähteiden käyttöön liittyvä arvioitu riski. Niiden osuus, joiden mielestä riski on suuri, %

	1995	1999	2003
Tupakka			
tupakoi päivässä askin tai enemmän	68	60	65
Alkoholi			
juo yhden tai kaksi alkoholiannosta lähes joka päivä	32	31	26
juo kuusi alkoholiannosta tai useamman joka viikonloppu	30	35	37
Muut pähteet			
kokeilee kerran tai kaksi marihuanaa tai hasista	49	39	32
kokeilee kerran tai kaksi ekstaasia	60	52	43
kokeilee kerran tai kaksi amfetamiinia	57	54	46
kokeilee kerran tai kaksi liimaa yms.	49	45	34
käyttää säännöllisesti marihuanaa tai hasista	91	84	81
käyttää säännöllisesti ekstaasia	89	88	82
käyttää säännöllisesti amfetamiinia	92	91	87
käyttää säännöllisesti liimaa yms.	92	89	79

Taulukko 3. Viime käyttökerralla juodun alkoholin hankintatapa, %

	1999	2003
Ostin itse Alkosta	1	1
Ostin itse elintarvikekaupasta	5	4
Ostin itse kioskista	4	4
Ostin itse huoltoasemalta	1	1
Minulle anniskeltiin baarissa	3	3
Minulle anniskeltiin ravintolassa	2	1
Otin kotoa	8	9
Isä tai äiti osti	11	8
Isä tai äiti tarjosi	9	10
Sisarukset tai kaverit ostivat	36	39
Sisarukset tai kaverit tarjosivat	20	19
Tuntematon henkilö osti tai tarjosi	7	8
Muulla tavalla	13	9
Huom.! Nuori on voinut hankkia alkoholia monella tavalla. Siksi prosenttien summaksi ei tule 100.		

2003 tämä osuus oli 37 prosenttia. Tytöistä suurempi osa kuin pojista arvioi, että kaikkien näiden pähteiden käyttöön liittyy suuri riski.

Laittomien pähteiden ja liimojen käytön riskit arvioidaan aikaisempaa vähäisemmiksi

Vuonna 2003 pienempi osa nuorista kuin vuonna 1995 arvioi, että marihuanan tai hasiksen, ekstaasin tai amfetamiinin käyttö tai liiman yms. haistaminen kerran tai kaksi sisältää suuren riskin. Amfetamiinin ja liimojen osalta muutokset ajoittuvat erityisesti aikavälille 1999–2003. Vuonna 2003 joka kolmas nuori arvioi marihuanan tai hasiksen kokeilun sisältävän suuren riskin ja lähes joka toinen amfetamiinin ja joka kolmas liimojen kokeilun sisältävän suuren riskin. Tyttöjen ja poikien välillä ei ollut eroja.

Myös niiden nuorten osuus, jotka arvioivat edellä lueteltujen aineiden säännölliseen käyttöön liittyvän riskin olevan suuri, on vähentynyt tutkimusjakson aikana. Vuonna 2003 tämä osuus oli muiden aineiden kohdalla noin 80 prosenttia ja vain amfetamiinin kohdalla tätä suurempi. Suurempi osa tytöistä kuin pojista arvioi, että säännölliseen laittomien pähteiden käyttöön ja liimojen haisteluun liittyy suuri riski.

Nuorilla harha ikätovereidensa alkoholin käytön yleisyydestä

Nuoria pyydettiin arvioimaan omaa alkoholin käyttöönsä suhteessa muihin samaa sukupuolta oleviin nuoriin. Sekä tytöistä että pojista 70 prosenttia arvioi samaa sukupuolta olevien ikätovereidensa käyttävän enemmän alkoholia kuin he itse. Yhtä paljon arveli käyttävän 25 prosenttia ja vähemmän viisi prosenttia.

Sisarukset ja kaverit välittävät alkoholijuomia, vanhemmat toiseksi merkittävin väylä

Taulukossa 3 on tiedot siitä, kuinka nuoret ovat hankkineet alkoholijuomansa viime käyttökerralla. Nuorten yleisin keino hankkia alkoholijuomia (39 %) on se, että sisarukset ja kaverit ostavat niitä heille. Seuraavaksi yleisin on se, että sisarukset ja kaverit tarjoavat (19 %). Vanhemmista 10 prosenttia oli tarjonnut alkoholijuomia ja 8 prosenttia ostanut nuorelle alkoholijuomia tämän viime käyttökerran aikana. Vajaa 10 prosenttia nuorista on ottanut alkoholijuomansa kotoa tai ostanut ne joltain tuntemattomalta henkilöltä. Aikavälillä 1999–2003 ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia hankintatavoissa.

Laittomien huumeiden tarjonta

Taulukossa 4 on tiedot siitä, kuinka monelle nuorelle on tarjottu huumausaineita, kuinka moni niistä, joille on tarjottu, on myös kokeillut ja mikä on näiden nuorten osuus koko ikäluokasta. Noin joka neljännelle nuorelle on joskus tarjottu huumeita, 12 viime kuukauden aikana 17 prosentille ja 30 viime päivän aikana seitsemälle prosentille. Runsas kolmannes niistä, joille on tarjottu huumeita, on myös kokeillut niitä. Niiden nuorten osuus, jotka ovat kokeilleet huumeita, on 11 prosenttia koko ikäluokasta. Viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana huumeita on kokeillut ikäluokasta 8 prosenttia ja 30 viime päivän aikana 3 prosenttia.

Yhteenveto ja keskustelu

Alkoholia joskus kokeilleiden osuus ei muuttunut aikavälillä 1995–1999, mutta väheni hieman aikavälillä 1999–2003. Niiden nuorten osuus, jotka olivat humaltuneet joskus elinaikanaan, ei vähentynyt vuodesta 1995 vuoteen 1999, mutta väheni merkittävästi vuodesta 1999 vuoteen 2003. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin muissa tutkimuksissa. Nuorten terveystapatutkimuksen mukaan humalajuominen ei kuitenkaan vähentynyt 16-vuotiaiden tyttöjen keskuudessa. On ilmeistä, että nuoria ikäluokkia tutkittaessa vajaan vuodenkin ikäero tutkittavissa voi aikaansaada erilaisia tuloksia, koska alkoholinkäyttötavat muuttuvat iän myötä niin nopeasti. Sen vuoksi on tärkeää, että trenditutkimuksissa ikäryhmät, joita verrataan, ovat aivan identtiset.

Vaikka humalakerrat keskimäärin vähenivät, niiden nuorten osuus, jotka humaltuivat usein, pysyi suunnilleen samana. Toisin sanoen vähentymistä on tapahtunut jakautuman toisessa päässä eli niiden keskuudessa, jotka ovat humaltuneet noin kerran kuukaudessa tai harvemmin. Tiedämme, että mitä tiukemmin vanhemmat valvovat nuortensa ajankäyttöä, sitä harvemmin lapset humaltuvat (Ahlström & al. 2002). On siis mahdollista, että vanhemmat, jotka ovat olleet valvonnassaan suhteellisen tiukkoja, ovat tiukentaneet valvontaansa. Sen sijaan vanhemmat, jotka eivät ole valvoneet lastensa ajankäyttöä juuri lainkaan, eivät ole muuttaneet tapojaan. Asennetutkimusten tulosten mukaan hyvin koulutettujen, hyvätuloisten aikuisten asenteet esimerkiksi nuorten alkoholin ostoikärajoihin ovat tiukentuneet

Taulukko 4. Huumeiden tarjonta ja kokeilu vuonna 2003, %

	Tarjottu	Kokeilleita	Kokeilleiden osuus ikäryhmästä
Elinaikana	27	38	11
12 viime kk:n aikana	17	40	8
30 viime pv:n aikana	7	35	3

aikavälillä 1999–2003 (Ahlström & Österberg, käsikirjoitus). Mahdollisesti juuri nämä vanhemmat ovat alkaneet valvoa myös omien lastensa ajankäyttöä entistä tarkemmin.

Huumekokeilut eivät tarkastelujaksolla 1999–2003 enää lisääntyneet. Tulos on samansuuntainen Pekka Hakkaraisen ja Leena Metson (2003) tuloksen kanssa. Liimojen ja liuottimien kokeilut kuitenkin lisääntyivät merkittävästi vuodesta 1999 vuoteen 2003, ja samana ajanjaksona alkoholin ja pillereiden yhteiskokeilut eivät enää vähentyneet. On ilmeistä, että ennalta ehkäisevässä työssä pitäisi näiden kokeilujen vaarallisuutta jatkuvasti korostaa.

Terveysvalistus näyttää välittyneen nuorille alkoholin osalta aika hyvin. Osa nuorista tietää pienten alkoholiannosten mahdolliset myönteiset vaikutukset ja vastaavasti suurten kertamäärien vaarallisuuden. Muiden päihteiden kokeilun riskien tiedostaminen on vähentynyt nuorten keskuudessa. Muutokset eivät ole yhtä suuria, kun tarkastelun kohteena ovat säännöllisen käytön riskit, mutta suunta on niidenkin kohdalla laskeva, erityisesti marihuanan ja hasiksen sekä liimojen ja muiden haisteltavien aineiden kohdalla. Muiden tutkimusten perusteella tiedämme nuorten asenteiden ennakoivan hyvin käyttökokeiluja. Tämän vuoksi terveyskasvatuksessa tulisi tuoda selkeästi esiin eri huumeiden ja liimojen käytön riskit.

Suuri enemmistö arvioi ikätovereidensa käyttävän enemmän alkoholia kuin he itse. Ilmiö ei ole uusi. Tilanne oli sama 1970-luvun loppupuolella (Ahlström 1982). Emme voi siis syyttää esimerkiksi mediaa. Ilmeisesti kyse on aidosta harhasta. Silloin kun aletaan kokeilla, kuvitellaan tämän käyttäytymisen olevan muille tuiki tavallista, vaikka itse vasta kokeillaan. Olisi kiinnostavaa tietää, esiintyykö samanlainen harha seksuaalikäyttäytymisen alueella. Mutta tässäkin on haaste terveyskasvatukselle. Nuorten keskuuteen tulisi levittää tietoa siitä, että he yleensä arvioivat ikätoverinsa paljon kokeneemmiksi kuin nämä itse

asiassa ovat, ja täten voitaisiin vähentää kuviteltua vertaisryhmän painetta.

Kaikki alkoholin hankintapaikat näyttävät edelleen vuotavan jonkin verran ikärajojen osalta. Kioskit, elintarvikeliikkeet ja baarit vuotavat eniten. Ikärajojen valvontaa tulisi entisestään tehostaa. Se olisi myös selkeä viesti koko yhteiskunnalle, sisaruksille, kavereille ja vanhemmille. Sisarus-ten merkitys on suuri alkoholin saannissa. On haasteellista miettiä, kuinka erityisesti heihin voitaisiin vaikuttaa. Mutta myös vanhemmat hankkivat ja tarjoavat alaikäisille lapsilleen alkoholia.

Muulla tehdyt tutkimukset, joissa on tutkittu vanhempien kotona tarjoamisen vaikutuksia lasten myöhempään alkoholin käyttöön, eivät ole tuottaneet myönteisiä tuloksia (Jackson & al. 1999). Vanhempien sallivuuden on osoitettu vaikuttavan 5. luokan oppilaiden alkoholin käyt-

töön. Koululaiset, joiden vanhemmat sallivat lapsensa juoda alkoholia kotona, käyttivät kaksi kertaa useammin alkoholia 30 viime päivän aikana ollessaan seitsemännellä luokalla kuin lapset, jotka eivät saaneet alkoholia kotona. Yhteys osoitautui yllättävän vahvaksi. Kotona juomisen kokemus ennusti koululaisen alkoholin käyttöä huomattavasti paremmin kuin vanhempien kanssa käyminen lasten kanssa tai vanhempien asettamat säännöt.

Huumetarjonnan on todettu lisääntyneen huomattavasti. Noin kolmannes niistä, joille on tarjottu huumeita, on myös käyttänyt niitä. Lohdullista on, että kaikki ne, joille on tarjottu, eivät ole kokeilleet. Toisaalta kolmannes on suuri osuus. Kuinka voidaan vähentää nuorten halukkuutta kokeilla? Ainakin tarvitaan lisää asiallista tietoa riskeistä.

TIIVISTELMÄ

Salme Ahlström & Leena Metso & Eeva Liisa Tuovinen: Nuorten juominen vähentynyt, usein humaltuminen ei

Alkoholia joskus kokeilleiden osuus ei muuttunut aikavälillä 1995–1999, mutta väheni hieman aikavälillä 1999–2003. Niiden nuorten osuus, jotka olivat humaltuneet elinaikanaan, ei vähentynyt vuodesta 1995 vuoteen 1999, mutta väheni vuodesta 1999 vuoteen 2003. Vaikka humalakerrat vähenivät keskimäärin, niiden nuorten osuus, jotka humaltuivat usein, pysyi suunnilleen samana. Vähenemistä tapahtui vain niiden keskuudessa, jotka olivat humaltuneet noin kerran kuukaudessa tai harvemmin. Huumeekokeilut eivät tarkastelujaksolla 1999–20003 enää lisääntyneet, mutta liimojen ja liuottimien kokeilut lisääntyivät. Alkoholin ja pillereiden yhteiskokeilut vähenivät vuodesta 1995 vuoteen 1999, mutta eivät enää vuodesta 1999 vuoteen 2003. Terveysvalistus näyttää välittyneen nuorille al-

koholin osalta aika hyvin. Osa nuorista tietää pienten alkoholiannosten mahdolliset myönteiset vaikutukset ja vastaavasti suurten kertamäärien vaarallisuuden. Muiden päihteiden kokeilun riskien tiedostaminen on vähentynyt nuorten keskuudessa. Muutokset eivät ole yhtä suuria, kun tarkastelun kohteena ovat säännöllisen käytön riskit, mutta suunta on niidenkin kohdalla laskeva, erityisesti marihuanan ja hasiksen sekä liimojen ja muiden haisteltavien aineiden kohdalla. Suuri enemmistö arvioi ikätovereidensa käyttävän alkoholia enemmän kuin he itse. Jo 70-luvun loppupuolella tilanne oli sama, joten kyse lienee aidosta harhasta. Kaikki alkoholin hankintapaikat näyttävät edelleen vuotavan jonkin verran ikärajojen osalta. Sisarus-ten merkitys on suuri alkoholin saannissa, mutta myös vanhemmat hankkivat ja tarjoavat alaikäisille lapsilleen alkoholia. Noin kolmannes niistä nuorista, joille on tarjottu huumeita, on myös käyttänyt niitä.

KIRJALLISUUS

- AHLSTRÖM, SALME: ”Mina kamrater dricker mera än jag.” Uppfattningar om alkoholbruk bland finländska ungdomar. Alkohol och narkotika 76 (1982): 4, 3–8
- AHLSTRÖM, SALME & METSO, LEENA & TUOVINEN, EEVA LIISA: Miten nuorten päihteiden käyttö on muuttunut vuodesta 1995 vuoteen 1999? Yhteiskuntapolitiikka 64 (1999): 5–6, 480–487
- AHLSTRÖM, SALME & METSO, LEENA & TUOVINEN, EEVA LIISA: Mikä lisää nuorten riskiä tupakoida, humaltua ja kokeilla marihuanaa? Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002): 5, 423–429
- AHLSTRÖM, SALME & ÖSTERBERG, ESA: Julkaisematon

käsitteistö

- HAKKARAINEN, PEKKA & METSO, LEENA: Huumeiden käytön uusi sukupolvi. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 3, 244–256
- JACKSON, C. & HENRIKSEN, L. & DICKINSON, D.: Alcohol-specific socialization, parenting behaviors and alcohol use by children. Journal of Studies on Alcohol 60 (1999), 362–367
- RIMPELÄ, ARJA & LINTONEN, TOMI & PERE, LASSE & RAINIO, SUSANNA & RIMPELÄ, MATTI: Nuorten terveystapatutkimus 2003. Tupakkatuotteiden ja päihteiden käytön muutokset 1977–2003. Aiheita 13/2003. Helsinki: Stakes, 2003.

Haiseeko Oulussa?

Sellutehtaan hajun sosiaalinen rakentuminen

JUSSI S. JAUHIAINEN

Itämeren seudulla on suunnilleen sata puunjalostustehdasta, joista suuri osa Suomessa ja Ruotsissa. Yksi suurimmista ympäristön kuormittajista pohjoisessa Euroopassa, varsinkin Suomessa ja Ruotsissa, on puunjalostusteollisuus (Leithe-Eriksen 2001). Tehtaat aiheuttavat merkittäviä päästöjä veteen, maahan ja ilmaan. Varsinkin selluloosatehtaiden päästöt haisevat voimakkaasti.

Päästöihin liittyvistä ongelmista puhutaan mediassa usein ylikansallisenä kysymyksenä. Globaalien kysymysten tärkeydestä huolimatta merkittävät ja konkreettiset puunjalostusteollisuudesta peräisin olevat ongelmat liittyvät tehdaspaikkakuntien paikalliseen ympäristöön. Saastuttavat tehtaat sijaitsevat aina jossakin paikassa ja suora haitta saasteista on yleensä kaikkein suurin tehtaiden lähiympäristössä.

Toisen maailmansodan jälkeisen aluepolitiikan tuloksena pohjoinen Suomi teollistettiin ja tehtaita perustettiin kaupunkiin. Oulusta tuli 1970-luvun alussa ilmansaasteiden suhteen yksi merkittävimmistä ongelmakaupungeista Suomessa (Häkkinen & al. 1981). Pahimpina ilman saastuttajina olivat kaksi selluloosatehdasta eli Oulu Oy:n sulfaattiselluloosatehdas ja Kajaani Oy:n sulfiittiselluloosatehdas sekä Typpi Oy:n seoslanonitetehdas (Oulun kaupunki, 1991). Tehtaat sijaitsivat kaupunkitilassa niin, että aina jonkin tehtaan päästöt levisivät kaupungin päälle. Monien muiden suomalaisten puunjalostusteollisuuden kaupunkien joukossa Oulu tuli tunnetuksi kaupunkina, jossa haisee.

Oulu julistautui teknologiakaupungiksi vuonna

1982, tosin alkuvaiheessa toiminta oli vaatimattonta. Teollisen rakennemuutoksen osana Kajaani Oy:n sellutehdas lopetti toimintansa vuonna 1986 ja ympäristötietoisuuden lisääntyessä muiden tehtaiden päästöjä vähennettiin (Oulun kaupunki, 1991). ”Savupiipputeollisuuden” paikallinen taloudellinen merkitys alkoi vähentyä. Viimeaikainen Oulun nopea väestöllinen ja taloudellinen kasvu on perustunut ”hajuttomaan” informaatioteknologiaan. Vuonna 2003 hyväksyttävässä yleiskaavassa arvioidaan Oulun kasvun jatkuvan. Vuoteen 2020 mennessä kaupunkiin pitäisi muuttaa 25 000 asukasta lisää, jolloin 150 000 asukkaan raja ylitettäisiin. Oulun tavoitteena on laadukas, innovatiivinen ja virikkeellinen ympäristö (Oulun kaupunki, 2002b). Oulun seudun keskeisten toimijoiden laatimassa kasvusopimuksessa tulevan taloudellisen kasvun takaavat informaatio-, kommunikaatio-, bio-, ympäristö- ja hyvinvointitekнологia. Metsä- ja puunjalostusteollisuus ja -teknologia eivät ole kehitysstrategiassa enää Oulun tulevaisuuden keskiössä (Oulun kaupunki, 2003).

Oulun teknologisen ”kvanttihypyn” vaiheessa on kaupunkiin jäänyt vielä yksi sulfaattiselluloosatehdas, jonka omistaa nykyisin Stora Enso. Kaupungin ympäristöraportin mukaan 90 prosenttia haisevista rikkijyhdisteistä on peräisin Nuottasaaren tehdasalueen laitoksista, jotka sijaitsevat noin kilometrin päässä kaupungin keskustasta (Oulun kaupunki, 2002a). Teknologiakaupungin imagoa tavoittelevalle Oululle on kiusallista, että sellutehtaan päästöt haisevat.

Tässä artikkelissa minua kiinnostaa hajun sosiaalinen rakentuminen paikallisesti. Tässä yhteydessä on olennaista tarkastella niitä toimijoita, jotka ovat hajuihin liittyen keskeisiä Oulussa. Ensimmäkin ovat hajujen pääasiallinen tuottaja eli Stora Enso ja sen Oulun tehtaat Nuottasaarella.

Artikkelin aineiston keräämiseen ovat osallistuneet opiskelijat Bianca Byring, Kristiina Koistinen, Nella Kukkonen, Sanna Kutilainen, Heli Latva-Rasku, Mari Moilanen ja Katri Suorsa, mistä heille kiitokset. Kiitän myös asukkaita kommentista ja mielipiteistä.

Tehdasalueella on myös muita laitoksia, mutta haisevat rikkiyhdisteet ovat pääosin peräisin Stora Enson sulfaattiselluloosatehtaasta ja vähemmässä määrin sellun valmistuksen sivutuotteita jalostavan Arizona Chemical Oy:n tehtaasta.

Toinen merkittävä toimija Oulussa on alueellinen ympäristöviranomaisen eli Pohjois-Suomen ympäristölupavirasto, jonka vastuulla on ympäristöluvan antaminen Stora Enson tehtaalle. Kolmantena toimijana ovat Oulun kaupungit organisaatiot ja itse kaupunki, jossa tehtaiden toiminta sijaitsee ja johon tehtaat vaikuttavat monin tavoin. Neljäntenä toimijana ovat erilaiset paikalliset ja alueelliset yhdistykset, joiden toimintakenttänä ovat taloudelliset ja ympäristökysymykset. Viidentenä ovat paikalliset asukkaat, joista artikkelin kirjoittaja on yksi.

Kohteena tässä artikkelissa ovat laajasti ymmärrettyinä tekstit ja diskurssit liittyen hajuun. Tekstit ja diskurssit ovat hajuun liittyvän todellisuuden sosiaalista rakentumista Oulussa. Diskurssit ovat dialektillisessa suhteessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin: toisaalta sosiaalisten rakenteiden ohjaamia, toisaalta näitä rakenteita muokkaavaa sosiaalista toimintaa. Diskurssien tuottamiseen liittyy aina vallankäyttö (Fairclough 1989). Toisilla toimijoilla on suurempi mahdollisuus tuottaa voimakkaampia diskursseja kuin toisilla.

Diskursseja tarkastelen käyttäen aineistoa, jossa määritellään haju luonnontieteellis-teknisenä diskurssina (tehtaan päästötilastot, kaupungin tekemät hajumittaukset ja tilastot päästöjen kulkeutumisesta eli immissiosta kaupungin alueelle), sosiaalis-konstruktionistisena diskurssina (mielipidekirjoitukset sanomalehti Kalevassa vuodesta 2002 lähtien, keskeisten toimijoiden kommentit) ja subjektiivis-kokemuksellisena diskurssina (kevällä 2003 tehty asukaskysely neljällä Oulun asuinalueella, omat kokemukset kesästä 2002 lähtien).

Hajun määrittely

Haju on ihmisen subjektiivinen kokemus. Hajun tunteminen ja kokeminen on yksilöllistä, joskin hyvin harva nauttii sulfaattiselluloosatehtaan päästöistä, sillä ne sisältävät rikkiä. Tehtaan päästöjen hajua voi verrata lähinnä mädäntyneen kananunan tai lannan hajuun – toki siinäkin on omat vivahteensa.

Hajua voidaan mitata myös luonnontieteelli-

sin menetelmin ja erilaisin mittarein, jolloin haju määrittyy tiettyinä kemiallisena koostumuksena ilmassa. Kuitenkin ihmisen nenä on erittäin herkkä, eikä parhainkaan tekninen laite pysty käytännössä aistimaan vivahteita samassa määrin kuin ihminen itse.

Tieto ja tietoisuus hajusta eivät rakennu pelkästään yksilön subjektiivisena kokemuksena tai luonnontieteellisin metodein mitattavana luonnonilmionä. Hajuun ja sen taustalla oleviin päästöihin liittyvät toimijoiden erilaiset käsitykset ja tulkinnat ympäristöriskeistä ja -arvoista sekä erilaiset tavat jäsentää tietoa ympäristöstä. Haju on myös sosiaalisesti rakentunut todellisuus (ks. Berger & Luckmann 1994). Varsinkin hajupaikkakunnalla syntyneille, kasvaneille ja eläneille asukkailla haju on rakentunut osaksi jokapäiväistä elämää, jossa hajuun liittyvät merkitykset ovat osa itsestään selvää todellisuutta. Vaikka hajuun ei totuisikaan, sitä pidetään ilmiönä, jonka poistamista ei kyetä tai pystytä vaatimaan. Eräässä mielessä haju on institutionalisoitunut vallalla oleviin diskursseihin, joissa todellisuus on ihmisten välistä ja instituutioiden välistä (ks. Fairclough 1989).

”Todellisuus” hajusta on suhteellista ja perustuu osaksi siihen, kuinka se esitetään. Kiistämätön luonnontieteellinen tosiasia on, että puunjalostustehtaiden toiminnasta aiheutuu ihmisille myrkyllisiä päästöjä ilmaan. Sulfaattiselluloosatehtaiden läheisyydessä päästöjen epäpuhtaudet haisevat pieninäkin pitoisuuksina. Päästöinä ovat haisevat ja aistittavat pelkistyneet kokonaisrikkiyhdisteet. Yhdisteitä syntyy tuotantoprosessin eri vaiheissa, lähinnä selluloosan keiton aikana sekä kemikaalien jatkokäsittelyn yhteydessä. Polton yhteydessä ilmaan pääsee myös hiukkasia, jotka ovat suoraan hengitysilmassa tai kohoavat sinne välillisesti maasta (Marttila 1995). Tutkimusten mukaan päästöt leviävät ulkoilmassa vähintään kymmenen kilometrin päähän tehtaasta (Silvo & al. 2000a).

Päästöjen ja niitä seuraavien immissioiden määrittäminen hajuhaitoiksi perustuu pitkälle viranomaisten normeihin. Euroopan unionissa saastumisen ehkäisyä ja kontrollointia sekä ympäristölupien harmonisointia varten hyväksytyt IPPC-direktiivi ei käytännössä vähennä tehtaiden tuottamia hajupäästöjä. Direktiivin määräämät ohje-arvot ovat paljon korkeammalla kuin aistittavat arvot (Silvo & al. 2000a).

Euroopan unionin jäsenvaltioilla on mahdollisuus asettaa kuitenkin myös tiukempia normeja

kuin IPPC esittää. Ympäristön ilmanlaadun tarkkailemiseksi valtioneuvosto asetti vuonna 1996 ilmanlaadun ohjearvot. Tätä normistoa käytetään keskeisimpänä ilman terveydellisen laadun arviointiperustana päästömääriä tarkasteltaessa sekä ympäristölupaprosessissa. Ympäristölupa on tapauskohtainen valvontainstrumentti, jonka avulla määritellään päästömäärien rajat ja sallittu ympäristön kuormitus. Ympäristöluvan myöntää alueellinen ympäristölupavirasto. Ympäristöluvan tarkastelun yhteydessä on arvioitava samalla toiminnan ympäristövaikutukset (Silvo & al. 2000a, 50).

Ilman laadun ohjearvojen määrittely on melko monimutkaista. Kyseessä on haitallisten aineiden keskimääräisten pitoisuuksien mittaaminen, jonka perusteella tehdään arvioita haitallisten aineiden määrästä hengitysilmassa. Tarkasteltavana ovat pitemmät ajanjakso, tavallisesti vuorokausi tai kuukausi. Ohjearvot eivät tästä johtuen käsittele lyhytaikaisia korkeita päästöjä, eikä niiden avulla rajoiteta korkeimpia yksittäisiä immissioita. Myös ohjeellisista kuukausiarvoista on karsittu pois suurimmat immissiot. Euroopan unionin ilmanlaatukriteerien mukaan on Suomessa korjattava hiukkasten määrän ohjearvoja matalammaksi kuin valtioneuvoston nykyiset määräykset edellyttävät.

Hajuun liittyvänä normina on haisevien rikkiyhdisteiden kokonaismäärä kuutiometrissä ilmaa. Pelkistyneiden kokonaisrikkiyhdisteiden ohjearvon yläraja on 10 mikrogrammaa (μg) rikkiä kuutiometrissä ilmaa. Normi ei kuitenkaan käytännössä poista tehtaiden päästöjen aiheuttamia hajuhaittoja asukkaille, koska sen määrittelemät immissioarvot ovat 10–50 kertaa suurempia kuin ne, jotka ihminen pystyy haistamaan. Lisäksi määrän tekninen mittaaminen eri puolilla immissioaluetta on epävarma ja monimutkainen toimenpide. Hajuhaitan normi perustuu vuorokauden (eli 24 tunnin) pituiseen mittausjaksoon ja kuukauden toiseksi suurimpaan vuorokausiarvioon.

Tällä hetkellä Suomessa hajuhaitta luokitellaan merkittäväksi, kun sen haitta-asteeksi voidaan luokitella vähintään ”häiritsee vähän” ja keskimääräinen esiintymistiheys on vähintään 3 prosenttia tunneista. Tätä suurempi haitta-aste tai esiintymistiheys merkitsee vakavaa haittaa (Silvo & al. 2000b, 63). On huomattava, että jatkuvaan tai useasti toistuvaan hajuun on mahdollista tottua, koska hajuhieron säikeet ”väsyvät” ja tällä tavoin koko hajuaisti tylsistyy (Häkkinen & al. 1981, 37; Marttila 1995, 5).

Hajuhaitan terveydelliset vaikutukset

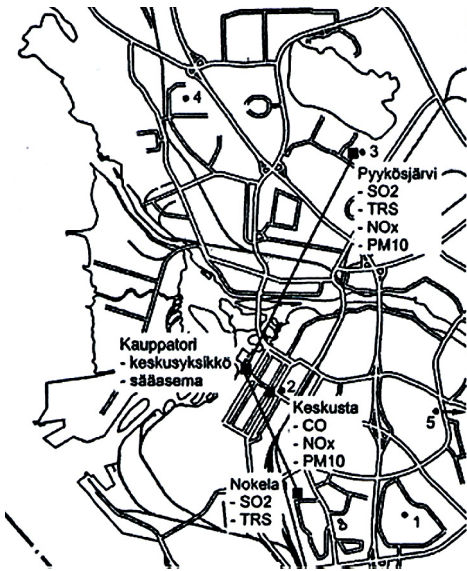
Ympäristönsuojelulain näkökulmasta on oleellista hajun eli haitallisten aineiden kielteiset vaikutukset tai riski ihmisten terveydelle. Myös riski tai todellinen ympäristön viihtyisyyden tai virkistytymiskäytön heikentyminen ovat tärkeitä näkökulmia määriteltäessä sitä, esiintykö hajuhaittaa (Ympäristönsuojelulaki, 2000). Hajurikkipäästöet, varsinkin rikkivety, aiheuttavat ihmisille oireita ja terveyshaittoja jo pieninä pitoisuuksina. Puunjalostustehtaiden läheisyydessä asuvat ihmiset kärsivät hajuhaittojen lisäksi muita enemmän päänsärystä, huonovointisuudesta, poskiontelotulehduksista ja silmien sidekalvotulehduksista (Vilkkä 1991; Marttila 1995; Määttänen 1999). Oireet ovat voimakkaampia alueilla, joilla altistutaan myös rikkidioksidille, kuten Oulussa.

Tutkimusten mukaan hajurikkisaasteet aiheuttavat ainakin lyhytaikaista oireilua, kuten yskää, nuhaa, ylempien hengitysteiden kuivumista, silmäoireita, hengenahdistusta ja päänsärkyä. Saasteet vaikuttavat keskushermostoon, mistä ovat seurauksena keskittymiskyvyn puute, tasapainohäiriöt, väsyneisyys, näön sumeneminen, levottomuus, unettomuus, ahdistuneisuus, muistamattomuus jne. (Häkkinen & al. 1981; Marttila 1995).

Hajuhaitan ja siihen liittyvien terveyshaittojen ilmeneminen ja kokeminen on yksilöllistä. Aiemmat tutkimukset ovat selvittäneet puutteellisesti hajuhaittojen ja oireiden välisiä yhteyksiä. Noin neljäsosa hajusta kiusaantuneista ihmisistä oli todennut hajun aiheuttavan selviä oireita (Marttila 1995, 9). Äkilliset korkeat pitoisuudet aiheuttavat selvästi oireiden lisääntymistä. Mikäli yhtenä päivänä vuodessa esiintyy äkillisiä korkeita pitoisuuksia, niin noin 30 prosentilla altistuvasta väestöstä astmaoireet lisääntyvät (Haahtela & al. 1998). Toisaalta terveyshaitta voi ilmetä vasta pitkäaikaisen altistuksen jälkeen. Tällainen altistus katsotaan terveyshaitaksi, jos konkreettisen haitan ilmenemistä voidaan pitää todennäköisenä esimerkiksi epidemiologisten tutkimusten perusteella (Hallituksen esitys, 1999).

K. Kuusiniemen (1992, 215–217) mukaan subjektiiviset, haitankärsijän henkilöstä riippuvat tekijät ovat perinteisesti olleet vailla vaikutusta pohdittaessa immissiosta aiheutuvan häiriön tuntuvuutta. Aina 1990-luvulle asti ratkaisevina pidettiin kohdealueen keskivertokäyttäjän ominai-

Kuva 1. Hajun ja ilmanlaadun mittauspisteet Oulussa. Kuvassa vasemmalla alhaalla Nuottasaaren tehdasalue

Lähde: Oulun kaupunki, 2002a

suuksia. Kuitenkin uusimmassa ympäristönsuojeluoikeudessa on saatettu irtautua tilastollisen ”normaali-ihmisen” käyttämisestä mittapuuna. Tällöin joidenkin erityisväestöryhmien tarpeet voidaan ottaa huomioon yleisessä norminannossa. Hienosäikeisempi tavoitteisto tarjoaa mahdollisuuden esimerkiksi erityistä rauhaa tai puhtautta edellyttävien toimintojen, kuten sairaaloiden ja koulujen, turvaamiseen.

Haju luonnontieteellis-teknisenä diskurssina Oulussa

Stora Enson Oulun tehtaiden päästöjen määrä oli vuonna 2001 seuraava: rikkidioksidia 648 tonnia, typpioksidia 873 tonnia, hiilimonoksidia 6 857 tonnia ja 73 tonnia muita aineita, mm. rikkivetyä, joiden lisäksi fosforia 9 tonnia ja typpeä 64 tonnia. Hajua tuottavat varsinkin pelkistyneiden rikkiyhdisteiden päästöt (Stora Enso, 2003).

Tehtaiden päästöt ovat niin suuret, että ne ylittävät aistittavan hajukynnyksen joka päivä. Voimakasta hajua pääsee ilmaan varsinkin toimintahäiriöiden yhteydessä, jolloin haisevien rikkiyhdisteiden määrää ei pystytä vähentämään. Tätä ongelmaa pyritään ratkaisemaan paremmalla hajukaasujen käsittelyllä (Luttinen 2003b). Haju-

jen leviäminen kaupunkiin riippuu tuulen suunnasta. Keväisin Oulussa on pitkäaikaisia yhtäjaksoisia hajuongelmia, kun tuuli suuntautuu valtaosin mereltä maalle, jolloin päästöt liikkuvat meren rannalla sijaitsevilta tehtailta asuinalueiden suuntaan. Asukkaille päästöistä on vähiten haittaa, kun ne suuntautuvat kaupungin edustalla olevien saarten yli merelle.

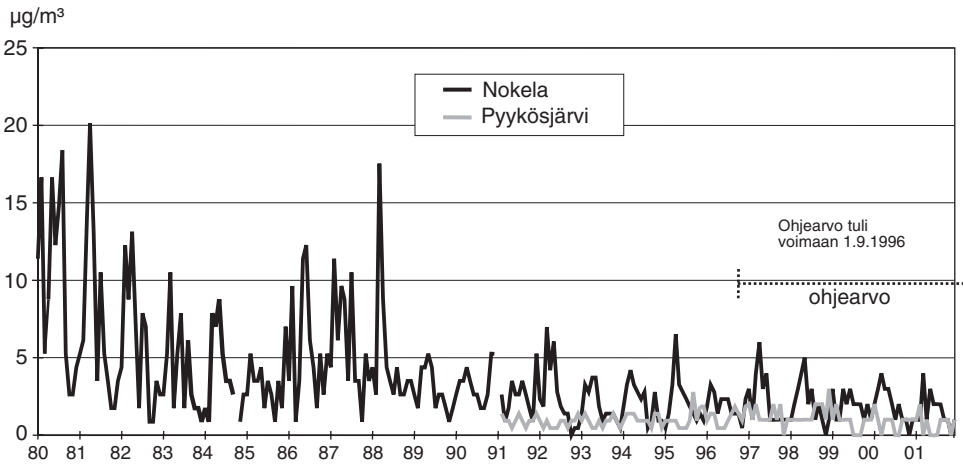
Hajuyksiköiden ja hajukynnyksen määrittely on hankala tehtävä, kun sitä tarkastellaan hajun asukkaisiin aiheuttaman vaikutuksen näkökulmasta. Hajuhaittojen tekninen mittaaminen niin Oulussa kuin muuallakin on vaikeaa, koska monet päästöt haisevat pieninäkin ($0,2\text{--}1,0 \mu\text{g}/\text{m}^3$) määrinä, yhdisteestä riippuen. Hajuhaittojen yhtenä indikaattorina Oulun kaupunki käyttää käsitettä ”hajutunti”. Hajutunti tarkoittaa tilannetta, jolloin mitattujen haisevien rikkiyhdisteiden määrä ylittää tunnin keskiarvona 3 mikrogrammaa kuutiometrissä ilmaa eli 3–15 kertaa aistittavan hajuhaitan määrän. Tätä samaa käsitettä käytetään myös joillakin muilla sellutehtaiden paikkakunnilla Suomessa.

Kysymys ”hajutunnista” on asukkaan näkökulmasta hankala. Hajuhaitan perusteena tulisi olla altistuneen väestön kokemaa haittaa (Häkkinen & al. 1981; Silvo & al. 2000a, 51; Silvo & al. 2000b, 63). Mittarit eivät kuitenkaan pysty ihmisen hajuaistin tarkkuuteen eivätkä sijaitse ihmisen nenän korkeudella. Hajuhaittoja mittaavia pisteitä on Oulussa vain kolme, eivätkä ne sijaitse alueilla, joihin suuntautuvat suurimmat päästöt (kuva 1). Vallitsevista tuulista johtuen mittauspaikat eivät myöskään anna kovin yksiselitteistä informaatiota.

Vuosina 2000–2001 oli ”hajutunteja” Oulussa Nokelan mittauspisteessä noin 5 prosenttia vuoden tunneista (Oulun kaupunki, 2002a, 39). Jos haisevien rikkiyhdisteiden mittayksiköksi otettaisiin $1 \mu\text{g}/\text{m}^3$, joka on aistittavissa ja jolla voi olla suoria terveyshaittoja, olisi hajutunteja merkittävästi enemmän. Oulun kaupungin mittauslaitteet eivät mahdollista näiden pitoisuuksien luotettavaa rekisteröimistä.

Epämiellyttävän hajun minimikeston rajoittamista yhteen tuntiin on vaikea perustella ihmisen kokemuksen näkökulmasta. Jos ihminen liikkuu ulkona 5 tai 15 minuuttia ja altistuu sen ajan hajulle, ei tässä tapauksessa auta, jos tuulen suunta kääntyy ja haju jää tunnin keskiarvona alle ”hajutunnin” määritelmän. Lisäksi lyhytaikaiset voimakkaat päästöt tunkeutuvat rakennusten sisälle

Kuva 2. Haisevien rikkiyhdisteiden kuukausittaisten vuorokausikeskiarvojen kehitys vuosina 1980–2001

Lähde: Oulun kaupunki, 2002a, 38

Kaavio 1. Ilmanlaatuindeksi

Indeksi	Luonnehdinta	Indeksin määrittely	
		Terveysvaikutukset	Muut vaikutukset
0–50	HYVÄ	Ei todettuja	Lieviä luontovaikutuksia pitkällä aikavälillä
51–75	TYYDYTTÄVÄ	Hyvin epätodennäköisiä	Lieviä luontovaikutuksia pitkällä aikavälillä
76–100	VÄLTÄVÄ	Epätodennäköisiä	Selviä kasvillisuus- ja materiaalivaikutuksia pitkällä aikavälillä
101–150	HUONO	Mahdollisia herkällä yksilöillä	Selviä kasvillisuus- ja materiaalivaikutuksia pitkällä aikavälillä
151–	ERITTÄIN HUONO	Mahdollisia herkällä väestöryhmillä	Selviä kasvillisuus- ja materiaalivaikutuksia pitkällä aikavälillä

Lähde: Oulun kaupunki, 2002a

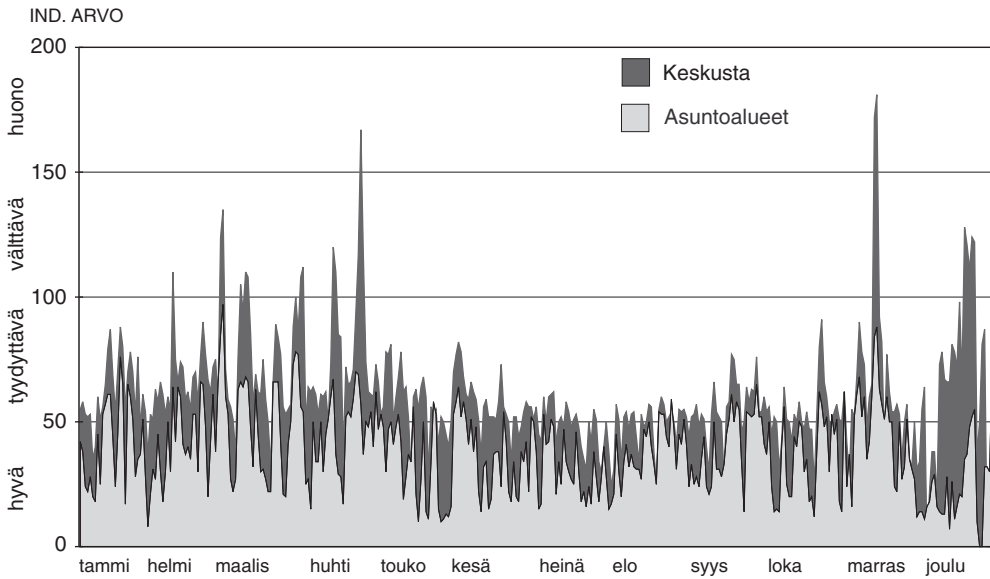
ja jäävät sinne, vaikka haju ulkoa poistuisikin. Hajuhaittoja selvitetessä tulisi kiinnittää myös huomiota rakennusten sisäilmaan, koska myös siitä aiheutuu tutkimusten mukaan ihmisille viihtyisyyshaittaa ja terveyshaittoja (Marttila 1995).

Oulun kaupungin ympäristöraportissa on tarkasteltu päästöjen ja immission määrää aikasarjoittain yleensä 1980-luvulta lähtien. Kuvassa 2 on esitetty haisevien rikkiyhdisteiden kehitys mitauspisteissä vuodesta 1980 vuoteen 2001. Se osoittaa kuukausittaisten vuorokausikeskiarvojen vähentyneen merkittävästi vuoden 1988 loppupuolella. Viime vuosina ei vähenemistä ole tapahtunut (Oulun kaupunki, 2002a, 38).

Toinen kysymys, joka liittyy hajuun, on yle-

sempi ilmanlaatu. Keskeinen ilmanlaatuun vaikuttava tekijä on liikenne. Asukkailla ongelmia tuottavat typpidioksidi, häkä ja pöly. Yleisempi ilmanlaadun arviointiperuste on määritelty Oulussa Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunnan (YTV) laatiman indeksin mukaisesti (kaavio 1). Indeksin laskemisessa otetaan huomioon ilman sisältämä rikkidioksidi, typpidioksidi, hengitettävä pöly, hiilimonoksidi ja otsoni. Kategorioina ovat hyvä (0–50), tyydyttävä (51–75), välttävä (76–100), huono (101–150) ja erittäin huono (yli 150); nämä määrittävät sen mukaan, miten todennäköisiä ovat saastuneen ilman haitalliset terveysvaikutukset väestölle ja luonnolle (Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunta, 2003).

Kuva 3. Kiintein mittarein mitattu indeksiperusteinen ilmanlaatu Oulussa vuonna 2001

Kuvassa ilmanlaadun sanallinen määrittely on osittain virheellinen. Kategorian "huono" pitäisi indeksin mukaan olla "erittäin huono eli arvot yli 150", "välttävän" pitäisi olla "huono eli 101–150" ja "tydyttävän" pitäisi olla jaettu "välttäväksi eli 76–100" ja "tydyttäväksi eli 51–75". Arvo "hyvä" on esitetty ja määritetty Oulun kaupungin ympäristöraportissa oikein.

Lähde: Oulun kaupunki, 2002c, 22

Indeksin arvo lasketaan tunneittain ja korkein mittaustulos määrää indeksin arvon.

Tämän ilmanlaatuindeksin mukaan vuonna 2001 Oulun ilmanlaatu vaihteli mittapisteissä erittäin huonosta hyvään (kuva 3). Ilmanlaatu keskustassa vaihteli hyvästä erittäin huonoon, eli se oli hyvä 94 päivänä, tyydyttävä tai välttävä 248 päivänä, huono 17 päivänä ja erittäin huono 3 päivänä. Muilla asuinalueilla ilmanlaatu vaihteli hyvästä (259 päivää) tyydyttävään tai välttävään (104 päivää). Muutamien päivien osalta tietoja ei mitattu. Mainittakoon, että Oulun ilmanlaatu on määritelty virheellisesti kaupungin ympäristöraportissa. Kuvassa 3 nähtävät vuotta 2001 koskevat mittaustulokset on esitetty oikein, mutta indeksiperusteinen sanallinen määrittely on virheellinen.

Haju sosiaalis-konstruktionistisena diskurssina Oulussa

Muutettuani kesällä 2002 Oulun keskustaan ajattelin tehtävän tuottaman hajun olevan luonteva teema aloittaa keskustelu Oulun ympäristön laa-

dusta ja sen ongelmista. Huomasin kuitenkin, että useimmiten satunnaiset keskustelukumppanit välttelivät aihetta. Tyypillisiä kommentteja olivat "ei täällä haise", "ennen haisi enemmän", "raha siellä haisee", "kyllä siihen viidessä vuodessa tottuu" ja "viranomaiset pitävät huolen päästörajoista". Paikalliset ympäristöviranomaiset olivat hajuksymyksistä hiljaa. Lehdissäkin aiheesta keskusteltiin melko passiivisesti. Pitämäni "hajupäiväkirja" täyttyi sivu sivun jälkeen, mutta monet toimijat olivat kuin hajuongelmia ei olisikaan.

Hyvin harvalla oululaisella on tarkkaa käsitystä siitä, miten sellutehtaan hajupäästöt ovat vaikuttaneet, vaikuttavat tai voivat vaikuttaa heidän terveyteensä. Ihmisten herkkyyden on erilaista. Yksittäisen päästölähteen suoran syy-seuraus-suhteen selvittäminen on hankalaa. Se on käytännössä teknisesti ja epidemiologisesti usein mahdotonta, koska ihmisen terveyteen vaikuttavat monet taustatekijät: geenit, muut immisioilähteet, altistumisen kesto jne. Osa oululaisista on altistunut pitemmän aikaa, mutta on elimistöltään kestävämpiä ja turtunut "hajuun". Toiset ovat herkempiä ja heille päästöt aiheuttavat joka kerta oireita, olivat

ne aistittavia tai aistien tavoittamattomissa. Hajumissiolle altistuvan väestön määrää on myös hankala arvioida, koska hajurikkijyhdisteiden konsentraatiot jakautuvat alueella epätasaisesti (Silvo & al. 2000c, 47).

Käsitykseen hajusta tai päästöjen haitoista liittyvät myös paikkakunnalla vallitsevat uskomukset ja myytit, joihin jo viittasin edellä kuulemillani asukkaiden kommentteilla. Nämä liittyvät paikkakunnan historiaan ja hajujen merkitykseen kaupungissa. Haju voi yhdistyä vaikkapa muistoihin lapsuuden leikeistä tehtaan läheisyydessä, isän töihin menemiseen tehtaalle tai ensimmäiseen omaan työpaikkaan sellutehtaalla. Myytit ja paikallisesti rakentunut sosiaalinen todellisuus ovat usein jääneet arvioimatta puunjalostusteollisuuden ympäristöhaittoja koskevissa tutkimuksissa. Myyttien ja uskomusten purkaminen osiin on kuitenkin hankalaa.

Usein medialla on tärkeä merkitys keskusteltaessa laajemmin hajujen tai muidenkin päästöjen merkityksestä. Kuten edellä totesin, olen kesästä 2002 lähtien tehnyt kenttähavainnointia ja selvittänyt oululaisten reaktioita hajuongelmiin. Useimmiten satunnaiset keskustelukumppanit, varsinkin ”avojalakaset” oululaiset tai paikkakunnalla pitkään asuneet vaivaantuivat kysyttäessä hajusta. Myyttiä Oulusta ”hajujen kaupunkina” on rakentanut myös entinen oululainen Kauko Röyhkä laulullaan ”Paska kaupunki”, jossa on viittauksia Ouluun suorassa ja metaforisessa mielessä. Oulun keskustassa on ollut erään rakennuksen seinässä jo yli vuosikymmenen graffiti ”paska kaupunki”, joka salaperäisesti ilmestyy aina uudelleen, kun viranomaiset sen seinästä poistavat.

Alueellisen sanomalehden, Kalevan, mielipidesivuille on kesästä 2002 lähtien ollut kuukausittain muutamia kirjoituksia, joissa käsitellään päästöjä tai niistä aiheutuvia hajuhaittoja. Kaikkia kommentteja ei tietystikään julkaista. Valtaosa kirjoituksista on voimakkaan kielteisiä hajuhaittoja kohtaan ja päästöihin myönteisesti suhtautuvia kommentteja on esiintynyt harvoin. Suurempia kirjoituksia visualisoidaan sanomalehdessä lähes aina valokuvalla, jossa Stora Enson tehtaiden piipuista nousee voimakkaasti savua.

Myönteisissä kirjoituksissa viitataan usein tehtaan työllistävään vaikutukseen tai sen merkitykseen veronmaksajana. Teollisen rakennemurroksen myötä on tehtaiden työntekijämäärä vähentynyt ja nykyään Stora Enson Oulun paperi- ja sellutehtaat työllistävät 769 henkilöä eli 1,2 pro-

senttia Oulun työvoimasta. Koko Nuottasaaren tehdasalueella on hieman yli 1 300 työntekijää. Työntekijöiden määrän vähentyminen ja yrityksen pääomaveron ohjautuminen valtion kassaan tarkoittavat sitä, että tehtaan taloudellinen merkitys Oulussa on pikemminkin myytti menneisyydestä kuin nykypäivän todellisuutta.

Samoin Internetissä haju Oulussa nousee silloin tällöin keskustelunaiheeksi erilaisilla keskustelupalstoilla. Internetistä löytää myös etsintämoottorien avulla tietoa Oulun hajusta. Monet ulkopaikkakuntalaiset tai ulkomaalaiset ovat kommentoineet epämiellyttävää hajua Internetissä olevissa matkakertomuksissaan. Suuri osa kaupungin asukkaista ei kuitenkaan reagoi hajukysymykseen, kuten eivät myöskään paikalliset, alueelliset ja kansalliset ympäristöviranomaiset tai -toimijat.

Muuttaessani Ouluun kuulin eräältä paikalliselta ympäristöviranomaiselta, että silloin tällöin Helsingin Sanomissa ilmestyvät suuremmat artikkelit (esim. Pohjanpalo 2002) Oulun hajuhaitoista ovat Ouluun kohdistuvaa tarkoituksellista mustamaalausta, joka liittyy kansalliseen kilpailuun teknologiaosaajista. Hajuongelmaa tämän viranomaisen mukaan Oulussa ei ollut. Päästöt eivät paikallisten ympäristöviranomaisten näkökulmasta myöskään muodosta ympäristöongelmaa, koska niistä kiinnostunut joukko ei ole yhteiskunnallisesti merkittävä tai riittävän suuri (Kallio 2002, 117). Eräs kaupungin ympäristöviranomaisen totesi kaupungilla aistittujen hajupäästöjen yhteydessä, että ”meillä ei ole mitään vaatimuksia Stora Enson suhteen” (Lehto-Peippo 2002). Myöskään uudessa yleiskaavassa ei mainittu lainkaan haju- tai päästökysymyksiä, vaikka Stora Enson tehtaiden viereen on suunniteltu uusia asuinalueita tuhansille asukkaille. Kaupungille tehdas näyttää olevan vain valkoinen tai pikemminkin harmaa laikku kartalla. Globaalin teknologiakeskuksen imagoa tavoittelevassa Oulussa ”hajusta” on tullut asia, josta viranomaisten ei ole soveliasta puhua. Tässä mielessä tehtaan päästöt eivät ole yhteiskunnallistuneet ympäristökysymyksenä, vaan pikemminkin rakentuneet sosiaalisesti.

Keskeinen hajupäästöjen ongelmista keskusteleva vaikuttaja Oulussa on ollut yksittäinen opiskelija-aktivisti, joka on kirjoittanut usein aiheesta Kalevaan. Paikallisen ympäristöjärjestön edustaja totesi Stora Enson Oulun tehtaiden ympäristöasioiden olevan muuten kunnossa, paitsi että puun hankinnassa saattoi olla ongelmia. Vaati-

Kuva 4. Tutkimusalue

muksia päästöjen suhteen ympäristöliikkeen vetäjällä ei ollut. T. Rytterin (2002) mukaan Stora Enso onkin muuttanut kuluttajien painostuksesta ympäristöpolitiikkaa vanhoja metsiä kohtaan.

Stora Enso pitää päästökysymyksiin ja hajuongelmiin liittyen matalaa profiilia ja itse ottaa harvoin osaa keskusteluun. Pariin otteeseen on Kalevassa mainittu uutisena, että sellun tuotantoprosesseissa on ollut pieniä ongelmia, mistä johtuen päästäjä on saattanut hetkellisesti levitä kaupunkiin. Valitustapauksissa asukkaat paikallistetaan, valitukset kirjataan ylös ja niihin pyritään antamaan vastaus. Informaatiota päästöistä vaihdetaan myös ympäristöviranomaisten kanssa. Suurempien päästöjen yhteydessä Stora Enso tekee suoraan ilmoituksen kaupungin ympäristöviranomaisille.

Merkittävänä laajempaan kommenttiin ilmestyi 27.3.2003 Stora Enson Oulun tehtaiden ympäristöpäällikön Marjaana Luttisen kirjoitus ”Tehtaan siirtäminen mahdoton ajatus”. Siinä todettiin, että ”toimenpiteitä hajupäästöjen vähentämiseksi etsitään jatkuvasti” (Luttinen 2003a).

Kirjoitus oli Stora Enson vastine muutama päivä aiemmin Kalevassa ilmestyneeseen mielipidekirjeeseen ”Hajut Oulun keskustan kehityksen tulpalla”, jossa väläytettiin ajatusta siirtää tehtaata pois Nuottasaaresta (Vuorela 2003). Tämä herätti laajemman keskustelun aiheesta ja 9.4.2003 ilmestyi laaja mielipidekirjoitus ”Tehtaan siirto on mahdollista” (Myllylä 2003). Debatti hajuhaitoista jatkui lehden palstoilla loppukevällä 2003 (Jauhainen 2003a & 2003b; Luttinen 2003b).

Stora Enson noudattama nykyinen linja lähestyy ympäristöjohtamisen käsitettä, jossa ympäristöön liittyviä tekijöitä arvostetaan retorisella tasolla ilman merkittäviä muutoksia konkreettisisissa toimintatavoissa tai ympäristövaikutuksissa (Kallio 2002, 113). Euroopan unionissa onkin hyväksytty erityinen *Green Paper*, jonka mukaan yritysten on otettava omistajien taloudellisesta intressistä huolehtimisen lisäksi huomioon seikkoja, jotka liittyvät yrityksen toimintaympäristön asukkaita koskevien ympäristöriskien ennakointiin ja vähentämiseen.

Taulukko 1. Paperitehtaan haju on häiritsevää, %

	Täysin samaa mieltä	Jonkin verran samaa mieltä	En osaa sanoa	Jonkin verran eri mieltä	Täysin eri mieltä	Yhteensä	n
Heinäpää	38	36	6	15	4	100	47
Nokela	40	30	3	20	7	100	30
Mäntylä	23	41	5	18	14	100	22
Meritulli	21	26	7	21	26	100	43
Yhteensä	31	32	6	18	13	100	142

Taulukko 2. Tehdas aiheuttaa huomattavia hajupäästöjä, %

	Täysin samaa mieltä	Jonkin verran samaa mieltä	En osaa sanoa	Jonkin verran eri mieltä	Täysin eri mieltä	Yhteensä	n
Heinäpää	32	34	11	19	4	100	47
Nokela	36	25	7	29	4	100	28
Mäntylä	29	29	14	24	5	100	21
Meritulli	17	24	27	33	10	100	42
Yhteensä	28	28	12	26	6	100	138

Taulukko 3. Hajupäästöillä on kielteistä vaikutusta terveyteen, %

	Täysin samaa mieltä	Jonkin verran samaa mieltä	En osaa sanoa	Jonkin verran eri mieltä	Täysin eri mieltä	Yhteensä	n
Heinäpää	23	21	40	9	6	100	47
Nokela	11	29	36	18	7	100	28
Mäntylä	19	24	33	19	5	100	21
Meritulli	21	24	26	19	10	100	42
Yhteensä	19	24	35	15	7	100	138

Haju subjektiivis-kokemuksellisenä ulottuvuutena Oulussa

Keväällä 2003 kerättiin aineisto liittyen oululaisten kokemuksiin ilmansaasteista ja hajuhaitoista. Tarkoituksena ei ollut selvittää kaikkien oululaisten yleistä käsitystä hajuista, vaan kerätä asukkaiden mielipiteitä ja kokemuksia hajuhaitoista. Aineisto hankittiin puolistrukturoidun kyselyn avulla maaliskuussa 2003. Valituilla neljällä asuinalueella, jotka sijaitsevat eri suunnilla 0,5–2,5 kilometrin päässä Stora Enson tehtaista, hankittiin otos täysi-ikäisistä asukkaista. Hyväksytysti täytettyjä vastauksia saatiin yhteensä 145: kerrostalovaltaisilla alueilla eli Heinäpäässä 49 ja Meritullissa 44 vastausta sekä pientalovaltaisilla alueilla eli Nokelassa 30 ja Mäntylässä 22 vastausta (kuva 4). Opiskelijat jakoivat lomakkeet asukkaille ja hakivat täytetyt lomakkeet takaisin. Vastanneista 69 oli miehiä ja 76 naisia ja he jakautuivat iän mukaan seura-

vasti: 18–29-vuotiaita 44, 30–49-vuotiaita 44, 50–64-vuotiaita 39 ja 65-vuotiaita ja sitä vanhempia 18.

Kyselyn mukaan päästöt ilmaan aiheuttavat haittaa vastanneille. Vain 3 prosenttia vastanneista oli sitä mieltä, että hajuhaittoja ei esiinny asuinalueella koskaan. Suurin osa (61 %) vastanneista koki, että hajuhaittoja esiintyi viikoittain tai useammin. Tehtaan tuottamaa hajua piti kaksi kolmesta (64 %) vastanneista häiritsevänä ja yli puolet (58 %) oli täysin tai osittain sitä mieltä, että haju vähentää oman asuinalueen viihtyisyyttä. Kaikkein eniten haittoja ilmoitettiin Heinäpään asuinalueella, jossa kolme neljästä piti hajua häiritsevänä. Heinäpää on Oulussa tunnettu alue sel-lutehtaan hajuongelmien takia, mikä näkyy usein myös mielipidekirjoituksissa. Meritullissa hajun häiritsevyys oli muita asuinalueita vähäisempää ja siellä vajaa puolet (47 %) piti tehtaan hajua häiritsevänä (taulukot 1, 2, 3). Edellä mainitut luvut

ovat merkittävän suuria ja täyttävät ainakin asukkaiden näkökulmasta ympäristönsuojelulaissa mainitun ympäristöpilaantumismerkistön.

Hajun aistittavuudessa ei ollut eroja iän suhteen, mutta nuoremmat vastaajat kokivat hajun vähentävän enemmän asuinalueen viihtyisyyttä kuin vanhemmat. Yli puolet vastanneista (56 %) oli sitä mieltä, että tehdas aiheuttaa huomattavia hajupäästöjä. Vastanneista 43 prosenttia oli täysin tai osittain sitä mieltä, että hajupäästöillä on kielteinen vaikutus terveyteen. Yli kolmannes (35 %) ei osannut sanoa tähän mielipidettään. (Taulukot 1, 2 ja 3.) Avoimeen kysymykseen terveyshaitoista mainittiin päänsärky, silmien kirvely sekä hengitys-, allergia- ja sydänoireiden lisääntyminen. Astmaoireet saivat useita mainintoja. Nämä ovat niitä oireita, joita on mainittu myös aiemmissa tutkimuksissa (ks. Hänninen & al. 1981; Marttila 1995).

Osa (38 %) vastanneista oli sitä mieltä, että hajupäästöjen määrä oli vähentynyt sinä aikana, jonka he olivat asuneet nykyisellä asuinalueellaan. Puolet (52 %) vastaajista ei ollut havainnut muutosta päästöissä ja joka kymmenes arvioi päästöjen lisääntyneen. Mitä kauemmin ihmiset olivat asuneet alueella, sitä useammat heistä kokivat päästöjen vähentyneen.

Oululaisille esitettiin myös kysymyksiä eri toimijoiden asemasta päästöjen rajoittamisessa. Ympäristönsuojelulain ja perustuslain mukaan on julkisen vallan tehtävä parantaa kansalaisten mahdollisuuksia ympäristöä koskevaan päätöksentekoon. Kyselyistä asukkaista vajaa neljännes (23 %) oli sitä mieltä, että viranomaiset ovat kiinnittäneet riittävästi huomiota tehtaan hajupäästöihin. Epätietoisuus viranomaisten toiminnasta on suuri, sillä 44 prosenttia ei osannut sanoa kantaansa tähän kysymykseen. Kolmannes (33 %) vastaajista oli sitä mieltä, että viranomaiset eivät ole kiinnittäneet riittävästi huomiota päästöihin. Viranomaisia ei määriteltä tarkemmin tässä kysymyksessä.

Alueiden välillä oli eroja siinä mielessä, että kolmasosa (34 %) kyselyistä meritullilaisista oli täysin tai jonkin verran samaa mieltä siitä, että viranomaiset ovat kiinnittäneet riittävästi huomiota tehtaan hajupäästöihin. Puolet mäntyläläisistä (50 %) oli tämän väitteen suhteen jonkin verran tai täysin eri mieltä. Ne, jotka kokivat eniten immissiosta aiheutuvia haittoja, olivat myös kriittisimpiä ympäristöviranomaisia kohtaan.

Kyselyjen asukkaiden mielipide Stora Enson toiminnasta päästöjen rajoittamiseksi jakaantui.

Vajaa puolet (46 %) oli eri mieltä väitteen kanssa, että tehdas on kiinnittänyt tarpeeksi huomiota hajupäästöihin, kolmasosa (33 %) ei osannut sanoa ja vajaa kolmasosa (30 %) oli samaa mieltä. Meritullilaiset suhtautuivat kaikkein myönteisimmin tehtaan toimiin ja nokelalaiset kaikkein kielteisimmin. Vastaajat eivät välttämättä tiedä, miten Euroopan unionissa tulkitaan IPPC-direktiivin määrittelyä parhaasta käytettävissä olevasta tekniikasta, eivätkä myöskään, miten Stora Enson Oulun tehtailla sovelletaan tätä tekniikkaa. Stora Enson ympäristöpoliittinen retoriikka ei ole riittävästi vahvistanut asukkaiden uskoa tehtaan toimintaan päästöjen vähentämiseksi.

Hajun todellisuus?

Olen esittänyt erilaisia ulottuvuuksia jäsentää ja mitata hajua Oulussa ja hajun vaikutusta ihmisiin. Tarkasteltaessa hajua ympäristökysymyksenä on olennaista identifioida eri toimijoita, niiden intressejä, niiden tuottamia diskursseja sekä pyrkiä käyttämään monenlaisia metodeja hajun ja sen merkityksen tutkimiseksi.

Sellutehtaan haju on Oulussa sosiaalisesti rakentunut todellisuus. Hajudiskursseja muotoilevat Oulussa useat toimijat. Merkittävimpänä niistä on pääasiallinen hajujen tuottaja eli Stora Enson tehtaas Nuottasaaressa. Sellutehdas on rakentunut paikallisesti hegemoniseen asemaan paikallisen sosiaalisen historian, Suomen poliittisen historian ja globaalin talouden kautta. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista purkaa ja eritellä näitä rakenteita.

Keskeisessä, joskin vielä melko passiivisessa asemassa on alueellinen ympäristöviranomainen eli Pohjois-Suomen ympäristölupavirasto. Se on kuitenkin merkittävässä asemassa ympäristölupaprosessissa, jossa vuoden 2004 aikana on kartoitettava Stora Enson aiheuttamien päästöjen haitat. Muina merkittävinä toimijoina, mutta taka-alalla ovat Oulun kaupungin ympäristötoimisto ja Oulun kaupunki. Lisäksi Stora Enso on verkottunut useiden paikallisten ja alueellisten toimijoiden kanssa. Asukkaat ovat varsin heterogeeninen ryhmä. He eivät ole äänessä kollektiivisesti, ja heidän käsityksiään tulee ilmi melko harvoin sanomalehti Kalevassa, joka on yksi keskeinen paikallinen keskustelukanava ja diskurssien dokumentoija.

Tässä tutkimuksessa Oulun neljässä kaupunginosassa toteutettu kysely osoittaa, että ympäris-

tön pilaantumisen tunnusmerkistö täytty monien immissio-vaikutusalueella asuvien näkökulmasta. Haju on yksiselitteisesti olemassa asukkaiden subjektiivisena kokemuksena, mutta kun sitä aletaan tarkastella laajemmin, siihen liittyvä diskurssi muuttuu. Valtadiskurssissa hajun sosiaalinen rakentuminen tarkoittaa, että Oulussa ei oikeastaan haise. Diskurssia voidaan kuvailla jatkuvasti toistettavilla lauseilla ”ei täällä mikään haise”, ”ennen haisi enemmän” tai ”se on vaan haju”. Tällainen vaikutelma syntyy, kun tarkastelee Stora Enson, Oulun kaupungin ympäristöviraston, Oulun kaupungin ja monen muun toimijan tuottamia diskursseja tilannesidonmaisessa kontekstissa. Tehtaiden päästöistä aiheutuvan immissio- (eli hajun) luonnontieteellis-tekninen tarkastelu osoittaa, että haju kategorisoituu juuri ja

juuri mitattavissa olevaksi vaarattomaksi marginaaliseksi ilmiöksi, jolla ei ole merkitystä. Tämän todellisuuden ylläpitoon kuuluvat tilastolliset aikasarjat, joissa keskitytään pikemminkin päästöjen määrän vähentymiseen näyttämiseen kuin nykyisten ongelmien pohtimiseen.

Hajuongelma on intersubjektiivinen todellisuus. Keskeisten toimijoiden välisen vuorovaikutuksen ja sosiaalisen kontekstin välisessä suhteessa Oulussa muodostunut hegemoninen diskurssi kertoo jotain muuta. Haju konstruoituu kuin globaalien yrityksen vuorineuvoksen pieru kvanttihyppyä tekevän kaupungin hississä. Ollaan naama peruslukemilla kuin mitään ei olisi tapahtunut – ja jos haittaakin, niin se on sitten asukkaiden päänsärky.

TIIVISTELMÄ

Jussi S. Jaubiainen: Haiseeko Oulussa? Sellutehtaan hajun sosiaalinen rakentuminen

Hajut ovat arkinen osa ihmisen elämää. Oulu on 125 000 asukkaan suomalainen kaupunki, joka on kasvanut viime vuosina informaatio- ja kommunikatioteknologian tuotannon ja kehittämisen myötä. Kaupungissa on solmittu erityinen kasvusopimus, jossa kaupungin imagoa ja tulevaisuuden perustaa kehitetään teknologian sekä hyvän ja innovatiivisen ympäristön avulla.

Oulun keskustan tuntumassa sijaitsee Stora Enson omistama selluloosatehdas. Tehtaan päästöt sisältävät mm. pahanhajuisia pelkistyneitä rikkiyhdisteitä. Kirjoituksessa tarkastellaan hajukysymystä Oulussa kolmeen tarkastelutapaan perustuen.

Ensimmäisenä on tieteellis-tekninen näkökulma

(tehtaan aiheuttamien päästöjen määrä, immissio- mitaaminen kaupungin ympäristöviranomaisten toimesta). Tehtaan näkökulmasta haju ei aiheuta ongelmia asukkaille. Ympäristöviranomaiset tarkastelevat hajua teknisten mittausten avulla, joissa immissio on ilmanlaatonormien mukainen. Toisena on sosiaalis-konstruktivistinen näkökulma (tehtaan, paikallishallinnon, talous- ja ympäristöjärjestöjen kommentit hajusta, lukijoiden mielipidekirjoitukset sanomalehdessä). Julkisessa sanassa on tehtaan edustajilla merkittävä asema. Kolmantena on subjektiivis-kokemuksellinen näkökulma (145:tä asukasta koskenut strukturoitu kysely neljällä asuinalueella, omat kokemukset). Sellutehtaan toiminnasta aiheutuva haju haittaa suurinta osaa (63 %) vastanneista ja immissio aiheuttaa monille terveyshaittoja (43 % vastanneista). Yhtä totuutta hajusta ei ole.

KIRJALLISUUS

- BERGER, P. & LUCKMANN, T.: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus, 1994
- FAIRCLOUGH, N.: Language and power. New York: Longman, 1989
- HAAHTELA, T. & PARTTI-PELLIKAINEN, K. & JAAKKOLA, J. & VILKKA, V. & PIUTUNEN, S. & SILAKOSKI, I. & JÄPPINEN, P. & MIETTINEN, P. & SAARINEN, K. & KROOKS, K. & MONTO, H. & MARTTILA, O.: Imatran, Enson (Svetogorsk) ja Varkauden ilman hajurikkyyhdisteet ja terveys. Ympäristö ja terveys 1998: Tutkimusraportti 1, 1998
- HALITUKSEN ESITYS EDUSKUNNALLE UUDEKSI YMPÄRISTÖSUOJELULAIKSI. Helsinki 1999
- HÄKKINEN, A. & SULKAVA, R. & JOKINEN, J.: Ilman- saasteet – uhka terveydelle. Helsinki: Tammi, 1981

- JAUHIAINEN, J.: Oulun haju – myytti, todellisuus vai tabu. Kaleva 25.5.2003, 18. 2003a
- JAUHIAINEN, J.: Oulun hajuongelma – monipuolista tutkimusta tarvitaan. Kaleva 16.6.2003. 2003b
- KALLIO, T.: Teoreettisia suuntaviivoja yhteiskunnan, markkinoiden ja yksilöiden rooliin yritystoiminnan ja luonnonympäristön näkökulmien yhdistämisessä. S. 110–135. Teoksessa: Loukola, O. & Lybäck, K. & Tervo, M. (toim.): Arvot, ympäristö ja teknologia. Helsinki: Yliopistopaino, 2002
- KUUSINIEMI, K.: Ympäristönsuojelu ja immissioajattelu. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 1992
- LEHTO-PEIPPO, L.: Haju tympiä oululaisten neniä. Kaleva 7.10.2002
- LEITHE-ERIKSEN, R.: Pulp bleaching around the Baltic Sea. London: Greenpeace International, 2001

- LUTTINEN, M.: Tehtaan siirtäminen mahdoton ajatus. Kaleva 27.3.2003, 33. 2003a
- LUTTINEN, M.: Stora Enson vaikutus Oulussa. Kaleva 8.6.2003, 12. 2003b
- MARTTILA, O.: Hajurikkidyhdisteet ulko- ja sisäilmas- ja yhdisteiden vaikutukset terveyteen. *Environmentalica* 19, 1995
- MYLLYLÄ, M.: Tehtaan siirto on mahdollista. Kaleva 9.4.2003
- MÄÄTTÄNEN, J.: Ympäristömaantieteellinen tutkimus selluloosatehtaan ympäristövaikutuksista Pohjois-Karjalassa. Joensuu: Joensuun yliopiston maantieteen laitos, 1999
- OULUN KAUPUNKI: Oulun ilmanlaadun kehitys 1979–90. Oulun kaupungin ympäristönsuojelutoimiston julkaisuja 6/1991
- OULUN KAUPUNKI: Oulun ympäristön tila 2001. Oulu: Oulun kaupungin ympäristötoimiston julkaisuja 4/2002. 2002a
- OULUN KAUPUNKI: Yleiskaava 2020. Ehdotus 17.12.2002. Oulu: Oulun kaupungin yleiskaavaosasto, 2002. 2002b
- OULUN KAUPUNKI: Oulun ilmanlaatu, mittaustulokset 2001. Oulu: Oulun kaupungin ympäristötoimiston raportteja, 2002c
- OULUN KAUPUNKI: Oulu 2006 -kasvusopimus. <<http://oulu.ouka.fi/kasvusopimus/>> 30.4.2003. 2003
- POHJANPALO, O.: Sellu pilaa yhä ilmaa Oulussa. *Helsingin Sanomat* 16.4.2002
- PÄÄKAUPUNKISEUDUN YHTEISTYÖVALTUUSKUNTA: Ilmanlaatu nyt: indeksin määrittely. <http://www.ytv.fi/ilmanl/nyt/indeksi_maarittely.html> 30.4.2003
- RYTTERI, T.: Metsäteollisuuden luonto: tutkimus Enso-Gutzeitin ympäristö- ja yhteiskuntavastuun muotoutumisesta. Joensuu: Joensuun yliopiston maantieteen laitos, 2002
- SILVO, K. & MELANEN, M. & SYNTER, L. & TORKKELI, S. & SEPPÄLÄ, J. & KÄRMENIEMI, T. & PESARI, J.: Yhtenäinen päästöjen ja ympäristövaikutusten arviointi. Osa I. Sääkösiin ja yleisiin tavoitteisiin pohjautuva ympäristövaikutusten arviointi. Suomen Ympäristö 373. Helsinki: Suomen Ympäristökeskus, 2000. 2000a
- SILVO, K. & MELANEN, M. & SYNTER, L. & TORKKELI, S. & SEPPÄLÄ, J. & KÄRMENIEMI, T. & PESARI, J.: Yhtenäinen päästöjen ja ympäristövaikutusten arviointi. Osa II. Ympäristövaikutusten taloudellinen arvottaminen. Suomen Ympäristö 373. Helsinki: Suomen Ympäristökeskus, 2000. 2000b
- SILVO, K. & MELANEN, M. & SYNTER, L. & TORKKELI, S. & SEPPÄLÄ, J. & KÄRMENIEMI, T. & PESARI, J.: Yhtenäinen päästöjen ja ympäristövaikutusten arviointi. Osa III. Case-tarkastelu. Suomen Ympäristö 373. Helsinki: Suomen Ympäristökeskus, 2000. 2000c
- STORA ENSO: Finland: production, waste disposal and emission in 2001 (tonnes). <http://search.storaenso.com/st/storaensocom/_big_table_report.jsp> 30.4.2003
- VALTONEUVOSTO: Valtioneuvoston päätös 480/1996 ilmanlaadun ohjearvoista ja rikkilaskeuman tavoitearvoista. Helsinki 1996. 1996a
- VALTONEUVOSTO: Valtioneuvoston päätös 481/1996 ilmanlaadun raja-arvoista ja kynnysarvoista. Helsinki 1996. 1996b
- VILKKA, V.: Selluloosatehtaiden hajurikkypäästöjen terveysvaikutukset. Helsingin yliopisto, Kansanterveystieteen laitos, 1991
- VUORELA, T.: Hajut Oulun keskustan kehityksen tulpia. Kaleva 23.3.2003, 35
- YMPÄRISTÖSUOJELULAKI 86/2000. HELSINKI 2000.

Sosiologia ja yhteiskuntapolitiikka: valtaa vai vallattomuutta?

HANNU UUSITALO

Väittelin lähes kolme vuosikymmentä sitten vertailevalla tutkimuksella tulonjaosta ja tulojen hyvinvointivaikutuksista Pohjoismaissa osana Erik Allardtin johtamaa vertailevaa hyvinvointitutkimusta. Sen jälkeen olen tutkinut mm. Suomen luokkarakenteen muutosta, hyvinvointivaltion kehitystä ja vaikutuksia sekä tulonjakoa, myös vertailevasta näkökulmasta. Hahmotin silloin ja hahmotan edelleen yhteiskuntaa rakenteellis-politiisesta teoriasta käsin, mutta vähitellen näkemykseeni on tullut institutionaalista lisäväriä. Olen oppinut, että instituutioilla on rakenteellis-politiisten tekijöiden lisäksi huomattava vaikutus yhteiskunnan muutokseen. Konkreettinen sosiaalitutkimus on se suomalaisen sosiologian juuri, johon olen kiinnittynyt.

Yhteiskuntapolitiikan kanssa jouduin tekemisiin, kun yhdessä Matti Alestalon kanssa osallistuin Peter Floran johtamaan tutkimushankkeeseen ”Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II”. Siinä yhteydessä (ja siis jo väitellenä yliopistovirassa olevana tutkijana) tutustuin ja tutkin suomalaisen yhteiskunnan instituutioita, erityisesti sosiaalipoliittisia toimintajärjestelmiä. Tästä syntyi kiinnostus päästä parinkymmenen vuoden akateemisen opettajan ja tutkijavuoden jälkeen lähemmäksi yhteiskuntapolitiisesta relevantin tiedon muodostusta ja käyttöä. Vuonna 1991 siirryin silloiseen sosiaali- ja terveyshallitukseen lähinnä tutkimuksesta vastaavaksi yliohtajaksi. STH muuttui vuonna 1992 Stakesiksi, ja vastuualueeni laajeni. Stakes on sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalla toimiva tutkimus- ja kehittämiskeskus, jossa tehtävä tutkimus- ja kehittämistyö on varsin lähellä poli-

tiikan tekoa, toimeenpanoa ja arviointia. Toimituani Stakesissa 10 vuotta siirryin pari vuotta sitten Eläketurvakeskukseen tutkimuksesta, tilastoista ja suunnittelusta vastaavaksi johtajaksi keskele suuren eläkeuudistuksen valmistelua.

Katselen siis sosiologiaa ja sen valtaa ulkopäin¹, asemista, joissa on ollut mahdollisuus tehdä havaintoja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen (ei vain sosiologian) hyödyntämisestä ja sen ehdoista sekä tutkimuksen merkityksestä yhteiskuntapolitiikassa yleisesti ja päätöksenteon valmistelussa erityisesti. Tältä kannalta 1990-luku oli erityisen mielenkiintoista aikaa. Lama, työttömyys ja julkisen talouden vaikeudet ovat merkinneet paljon hyvinvointivaltiolle ja sosiaaliturvalle. Olen ollut toteuttamassa monia toimeksiantoja ja seurannut kabinettien eteisistä ja joskus kabinetistakin käsin sitä prosessia, jossa sosiaaliturvaa on 1990-luvulla sopeutettu. Pari viime vuotta olen ollut tukemassa erilaisin selvityksin ja analysein työeläkeuudistusta, jota pidän merkittävimpänä sitten työeläkelakien säätämisen 1960-luvun alussa.

Valtaa vai vaikuttavuutta

Onko sosiologialla (enää) yhteistä ydintä vai onko se esi- tai moniparadigmainen tieteenala, jota pitää yllä vain institutionaalinen rakenne: sosiologia määrittäyty sen mukaan, mitä sosiologian laitoksilla tutkitaan ja opetetaan? Tosin tämäkin rajaa sosiologiaa huonosti: sen ja muiden sosiaalitieteiden, erityisesti sosiaali- tai yhteiskuntapoliti-

¹Olen seurannut sosiologisen tutkimuksen virtauksia Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan varapuheenjohtajana ja jäsenenä kahteen otteeseen 1990-luvulla.

Muokattu Sosiologiapäivillä 28.3.2003 pidetyn alustuksen pohjalta.

tiikan laitosten tutkintovaatimukset samoin kuin Sosiologia-lehden ja Janus-lehden vuotuiset väitöskirja-, lisensiaatti- ja pro gradu -tutkielmien luettelot osoittavat, että sosiologia ja muu sosiaalitiede erottuvat toisistaan vain vaivoin, jos olenkaan.

En anna tämän ongelman kuitenkaan vaivata mieltäni. Omat huomioni kohdistuvat enemmän sosiaalitutkimukseen yleensä kuin sosiologiaan erityisesti. Sikäli kun tarkastelen akateemista sosiologiaa, niin puhun Risto Alapuron (1990) tekemää erottelua seuraten ehkä enemmän sosiologisesta julkisuudesta, eli sosiologista keskustelua hallitsevista näkemyksistä, ja vähemmän sosiologisesta tutkimuksesta, sellaisena kuin se ilmenee esimerkiksi laitosten julkaisuluetteloissa.

Sosiologian vallasta puhuminen voi tuntua mahtipontiselta. Missä mielessä tieteellä, biologialla, fysiikalla, valtio-opilla tai sosiologialla voi olla valtaa? Niillä ei varmaankaan ole Max Weberin määritelmän mukaista valtaa saada tahtonsa läpi vastustuksesta huolimatta. Kyse voi sen sijaan olla hivuttamisesta, taivuttelusta, vakuuttamisesta, eli Amitai Etzionin käsittein ilmaistuna normatiivisesta ja palkitsevasta vallasta. Ehkä realistisinta olisi kuitenkin puhua vaikuttavuudesta: missä määrin sosiologian keskustelut, teoriat ja tutkimukset vaikuttavat asioiden kulkuun. En tässä kuitenkaan ole käsitteellisesti kovinkaan tarkka, vaan puhun vallasta ja vaikuttavuudesta tekemättä niiden välille eroa.

Opetus sosiologisen vallankäytön kentänä

Sosiologian ilmeisin valta on opetuksessa. Se on valtaa uusiin sosiologisukupolviin, nuoriin ”sie-luihin”, opiskelijoihin. Jokainen meistä tunnistaa, kuinka jotkut opettajamme ja jotkut tenttikirjatkin ovat vaikuttaneet näkemyksiimme ja valintoihimme. Tämä vaikutus kohdistuu paitsi konkreettisiin tietoihin ja taitoihin, joita opiskelussa harjoitetaan, myös siihen, mitä pidetään tärkeänä, mielenkiintoisena ja miten yhteiskuntaa ylipäänsä hahmotetaan. Opetuksella on vaikuttamisen keinona kiistämätön merkitys, mutta se vaikuttaa hitaasti eikä aina ennakoitavalla tavalla. Opiskelijat eivät tule sosiologian laitoksille tyhjinä tauluina, vaan heillä lienee jo pintoja aloitessaan enemmän ja vahvempia näkemyksiä yhteiskunnasta kuin yliopisto-opiskelijoilla keski-

määrin. Silti ei ole samantekevää, millaista sosiologiaa heille opetetaan. Sosiologian laitoksilla käytetään valtaa joka päivän.

Oma rajallinen ”työnantajokokemukseni” antaa aiheen yhteen huomioon tämän vallankäytön seurauksista. Valmistuneet sosiologit tuntevat konkreettisesti Suomea, omaa yhteiskuntaansa, huonosti, jopa siinä määrin, että se saattaa vaikuttaa työllistymiseen. Instituutioiden toiminnan tuntemus ja numerotaidot – sekä numeroiden luku- että niiden käsittelytaito – ovat kaltaiseni ”työnantajan” näkökulmasta avuja, jotka parantaisivat nuorten sosiologien kilpailukykyä työmarkkinoilla.

Sosiologian vaikutus aikalaistulkintoihin

Parhaimmillaan tai pahimmillaan sosiologia vaikuttaa yhteiskuntaan samoin kuin opetukseen: yhteiskunnassa vallitseviin näkemyksiin ja pyrkimyksiin, ”ajan henkeen”. Sosiologit tulkitsevat yhteiskunnallisia ilmiöitä esittäviä aikalaistulkintoja² konkreettisesti tutkimustyössään, viljelemissään teoreettisissa ajatuksissa ja myös tutkimustyönsä ulkopuolella osallistuessaan erilaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. 1960- ja 1970-luvulla suomalaiset sosiologit osallistuivat ahkerasti yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun, ja kainostelematta voi sanoa, että heillä oli siinä varsin vaikutusvaltainen asema. Sosiologit olivat mukana myös arkisessa yhteiskuntaa uudistavassa keskustelussa ja toiminnassa.

Nyt sosiologia on enemmänkin sivuosassa. Sosiologialla yhteiskunnan tulkintaoppina ei enää ole sellaista asemaa kuin muutamia vuosikymmeniä sitten. Jos sosiologia on keskustelua yhteiskunnan kanssa, niin viime vuosikymmenien aikana sosiologia on lisääntyvästi etsinyt keskustelukumppaninsa pikemminkin sosiologian sisältä kuin muusta yhteiskunnasta.³ Uskallankin väittää, että ”muusta yhteiskunnasta” käsin sosiologia näyttäytyy nykyisin aika sisäänlämpiävänä ja eksoottisina tutkimusteemoja viljelevänä tutkimusalana. Samalla kuitenkin huomautan, että tämä

²Arto Noro (2000) on ehdottanut sosiologisen teorian kolmanneksi lajityypiksi aikalaistsiisägnoseja tutkimusteorian ja yleisen teorian rinnalle.

³Ks. Sulkunen (2001) ja muut Westermarck-seuran juhlaseminaarissa 20. 11.2000 sosiologiasta pidetyt puheenvuorot, jotka myös löytyvät Sosiologia-lehden numerosta 1/2001.

vaikutelma perustuu pikemminkin sosiologiseen julkisuuteen kuin itse tutkimukseen.

Sosiologian vaikuttavuuden muuttuneet edellytykset

Sosiologian taustalle siirtymiseen ovat vaikuttaneet monet tekijät. Sen ja muun sosiaalitutkimuksen vaikutusmahdollisuuksia on heikentänyt yhteiskunnallisten valtarakenteiden muutos. Sosiologian toimintaedellytykset ovat sidoksissa valtion ja sosiologian vaikuttavuus on löytänyt väylänsä ensi sijassa valtion kautta. Sosiologian ja muun sosiaalitutkimuksen tuloksista kumpuava toteuttaja on valtio, sen harjoittama politiikka ja hallinto. Kansallisvaltion rooli on kuitenkin heikentynyt, kun taas ylikansalliset elimet, globalisaatio ja markkinat muodostavat aikaisempaa tärkeämpiä valtarakenteita. Näistä rakenteista sosiologia ei löydä samanlaista toimijaa, ajatustensa ja tahtonsa toteuttajaa, kuin se on löytänyt kansallisvaltiosta.

Toiseksi on syytä panna merkille yhteiskunnallisen tiedontuotannon laajentuminen perinteistä yliopistolaitosta laajemmalle. Viittaan erityisesti Sussexin yliopiston tiedepolitiikan tutkimuslaitoksen johtajan (nykyisin brittiyliopistojen liiton pääsihteerin) Michael Gibbonsin (Gibbons & al. 1994) ja Suomessakin hyvin tunnetun Helga Novotнын työtovereineen tekemiin analyyseihin kehittyneiden maiden tiedepolitiikan kehityksestä. He sanovat, että on voimistumassa uusia tiedontuotannon muotoja, jotka uhkaavat syrjäyttää perinteisen akateemisen mallin⁴. Kasvava osa tieteellistä tutkimusta tehdään yliopistojen ja korkeakoulujen ulkopuolella, lähellä soveltamisyhteyksiä ja enenevästi riippumatta perinteisistä akateemisten oppialojen rajoista. Tutkimus ja kehittäminen ovat läheisessä yhteydessä. Tutkimuksen arvioinnissa painottuu se, miten hyödyllisiä ja käyviä tulokset ovat talouden, yhteiskuntapolitiikan ja kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta. Tieteellisen relevanssin rinnalle ja ohikin nousee yhteiskunnallinen relevanssi. Tutkimusorganisaatioiden arvioinnissa kiinnitetään huomiota siihen, miten hyvin ne pystyvät tiedottamaan tutkimus-

tuloksistaan ja saamaan muut vakuuttuneeksi niiden merkityksestä.

Suomessa Erik Allardt on kantanut huolta tiedepolitiikan suunnasta ja yliopistotutkimuksen edellytyksistä mutta arvioinut samalla Gibbonsin ja kumppaneiden analyysin pääpiirteissään oikeasuuntaiseksi. Suomeen pätee havainto, että yhteiskuntatieteellistä(kin) tutkimusta tehdään entistä enemmän soveltamisyhteyksissä. Esimerkiksi sosiaali- ja terveystieteiden hallinnonalalla on isoja tutkimusorganisaatioita (Kansanterveyslaitos, Työterveyslaitos ja Stakes), joissa tutkimusta tehdään yhteydessä kehitystyöhön ja verraten lähellä politiikkojen toimeenpanoa. Palaan kohta tähän ns. sektoritutkimukseen tarkemmin, koska omat kokemukseni ovat peräisin siitä. Parhaankin ammattikorkeakoulut virittelevät kehityssuuntautunutta tutkimustyötä.

Tavallaan on paradoksaalista, että yksi sosiologian menestystarinoista on osasyytä siihen, että sosiologian vaikuttavuus on alentunut. Eräät yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen osaamisen lajit, joiden kehittämiseen moderni sosiologia vahvasti osallistui, eivät enää ole sosiologian yksinoikeutena. Niitä osataan ja hallitaan jopa paremmin muualla kuin yliopistososiologiassa. Tarkoitetaan erityisesti haastattelu- ja kyselytutkimuksia. Oli aika, jolloin sosiologit olivat ns. lomaketutkimuksen parhaita osajia jopa niin, että sosiologinen tutkimus pitkälti samastettiin lomaketutkimukseen. Nyt tilanne on toinen. Moderni yhteiskunta käyttää kysely- ja haastattelututkimuksia niin paljon, että kansaa alkaa jo vaivata kyselyväsymys. Niitä koskeva paras asiantuntemus on kuitenkin yliopistolaitosten ulkopuolella. Suomessa Tilastokeskus on kysely- ja haastattelututkimusten korkeatasoisin osaja, ja sen puoleen käännetään, jos halutaan saada parasta ja jos on rahaa maksaa laadusta. Näiden aineistonkeräysmenetelmien avulla koottujen aineistojen analyysitekniikoihin pätee sama huomio. Metodisesti orientoituneet sosiologit kehittivät survey-aineistojen analyysikeinoja. Muistammehan elaboraation ja sen muodot: täsmennyksen, selityksen ja tulkinnan! Alun perin sosiologiseksi samastunut osaaminen on levinnyt laajalle koko yhteiskuntaan.

Sosiologian sisäiset muutokset

Samalla kun akateemisen sosiaalitutkimuksen rinnalle on noussut sovellusyhteyksissään syntynyt

⁴Perinteinen akateeminen malli: Arviointi tieteen sisäisin kriteerein: vertaisarviointi, yliopistot keskeisiä, perustutkimus arvossaan.

utkimusta ja sosiologiset tutkimusmenetelmät ovat jatkaneet voittokulkuaan ja irtautuneet sosiologiasta, sosiologia näyttää muuttuneen sisältäpäin. Sen metodologinen innovatiivisuus on suuntautunut kvalitatiivisiin menetelmiin. Niillä ei ainakaan toistaiseksi ole ollut sanottavaa menestystä yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon tukena. Kyse ei ehkä ole vain siitä, että tiedon hyväksikäyttäjien ymmärrys kvalitatiivisista menetelmistä on yhtä puutteellista kuin tieto haastatelu- ja kyselytutkimusten metodologiasta oli aikoinaan. Moderni ja komplisoitu yhteiskunta vaatii tutkimukselta numeroita, suuruussuhteita, elaboraatioita ja vaikutussuhteita. Yhteiskuntapoliittikan uudistukset ovat vain harvoin kvalitatiivisesti uutta, vaan tavallisimmin kyse on marginaalisista uudistuksista, joiden arvioinnissa numero-tieto on välttämätön.

Myös sosiologisen julkisuuden ja ehkä myös tutkimuksenkin kiinnostuksen kohteissa näyttää tapahtuneen muutoksia, jotka ovat heikentäneet sen edellytyksiä vaikuttaa yhteiskuntapolitiikkaan. Sosiologia tuntuu kääntäneen selkensä makrotason yhteiskunnallisille ongelmille ja niiden yhteiskuntapoliittisille hallintatavoille. Työttömyys, köyhyys ja syrjäytyminen, sosiaalinen eriarvoisuus, poliittinen vieraantuminen tai valtarakenteet ovat kirvoittaneet makrotasolla liikkuvaa sosiologista tutkimusta verraten vähän. Sosiologian katse tuntuu kääntyneen arkipäivään ja elämismaailmaan, mikro- ja ehkä mesotasolle.

Tähän liittyy myös teoreettisen orientaation muutos: Rakenteiden ja instituutioiden tutkimus on – ainakin sosiologisessa julkisuudessa – jäänyt sivummalle ja eteen on noussut sosiaalisten ilmiöiden merkitysrakenteeseen ja kulttuuriin painottuva tutkimus.⁵ Tässä mielessä sosiologia näyttäytyy valtaa välttelevältä tieteeltä, lainatakseni Raija Julkusen vuoden 2003 Sosiologipäivien esitelmän otsikkoa.

Sosiaalitutkimuksen vaikutus päätöksentekoon

Onko sosiologialla ja muulla sosiaalitutkimuksella nykyisin käyttöä ja vaikutusta yhteiskuntapoli-

tiikan päätöksiin? Näin kysyessäni olen sidoksissa Pekka Sulkusen (2001) sanoja lainaten ”sellaiseen positivistiseen ajattelutapaan, jonka mukaan yhteiskuntatieteellinen asiantuntijavalta voisi periaatteessa suoraan ja olennaisesti vaikuttaa yhteiskuntaan”.

Ennen oli ennen

Näin asetettu kysymys sosiologisen tutkimuksen vaikuttavuudesta ei ole uusi. Vuonna 1970 Sosiologia-lehdessä pohdittiin monipuolisesti sosiologisen tiedon käyttöä päätöksenteossa ja suunnittelussa. Lehti pyysi muun muassa ministeriöiden kansliapäälliköiltä (jotka se määritteli tutkimusten soveltajiksi) esimerkkejä siitä, miten jokin hallinnon sisäinen päätöksenteko-ongelma on ratkaistu yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen nojautuen. Vastaukset olivat vaihtelevia. Sosiaali- ja terveysministeriön Arne Tarasti löysi useita esimerkkejä, kun taas esimerkiksi sisäasiainministeriön Arno Hannus ilmoitti, että ”välitöntä ja suoranaista, selvästi näkyvää vaikutusta yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta ja hyötyä siitä ei useinkaan ollut havaittavissa”.

Kansliapäälliköt eivät puhuneet erityisesti sosiologisesta tutkimuksesta vaan yleisemmin sosiaali- tai yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta. Jos he esimerkkejä löysivät, niin ne eivät olleet peräisin akateemisesta tutkimuksesta, vaan käytännönläheisemmistä tutkimuksista ja eräissä tapauksissa tilaustöistä. Voimme päätellä, että yliopistollinen sosiologinen tutkimus ei tuolloin juuri palvelut arkipäivän yhteiskuntapolitiikkaa ainakaan kansliapäälliköiden politiikan toimeenpanoon ja valmisteluun kytkeytyvästä näkökulmasta.⁶

Ja nyt on nyt

Jos Sosiologia-lehden kysymys esitettäisiin nykyisille kansliapäälliköille, niin veikkaan, että tilanne ei tässä suhteessa olisi muuttunut. Esimerkkejä löytyisi vaihtelevasti, ja samalla tavalla valiteltaisiin tutkimuksen etäisyyttä käytännöstä. Vertailussa 1970-lukuun tulee kuitenkin ilmi se, että sosiaalitieteellisen tiedon käytön edellytykset ovat nykyisin erilaiset. 1970-luvulla elettiin suunnitteluoptimismin aikaa. Tehtiin hyvinvointivaltioreformeja huolellisesti suunnitellen ja valmis-

⁵Vuosien 1990–1991 Sosiologia-lehdissä käytiin paljon keskustelua rakenteiden vs. sosiaalisten merkitysten ensisijaisuudesta sosiologisessa tutkimuksessa.

⁶Luultavasti tuolloiset kansliapäälliköt olisivat kuitenkin tunnistaneet sosiologian laajemmän yhteiskunnallisen roolin, jos sitä olisi kysytty.

tellen. Merkittäviä uudistuksia valmisteltiin usein vuosia tyyppillisesti parlamentaarisisa komiteoissa, joilla oli aikaa ja jonkin verran voimavaroja. Sihteeristöissä oli usein tutkijoita, ja saatettiin tehdä tai teettää tutkimuksiakin komiteatyön tarpeisiin. Klaus Mäkelä on todennut, että komitealaitos tarjosi tutkijoille paitsi yhteiskuntapoliittisen oppimisen foorumin myös vaikuttamisen kanavan: komiteatyössä ei tutkimuksen vaikuttavuuden kannalta keskeistä ollut niinkään se, että tutkija toi komitean käyttöön jonkin tiedonmurusen, vaan se, että komitealaitos tarjosi mahdollisuuden hyödyntää tutkimusta laajemmin ja toisaalta antoi tilaisuuden oppia yhteiskunnasta, sen valtarakenteista, instituutioista ja erilaisista intresseistä.

Nykyisin komitealaitosta ei juuri käytetä uudistusten valmisteluun. Tilalle ovat astuneet selvitysmiehet, joskus naisetkin, sekä lyhytkestoiset työryhmät. Myös nämä instituutiot käyttävät tutkimustietoa ja jopa teettävät selvityksiä, mutta eri tavalla kuin komitealaitos. Tutkimus- tai selvityspyyntö tulee tutkijoille ikään kuin annettuna ja ulkoapäin. Tietoa odotetaan olevan valmiina tai ainakin sitä oletetaan olevan saatavilla hyvin lyhyellä varoitusaajalla.

Pikainen selvitysmiesinstituutio ei kuitenkaan ole ainoa yhteiskuntapolitiikan pohjustuksen väline. Yhteiskuntapoliittisia kysymyksiä ja niiden ratkaisun linjauksia pohditaan myös erilaisissa työryhmissä, joille ei ole annettu välitöntä uudistuksen valmistelutehtävää, vaan jonkin rajatun problematiikan kartoitus. Tällaisten työryhmien aikataulu ei yleensä ole aivan mahdollon. Niitä käytetään pohjustamaan jonkin ongelman mahdollisia tulevia ratkaisuyrityksiä, ja siten niillä on merkitystä ministeriöissä tapahtuvalle päätösten valmistelulle. Esimerkiksi Talousneuvoston toimeksiannosta on viime vuosina saatu aikaan monia merkittäviä ja myös politiikkaan vaikuttavia raportteja, joissa on käytetty hyväksi myös sosiaalitieteellistä asiantuntemusta. Otan pari esimerkkiä. Talousneuvosto teetti vuonna 1998 raportin ”Julkinen talous 2000-luvulla: Reunaehdot, haasteet ja uudistusten suunta” asiantuntijaryhmällä, jossa Raija Julkunen ja minä olimme, kuten joskus veistelimme, ekonomistien ”panttivankeina”. Toinen esimerkki on vuonna 2001 julkaistu raportti ”Työmarkkinoilta syrjäytyminen, tulonjako ja köyhyys”, jossa oli verraten vahva sosiaalitieteellinen asiantuntijaedustus, ei kuitenkaan yliopistolaitoksesta. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön hallinnonalalta haluaisin mainita Some-

ra-toimikunnan mietinnön (2002), joka selvitteli sosiaalimenojen ja niiden rahoituksen pitkän aikavälin kehitystä. Myös työministeriön toimeksiannosta on tuotettu työvoimapolitiikkaan kohdistuvia perusteellisia työryhmäraportteja, jotka tarjoavat tietopohjaa tuleville politiikkaratkaisuille ja joissa on käytetty myös sosiaalitieteellistä asiantuntemusta (esim. Osaamisen ..., 2003).

Tutkimuksen, hallinnon ja politiikan jännitteinen suhde

Vaikka politiikka ja hallinto tarvitsevat tutkimusta ja tutkimus tarvitsee toimintaedellytyksensä turvatakseen ymmärrystä politiikan ja hallinnon suunnasta, niin suhteet ovat jännitteisiä. ”Tutkijat väheksyvät politiikan tekijöitä ja hallintoa, hallinnon väki antaa ymmärtää poliitikkojen ja tutkijoiden olevan osaamattomia, poliitikot tuskailivat hallinnon hitautta ja tutkijoiden vaikeaselkoisuutta.” Näin kärjistää kaikissa kolmessa roolissa omakohtaista kokemusta hankkinut Vappu Taipale (1996). Politiikka ja hallinto odottavat tutkimukselta nopeita, yksiselitteisiä ja yksinkertaisia vastauksia. Näitä jännitteitä voidaan yrittää hallita eri tavoin. Suomessa niitä on ratkaistu mm. kehittämällä tutkimusta lähellä hallintoa ja politiikkaa. Julkisessa hallinnossa toimivaa ns. sektoritutkimusta ei pidetä yllä rakkaudesta tietoon, vaan siksi, että se on hyödyksi. Kärjistäen voi sanoa, että sen on päivästä toiseen osoitettava hyödyllisyytensä ja perusteltava erityisesti sellaiset pyrkimyksensä, joiden hyöty ei ole välittömästi nähtävissä. Sen erityinen tehtävä on tuottaa päätöksenteossa ja sen valmistelussa tarvittavaa tietoa.

Päätöksentekoa ja sen pohjustusta tukevan tutkimuksen sijoittuminen hallinnon lähelle on perusteltua, sillä menestyäkseen tällaisen tutkimuksen tulee olla hyvin perillä niistä kysymyksistä, jotka politiikkaa ja hallintoa askarruttavat (näitä eivät välttämättä askarruta samat kysymykset). Niihin pitää myös pyrkiä valmistautumaan etukäteen, koska tutkimukselle esitettävälle kysymyksille annetaan yleensä kovin vähän vastausaikaa.

Ajan tasalla olo ei riitä, vaan pitää olla vähän edellä. Joskus, tosin harvoin, sattuu niin onnellisesti, että päätöksentekijöiden eteen tuleva kysymys on jo selvitetty ja ratkaisuehdotus on käytännöllisesti katsoen olemassa. Kerron onnistuneesta ennakoinnista tuoreen esimerkin, joka on peräisin edellisen eduskunnan viime metreillä hyväksymästä eläkeuudistuksesta. Yksi uudistuksen merkittävimmistä piirteistä on ns. elinaikakerroin,

joka sopeuttaa alkavan eläkkeen ja eläkemenon tason 62 vuotta täyttäneen henkilön eliniän odotteen muutokseen. Suomeksi sanottuna: jos tämänikäisen henkilön eliniän odote tulevaisuudessa kasvaa, kuten se on tehnyt viime vuosikymmeninä suunnilleen yhden vuoden kymmenessä vuodessa, niin alkavaa eläkettä alennetaan elinaikakerroimella, joka pitää eläkeikäisen eläkemenon entisellään huolimatta eliniän pidentymisestä. Jos taas 62-vuotiaiden eliniän odote kääntyisi laskuun, niin elinaikakerroin nostaisi alkavia eläkekeitä. Lähinnä Ruotsin eläkeuudistuksen virittämänä Eläketurvakeskuksen piirissä oli 1990-luvun lopussa jo selvitetty erilaisia tekniikoita, joilla eliniän pidentymisen eläkemenoa kasvattava vaikutus voidaan eliminoida. Nyt tämä raportti voitiin ottaa suoraan hyllystä ja valita siinä suositeltu ja varsin yksityiskohtaisesti analysoitu vaihtoehto. Varmuuden vuoksi sanon, että minulla ei ollut tämän onnistuneen ennakkoinnin kanssa mitään tekemistä.

Näin nappiin osunut ennakkointi on tietenkin poikkeuksellista, mutta hallintoa ja politiikkoja lähellä olevan tutkimuksen on joka tapauksessa välttämätöntä yrittää haistella yhteiskunnallista kehitystä ja seurata politiikkaa ja hallintoa ennakoidakseen mahdollisia tietotarpeita, mutta myös tuodakseen esiin poliitikalle ja hallinnolle yhteiskunnasta nousevia ja ratkaisua odottavia haasteita.

Paremminkin tietoa voisi käyttää

Sosiaalitieteellisen tutkimuksen käyttö politiikan teon tukena edellyttää poikkeamista tavanomaisesta sosiologisesta asennoitumisesta. Valaisen asiaa esimerkillä. Esko Ahon hallituksen sosiaali- ja terveysministeri Jorma Huuhtanen, joka toteutti monia kipeitä leikkauksia sosiaaliturvaan, samalla kun nälkä- ja leipäjonot tuotiin näkyväksi, arvosteli (yksityisissä keskusteluissa) erityisesti Stakesia mutta myös laajemmin tutkimusta sanomalla, että kyllä te tuotte hyvin esiin ongelmia ja epäkohtia, mutta kun teiltä kysyy, mitä tehdä (annettujen taloudellisten kehysten rajoissa), niin tutkijoiden katse siirtyy seinille. Kommentti osui monella tavalla arkaan paikkaan. Poliittikkavaihtoehtoja pohjustava tutkimus ei ole kuulunut sosiaalitutkimuksen vahvuusalueisiin. Olemme ylipäätään olleet ujoja tutkimaan ja esittämään pitkälle hahmotettuja vaihtoehtoja. Taloustieteilijät ovat toista maata: monet heistä eivät epäröi esittää poliittikkasuosituksia ja tuoda keskusteluun varsin perusteellisestikin pohdittuja malleja.

Joka tapauksessa Huuhtasen esiin nostamaan ongelmaan on sektoritutkimuksen piirissä reagoitu. Mm. Stakes on kehittänyt välineitään poliittikkavaihtoehtojen arvioimiseksi. Näihin kuuluvat mm. ajantasaisten tutkimusaineistojen ylläpitäminen ja poliittikkavaihtoehtojen arviointiin soveltuvien laskenta-, ennuste- ja tilastomallien kehittäminen. Aivan uutta tällainen osaaminen ei sosiaalitieteessäkään ole. Vuonna 1996 Alkosta Stakesiin siirtynyt sosiaalitieteellinen alkoholipoliittinen tutkimus on hyvä esimerkki tutkimustraditiosta, joka on iät ajat osannut vastata alkoholipoliittisiin ”mitä tapahtuu jos” -kysymyksiin ja vaikuttanut muutoinkin alkoholipoliittikan muotoutumiseen.

Vaikutus on rajallista

Yhteiskuntapolitiikkaa tehdään erisuuntaisten intressien ristiaallokossa. Tutkimustieto ei välttämättä vaikuta päätöksentekoon, oli sen osuvuus, ajankohtaisuus ja luotettavuus miten hyvä tahansa. Tutkimustiedolla myös tehdään politiikkaa tavalla, johon ei ole helppo varautua. Vuonna 1993 (tai 1994) sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä teki Esko Ahon hallitukselle välikysymyksen, jossa se paljolti nojautui erääseen Stakesin tekemään sosiaalipoliittikan muutosten vaikutuksia kuvaneeseen raporttiin. Vähän kylmäsi, kun vilpiton yritys puoluepoliittisesti neutraaliin analyysiin näytti joutuvan hallituksen kaatamisyrityksen välikappaleeksi. Sitten kuitenkin helpotti, kun hallitus vastauksessaan ei pyrkinytkään kumoamaan raportin tuloksia, vaan vetosi samaan raporttiin, osin eri asioita esiin nostoen.

Poliittisia päätöksiä tukeva tutkimus voi joutua arvostelun kohteeksi siksi, että tulokset eivät miellytä. Aina ei kritiikiltä voi välttyä, vaikka menetelisi kuinka taiten. Eläketurvakeskuksessa tehtiin eläkeuudistuksen tueksi työmarkkinajärjestöjen edustajista kootulle eläkeuudistuksen suunnittelusta vastanneelle ns. Puron ryhmälle monenlaisia laskelmia ja arvioita tekeillä olevan uudistuksen vaikutuksista. Neuvotteluissa pisimpään oli auki kysymys eläkepalkan määräytymisestä, josta osapuolilla oli eriäviä käsityksiä. Uudistusta koskevan julkisuudessa käydyin ”informaationsodan” aikana Eläketurvakeskuksen julkaisemaa selvitystä suunnitellun uudistuksen vaikutuksista arvosteltiin aika kovin sanoin. Myös Eläketurvakeskuksen puolueettomuus kyseenalaistettiin. Laskelmat kui-

tenkin kelpasivat valmistelut pohjaksi, ja kun yhteiseen ratkaisuun vihdoin päästiin, niin kritiikki loppui ja jälkeensä on tunnustettu, että ilman Eläketurvakeskuksessa tehtyä selvitystyötä uudistusta ei olisi saatu aikaan.

Yhteenveto

Yritän tiivistää edellä sanotun. Minusta näyttää siltä, että akateeminen sosiologia (ja muu sosiaalitutkimus) on menettänyt vaikuttavuuttaan sekä yhteiskunnallisten kehityssuuntien tulkkinna että yhteiskuntapolitiikkaan vaikuttavana tutkimuksena. Tämä johtuu yhteiskunnan valtarakenteiden muutoksista, erityisesti kansallisvaltion vähentyneestä merkityksestä ja yhteiskunnallisen tiedontuotannon laajentumisesta perinteistä yliopistolaitosta laajemmalle, mutta myös modernin sosiologian tutkimusvälineiden (lomaketutkimuksen ja kysely- ja haastatteluaineistojen analyysimenetelmien) voittokulusta ja leviämisestä laajaan yhteiskunnallisen tiedontuotannon käyttöön. Myös sosiologian sisäiset muutokset, metodisen kehityksen suuntautuminen kvalitatiivisiin menetelmiin ja sosiologisen julkisuuden kiinnostuksen siirtyminen makrotason rakenteellisista ja institutionaalisista ongelmista mikrotasolle ja sosiaalisten merkitysrakenteiden tutkimukseen ovat tehneet sosiologiasta valtaa välttelevän tieteen ja vallasta sosiologiasta piittaamattoman.

Kuitenkin yhteiskuntatieteellistä tiedontuotantoa ja tutkimusta käytetään entistä enemmän yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon pohjustustyössä ja myös päätöksenteossa. Pysyäkseen ajan tasalla hallinnon ja erityisesti politiikan joskus nopeastikin muuttuvista tietotarpeista ja ollakseen käyttökelpoinen päätöksenteon tukena on tällai-

selle tutkimukselle eduksi sijoittuminen lähelle hallintoa ja politiikkaa. Näin se voi pitää yllä ja kehittää relevantteja tietoaaineistoja ja tutkimusvälineitä. Poliitikkoja ja hallintoa lähellä oleva sektoritutkimus ja siihen kytkeytyvä kehittämistyö tuottavat merkittävän osan yhteiskuntapolitiikassa käytetystä tutkimustiedosta, enkä epäile sen vaikuttavuutta. Samalla tietenkin tulee myöntää, että tutkimuksen vaikuttavuudella on joskus ahtaakin rajansa. Yhteiskuntapolitiikkaa tehdään erilaisten intressien ristiaallokossa, ja tutkimusta käytetään ja siihen suhtaudutaan usein sen mukaan, miten se tukee tai on tukematta omia näkökantoja. Tutkimustiedon käyttö on yhteiskuntapolitiikan arvioinnissa, valmistelussa ja päätösten toimeenpanon tukena on siis aikaisempaa laajempaa, mutta se on vain yksi yhteiskuntapoliittiseen päätöksentekoon vaikuttava asia.

Hallinnon sisällä ja siitä riippuvalla tutkimuksella on päätöksentekoa tukeva tehtävä, ja olen myös kokemusten kautta yrittänyt perustella sitä, että tässä roolissa sillä on myös valtaa. On kuitenkin tärkeä muistaa, että sen mahdollisuudet kriittisen tiedonintressin toteuttajana ovat rajatut. Sektoritutkimuksessa sallitaan kriittistä arviointia sisältävää tutkimusta ehkä enemmän kuin monet luulevat, mutta lähtökohtaisesti se on politiikan ja hallinnon pyrkimyksille lojaali eikä voi kyseenalaistaa asioita samalla tavalla kuin riippumattoman akateemisen tutkimuksen on mahdollista ja tärkeää tehdä. Tässä tehtävässä akateeminen tutkimus on korvaamaton. Yhteiskuntapoliittinen tutkimus tarvitsee sekä akateemisen että sektoritutkimuksen näkökulmaa, eikä niitä pidä asettaa vastakkain. Akateemisella sosiologialla on yhteiskuntapolitiikkaan paljon annettavaa, mutta totta kai se edellyttää, että sosiologiassa tutkitaan yhteiskuntapoliittisesti merkittäviä kysymyksiä.

KIRJALLISUUS

- ALAPURO, RISTO: Sosiologit, Suomi ja Itä-Eurooppa. *Sosiologia* 27 (1990): 3, 199–204
- GIBBONS, MICHAEL & AL.: *The New Production of Knowledge*. London: Sage, 1994
- NORO, ARTO: Aikalaisdiagnosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sosiologia* 37 (2000): 4, 321–329
- OSAAMISEN JA TÄYSTYÖLLISYYDEN SUOMI. Työvoima 2020. Loppuraportti. Työministeriö 2003
- SOSIAALIMENOJEN KEHITYSTÄ JA SOSIAALITURVAN RAHOITUKSEN TURVAAMISTA PITKÄLLÄ AIKAVÄLILLÄ SELVITTÄNEEN TOIMIKUNNAN MIETINTÖ. Komiteamietintö 2002: 4. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2002

- SULKUNEN, PEKKA: Sosiologian käänteet. *Sosiologia* 38 (2002): 1, 27–30
- TAIPALE, VAPPU: Elämää paradoksien kanssa. Leikkiä mielisiä ja vähän vakavampiakin hahmotelmia sosiaali- ja terveysalan tutkimuksen näkökulmasta. S. 113–126. Teoksessa: Neittaanmäki, Pekka (toim.): *Muutos tieteen maailmassa*. Tutkimus, tiede ja yliopistot 2010. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 1996
- TYÖRYHMÄRAPORTTI, VALTIONEUVOSTON KANSLIAN JULKAISUSARJA 1998/4
- TYÖRYHMÄRAPORTTI, VALTIONEUVOSTON KANSLIAN JULKAISUSARJA 2001/13.

Koneen tehostamisesta

LEENA ERÄSAARI

Käytän usein hyväkseni Raymond Williamsin teosta *Keywords* (1976), kun ryhdyn uutta aihetta tai ilmiötä ihmettelemään. Jos jotakin yksittäistä sanaa tai termiä ei löydy Williamsin teoksesta, yritän matkia hänen tapaansa etsiä avainsanojen syntyä tai genealogiaa. Williamsin perustavana ideana on tehdä avainsanojen avulla ns. aikalaisanalyysiä. Hän on kiinnostunut nimenomaan sellaisista uudissanoista, joista yhtäkkiä tulee äärettömän muodikkaita ja jotka loistavat jokaisessa lööpissä tai artikkelissa. Nämä ovat sellaisia termejä, joita ilman tunnuttiin pärjäävän vähän aikaa sitten hyvin, mutta jotka ovat parhaillaan kaikkien huulilla.

Yksi tapa lähestyä kieltä ja etsiä tärkeitä tai merkittäviä kielellisiä vaikuttamisen tapoja on käyttäen hyväkseen argumentaatio-analyysin välineitä, erityisesti pohdintaa analogiasta (Kakkuri-Knuuttila 1998). Todellisuuden rakennetta muokkaavat argumentit etenevät käyttäen joko erityistapausta tai analogiaa. Kun puhutaan uudesta julkisesta johtamisesta ovat erityistapaukset paljon käytetty keino. Johtamiskirjallisuus kertoo onnistuneista johtajista. Ford ja liukuhihna ovat klassinen esimerkki sosiaalisesta innovaatiosta. Läheisempi erityistapaus juuri suomalaisille on Jorma Ollila ja Nokia. Yritysjohdajille suunnatut konsultointipuheet ja managementin oppikirjat ovat täynnä fantastisia esimerkkejä onnistuneista poikkeusihmisistä. Esimerkiksi Ismo Lumijärven ja Jussi Jylhäsaaren laatujohtamista julkisessa hallinnossa käsittelevä kirja (2000) marssittaa valtaisan määrän erilaisia projekteja, pilotteja ja kehityshankkeita eri maista. Vallitsevia käytäntöjä kuvatuista piloiteista ei monista ole tullut, kyseessä ovat siis erityistapaukset.

Tärkeitä piirteitä argumentoinnissa ovat *assosiatiivinen ja dissosiatiivinen rakenne*. Assosiatiivinen argumentaatorakenne liittyy toisiinsa sellaisia elementtejä, jotka eivät ole aikaisemmin kuu-

luneet yhteen. Esimerkiksi Silvia Gherardi (1995) vertaa erilaisia italialaisesta työelämästä löytämiään yksittäisiä ihmisiä tai ”tyyppisiä” antiikin Kreikan ja Rooman jumaluuksiin. Samaa ideaa on käyttänyt Liisa Uusitalo vertaamalla suomalaisia johtajia Kalevalan hahmoihin. Jotta analogian ”ylevät” piirteet säilyisivät, kannattaa verrata Nokian johtajia Ilmarisen tai Väinämöisen parhaimpiin puoliin, Sammon taontaan ja maailman synnyttämiseen laulamalla. Sen sijaan ei kannata lähteä puhumaan siitä, että Ilmarinen ja Väinämöinen kilpailivat naisista ja harrastivat eräänlaista seksuaalista ahdistelua; Väinämöisenhän ajoi nuoren naisen itsemurhaan saakka. Suomalaisilla työpaikoilla tapahtuvan seksuaalisen ahdistelun teemaa ei siis kannata verrata Kalevalaan, koska tämä analogia ei tuo sellaista lisäarvoa, jota johtamisopit tarvitsevat.

Toisella tavalla kuin erityistapaus vaikuttaa analogia. Analogian argumentatiivinen voima perustuu siihen, että se paljastaa argumentin kohteena olevan todellisuuden rakenteesta jonkin piirteen osoittamalla siinä olevan yhtäläisyyden jonkin toisen, tavallisesti tutumman todellisuuden alueen rakenteellisen piirteen kanssa. Analogiaa käyttävässä argumentissa teeman yhteyteen tuodaan toinen alue, *foros*, jonka sisäisten suhteiden kuvaus siirtää siinä osoitetun rakenteen teeman alueelle. Jos tällainen teema tulee hyväksytyksi, se nostaa tarkastellun todellisuuden arvoa. Metafora on yksi analogiaa käyttävä retorinen kuvio. Analogia se on siten, että se perustuu kahden asian rinnastamiseen. Sen suuri argumentatiivinen voima ei kuitenkaan perustu kahden erillisen asian fuusioitumiseen vaan siihen, että rinnastus irtoaa alkuperästään ja vakiintuu toiselle paikalle. Klassinen esimerkki on ”laiva kyntää”.

Alkuperästään irronnutta ja näkyvän fuusio- luonteensa menettänyttä vertauskuvaa Chaïm Perelman kutsuu uinuvaksi metaforaksi. Uinuvaa me-

taforaa ei puheessa yleensä tunnusteta kaksi erillistä asiaa toisiinsa rinnastavaksi vertauskuvaksi. Uinuvan metaforan argumentatiivinen voima on erityisen suuri, usein se on yksinään riittävä perustelu esitetylle argumentille. Uinuva metafora tuo hiljaisesti mukanaan argumentin koko voiman.

Kone

On tullut tavaksi väittää, että puhe taloudesta voittaa kaikki muut argumentit, että talous on argumenttien argumentti, jonka avulla voidaan sanoa viimeinen sana. Olen aiheesta toista mieltä, väitän, että meillä (siis Suomessa) vetoaminen koneeseen on argumentti, jolla voitetaan kaikki muut. Tarvitsen vielä yhden tarkennuksen omalle väitteelleni. Kun puhun taloudesta, tarkoitan taloudellisuutta merkityksessä taloudellisesti rationaalinen tai talous-laskennallisesti rationaalinen. Talous, merkityksessä taloudellisesti järkevä, ei ole argumenttien argumentti, vaan kone on. Jatkoissa perustelen näkemystäni koneiden kaikkivoipaisuudesta.

Toukokuun toiseksi viimeisellä viikolla tiedotettiin Kiinan ja Hongkongin sars-epidemiasta sekä TV-uutisissa että lehdissä: ”Aasian talousveturi hiipuu sars:in vuoksi” tai ”sars pysähdyttää Aasian, joka on ollut ainoa maailmantalouden veturi viime aikoina”. ”Kivet ratisevat rattaissa” -otsikolla kirjoittaa Jorma Aaltonen pörssistä Helsingin Sanomissa (29.4.03), aiheena raskas teollisuus mutta selittäjänä sars-kuume. Ne TV-uutiset, jotka satuin näkemään ja joissa puhuttiin Aasian veturin pysähtymisestä, eivät näyttäneet aasialaisia koneita pysähtymässä vaan työvoimavaltaisia paikkoja hiljentyneitä, tyhjiä hotelleja, toreja ja kauppakatuja. Veturin kuvituksena olivat käyttämättömät kädet, myyjät ja hotellien vastaanottajat, joiden ei tarvinnut hymyillä asiakkaille autioiksi muuttuneissa markkinatiloissa. TV-uutisissa näytettiin koneiden sijaan siis käsiä ja hymyjä, myyntiyöhön osallistuvaa sydäntä (the managed heart), kuten Arlie Hochschild (1983) kuvailee palveluammattaja. Tuskin olisin tullut havainneeksi veturia, ellei sitä olisi ehditty käyttää jo kyllästymiseen saakka, kun Helsingin verotulojen supistuksista ja niiden vaatimista säästöistä on puhuttu. Esimerkiksi Helsingin Sanomat on kirjoittanut yhä uudestaan aiheesta: Suomen veturi hiljenee, hyytyy, sammuu tai köhii. Itse uutiset kertovat yksityiskohtaisesti siitä, kuinka paljon su-

pistuksia tarvitaan, millaisella prosentilla ja miltä hallinnon alalta supistukset tehdään. Veturi on joko pää- tai alaotsikossa, mutta uutisen sisältö kertoo sosiaali- ja kulttuuripalveluista, koulutuksesta tai terveydenhuoltomenoista.

Vaikuttaa siltä, että julkisista palveluista ei voida lainkaan kirjoittaa uutista ilman konetta tai veturia. Vaikka kone tai veturi puuttuisi, niin teho ja tehostaminen eivät. Teho on sellainen fysiikan ominaisuus, joka kuvaa mm. moottoreiden ominaisuuksia. Suomalainen verbi tehostaa viittaa enemmän koneeseen kuin matkittu anglismi. Effect, effective ovat suomeksi lähinnä seuraus, vaikuttaminen ja vaikutus, tulos, aikaansaannos. Englannin kielessä käytetään termiä power, kun puhutaan koneiden tehoista. Suomessa siis puheetta vaikuttamisesta hallitsee fysiikan termi, *teho*, joka vielä jokin aika sitten oli varattu fysiikalle ja moottoreiden ominaisuuksille. Suomen kielen termi tehostaminen tuo siis englantilaista käännöstekstiä enemmän esiin ajatuksen tai kuvitelman koneesta. Miten olemme päätyneet kone-metaforan kaikkivoipaisuuteen? Miksei Suomessa keskustelua palveluista voida käydä ilman tehoa ja tehostamista? Esitän joitakin näkökohtia asian aukaisemiseksi.

Hilkka Summa (1989) väitöskirjassaan kirjoittaa, että Suomessa on pitkät perinteet puhua valtiosta koneistona, meille on valmiiksi vakiintunut termi valtiokoneisto. Retoriikka- tai argumentointianalyyseja harjoittavat tutkijat ovat sitä mieltä, että paikallinen konteksti tai ns. toimintaympäristö on tärkeää sille, kuinka jokin metafora vakuuttaa kuulijat tai lukijat. Teho ja tehostaminen ovat osuneet hedelmälliseen maaperään.

Suomalaiset ovat kai aina olleet hyvin kone-myönteisiä ihmisiä. Meillä ei tietääkseni ollut esimerkiksi työväenliikkeen piirissä koneita rikkovia liikkeitä kuten ns. luddiitit Britanniassa. Olavi Paavolainen ja muut modernistit innostuivat koneista 1930-luvulla, kirjoittivat niistä runoja ja proosaa, kuvataiteilijat maalasivat niitä. 1970-luvun radikaalit vasemmistolaiset, jotka ihailivat Neuvostoliittoa, olivat myös omaksumassa osan sikäläistä koneiden ihannoitua. Helsingissä on ollut parikin näyttelyä neuvostoliittolaisesta maalauksen ja julistetaiteesta, jossa suurten koneiden kauneus on vahvasti läsnä. Myös suomalainen poliittinen oikeisto kunnostautui koneuskon kannattajana. Esimerkiksi sodan jälkeen uudet professionaalit ryhmät, kuten kasvava insinöörikuunta, olivat erittäin konemyönteisiä. Niinpä su-

malaisiin kaupunkeihin rakennettiin sellaiset lähiöt, joissa asuminen perustui auton käyttöön. Käytiin opettelemassa sekä yhdyskuntarakenne että sen vaatimat koneet Amerikasta. Rakennetusta Suomesta tuli eräänlainen Amerikan ääni (Hankonen 1994). Suomalainen terveyden- ja sairaanhoito on aina ollut ylpeä uusimmasta teknologiastaan, samoin toki yliopistot ja muut laitokset. Lisäksi Suomessa ovat yritysjohtajina toimineet insinöörit eivätkä taloustieteiden tai markkinoinnin ammattilaiset 1990-luvulle saakka. Suomalaisessa yhteiskunnassa on sanalla sanoen paljon myötämieltä ja ymmärrystä koneita kohtaan. Tuoreimpina tietysti valtava rahallinen panostus teknologiapalkintoon ja tutkimuksessa painopisteen siirtyminen ”soveltavaan tutkimukseen” sekä Tekesin kautta teknologiaan. Puhumattakaan Kalevalan Sammosta, joka on tulkittu enemmän tai vähemmän varallisuutta itsestään tuottavaksi koneeksi.

Tehostaminen

Kun siis erilaiset yhteisöt tai kulttuurit ovat eri aikoina taipuvaisia hyväksymään erilaisia analogioita, niin Suomesta voidaan sanoa, että konevertaukselle on valmis tilaus. Toisaalta Michel Foucault (1984) on huomauttanut siitä, että ns. vanha aika (1800-luvulle saakka) suosi spatiaalisia, tilallisia metaforia, kun taas modernismi toi tullessaan prosessuaaliset, aikaan liittyvät metaforat. Hallintokoneisto, hallinnon rattaat, hallintoportaat tai välitaso joutuvat antamaan tilaa sellaisille termeille kuten tehostaminen, kehittäminen, muuttaminen, matkustaminen ja liikkuminen. Astetta runollisempia liikkumista kuvaavia termejä ovat esimerkiksi purjehtiminen, sykkiminen ja svengaaminen. Nämä runolliset ovat tietysti aivan ”asiattomia”, kun puhutaan julkisista organisaatioista, mutta yksityisellä puolella ne kuvaavat dynaamisia organisaatioita.

Jos siis vertaamme vaikka vanhustenhuoltoa rattaisiin tai koneeseen, niin käytämme analogian argumentatiivista voimaa hyväksemme. Tämä tarkoittaa, että nykyisessä tilanteessa, jossa kaikki tietävät, että julkisia palveluita on muutettava, supistettava tai rationalisoitava, palveluiden vertaaminen koneeseen ja rationalisoinnin vertaaminen lisätehojen käyttöönottoon yksinkertaistaa tehtävää sellaisella tavalla, joka saa yhtälön kuulostamaan mahdolliselta. Laitetaan vain lisää kaasua,

painetaan kytkintä, suurempi vaihde ja ennen kaikkea otetaan käyttöön tehoiltaan isompi moottori, niin homma hoituu. Tehostaminen on ollut onnistunut termi, jonka avulla julkiset palvelut ovat 1990-luvulla läpikäyneet poikkeuksellisen kovan muutoksen Suomessa. Muutos on ollut jopa niin suuri, että useissa palveluissa – hinnassa ja laadussa – vertaudumme pikemminkin Välimeren maihin kuin Keski-Eurooppaan, Pohjoismaista puhumattakaan.

Otan lopuksi tarkempaan käsittelyyn pari keskustelua Helsingin Sanomista. Helmikuussa 2003 julkaistiin pääkirjoitus ”Päihdeäitien tavoittamista ja hoitoa täytyy tehostaa”, jossa kerrotaan, että viime vuosina on lisääntynyt ns. FAS-lasten (fettaali-alkoholisyyntärsävien) määrä, koska odottavien äitien alkoholin käyttö on lisääntynyt. Kerrotaan myös, että huumeita käyttävien äitien lapsilla on vieroitusoireita ja muita ongelmia. Kirjoitus keskittyy ongelmiin, joita päihteiden käyttö lapsille aiheuttaa. Artikkelin lopussa painotetaan parannusehdotuksia:

1. Päihteitä käyttävät äidit pitäisi löytää (tunnistaa) neuvoloiden taholta paremmin, jotta heidät voitaisiin ohjata hoitoon.

2. Pitäisi voida puhua päihteitä käyttävien äitien pakkohoidostakin.

Kirjoituksessa mainitaan ne muutamat paikat, joita Suomessa on päihteitä (liikaa) käyttäville äideille. Mainitaan avopalvelut ja muutama ensikoti sekä viisi uutta, joita oltiin perustamassa! Mutta ajatus tehostamisesta jyräsi alleen kaiken muun. Esimerkiksi sen, että FAS-lapsille ei ole lainkaan hoitoa Suomessa tai, mikä vieläkin tärkeämpää, että alkoholitiperheiden lapsille ei ole ylipäänsä hoitoa. Suomalaisten elämäkerrat ovat vuosikymmenestä – ellei peräti sadasta – toiseen kertoneet lasten traumatisoituneen vanhempien (erityisesti isän) liiallisesta alkoholin käytöstä. Silti meillä ei ole tänäkään päivänä alkoholistien lapsille suunnattua terapiaa tai muuta psyykkistä apua. Artikkelin ei erityisesti korosta sitä, että ensikotien äideille tarjoamat avut ovat vaatimatonta kysyntään nähden. Kirjoitus ei siis lainkaan kysy: Mikä on äitien löytämisen tehostamisen mieli ja merkitys? Kun tehostaminen on hyvää sinänsä, ei ulkopuolista syytä tai perustelua tarvita.

Toinen esimerkkini tehostamisen kaikkivoipaisuudesta on Helsingistä. Samaan aikaan, kun Helsingille jouduttiin jo vuodeksi 2002 tekemään supistuvaa budjettia, kirjoitti mielipidepöytäkirja (14.10.02) Eeva Hytönen siitä, kuinka älyttö-

mällä tavalla häntä oli kohdeltu Marian poliklinikalla. Kirjoittaja oli saanut viikonloppuna suolistotulehduksen. Koska hän tuntee tautinsa ja Marian poliklinikan entuudestaan, hän kävi ensin yksityisellä lääkärillä hankkimassa vahvistuksen omalle diagnoosilleen. Tämän jälkeen hän meni Mariaan, jotta pääsisi sairaalaan suonensisäistä antibioottihoitoa saamaan, tulehdus nimittäin aiheutti kestävämmät kivut. Eeva Hytöstä käytettiin erilaisissa kokeissa ja testeissä, mm. samoissa verikokeissa, joiden tulokset hänellä oli valmiina yksityiseltä lääkäriltä. Pitkän jonotuksen jälkeen Hytönen lähti kotiin. Kirjoitukseen tuli hallintoylilääkärin vastine, jossa puhuttiin puutteellisista potilastiedoista ja heikosta vuorovaikutuksesta, joihin molempiin luvattiin kohennusta. Keijo Himanen kirjoitti pääkirjoitussivulle kolumnin aiheesta ”Helsinki hoitoon” (22.10.02), jossa pääuutinen oli Helsingin muuta maata korkeammat kustannukset sairaanhoidossa. Kirjoittaja käytti Eeva Hytösen esimerkkiä painottaakseen sanoomaansa kalliista ja tehottomasta hoidosta. Kirjoittaja vetosi myös Stakesin tutkimukseen, jossa helsinkiläisten kuluja verrataan viiteen muuhun suomalaiseen kaupunkiin ja todetaan helsinkiläisten maksavan enemmän.

Eeva Hytösen kertomus ei mielestäni tukenut tehottomuus-analyysia, mikään ei olisi voinut kuvata aihetta huonommin. Ne neljä lääkäriä, jotka tutkivat Hytöstä ja teettivät kaikki kokeet, jotka muillekin teetetään, olivat kiireisiä eivätkä ehtineet tai kyenneet kuulemaan, mitä potilaalla oli sanottavana. Lääkärit toimivat itse asiassa rutiinimaisesti ja koneen kaltaisesti. Tehottomuuden sijaan ongelman olisi voinut muotoilla liiaksi tehokkuudeksi. Mutta esimerkki osoittaa, miten vahva argumentatiivinen voima tehostamisella on. Joka haluaa kritisoida julkisia palveluita, voi laskea sen varaan, ettei mokaa, kun vaatii lisää tehoa moottoriin. Himasen kolumnissa oli tehostamisen lisäksi toinenkin Helsingin palveluihin liittyvä piirre. Helsingin kustannuksia verrataan viiteen muuhun suomalaiseen kaupunkiin. Helsingin tapauksessa tämä on kohtuutonta, koska Helsinki on hallinnoltaan ja organisaatioltaan aivan eri luokkaa kuin muut suomalaiset kaupungit. Kun Helsingin hintoja ei verrata esimerkiksi Tukholmaan tai Göteborgiin, niin tehostamistarvetta tullaan löytämään niin kauan kuin palveluita ei lopeteta kokonaan.

Vielä yksi esimerkki tehokkuudesta urheilun saralta. Helsingin Sanomien urheilusivuilla jää-

kiekkoilijoiden keskinkertaista menestystä kuvattiin 5.5.03 otsikolla ”Leijonien ykkösketju hakee vielä tehojaan”. Samaan tehostuspuheeseen tarttui ilmeisesti lehden pakinoitsija Toinen mies, joka kirjoitti otsikolla ”Tahtotiloja” dialogin:

– Suomalaisilla on oikea tahtotila.

– Kuinka se ilmenee?

– Suomalaiset tahtovat, että Suomi voittaa jääkiekon maailmanmestaruuden omissa kotikisoissaan.

– Sehän on hienoa!

– Tahtotilan voimakkuudesta kertoo se, ettei tämä vielä riitä.

– Mitä vielä?

– Suomen tahtotilaan kuuluu, että Suomi voittaa kullan loppuottelussa, jossa vastustajana on ehdottomasti Ruotsi.

– Tuolla tahtotilalla Suomi on aivan varma maailmanmestari.

– Asiassa on yksi pieni mutta.

– Mikä?

– Tässä tahtotilassa ovat kisojen tässä vaiheessa vasta urheilutoimittajat ja jääkiekkoyleisö.

Suomen lätkäjoukkue on väärässä tahtotilassa eikä halua voittaa vastustajiaan.

Tehostamisella ja tahtotilalla on yhteinen synthyistoria, genealogia. Käsittämätön suomen kielen uudissana, tahtotila, on peräisin samoista lähteistä kuin tehokkuuskin, julkiseen johtamiseen suunnatuista kurseista ja konsulteilta, managerialesea levittävistä teksteistä (Eräsaari 2002a & 2002b). Neoliberalismi on meille Suomeen tuotu juuri näiden johtamisoppien välityksellä, opit puolestaan ovat muuttuneet vallitseviksi käytännöiksi. Siksi managerialesen termit ovat ratkaisevan tärkeitä julkisen sektorin hyvinvoinnille.

Kone-metaphoran hegemonia koko julkista sektoria koskevissa muutoksissa pistää epäilemään toisen keskeisen metaforan onnistumista. Tarkoitetaan keskustelua ja kehittämishankkeita, jotka liittyvät ns. verkostoyhteiskuntaan. Jokainen, joka on osallistunut työryhmiin, tiimeihin tai erilaisiin yhdessä tekemisen hankkeisiin, tietää, kuinka aikaa vievää ja sosiaalisia taitoja vaativaa yhteistyötä on. Yhteistyötaitoista ja resursseistahan verkostoissa on kysymys. Vaikka oikeastaan luulen suomalaisten kuvittelevan verkostotkin yhdeksi koneeksi, megakoneeksi.

Termit kone ja tehostaminen ovat perelmanilaisittain uinuvia metaforia. Ne eivät vaadi muita argumentteja vierelleen, ne selittävät kaiken itsessään. Asia on myös toisinpäin – kuten strategia-

termin käyttö osoittaa. Termit eivät ole ainoastaan itsestään selviä vaan myös välttämättömiä. Emme nykyään selviä yhdenkään asian selostamisesta ilman konetta tai tehokkuutta tai strategioita.

Olen tarkoittanut tämän kirjoituksen eräänlaiseksi vasta-argumentiksi mm. ajatukselle siitä, että sosiaali- ja terveystalvet tarvitsivat lisää teknologiaa tai koneita. Olen vahvasti sitä mieltä, et-

tä suomalainen hyvinvointivaltio on jo saanut liikaa koneistusta ja tehostamista. Ihmiset palveluiden saajina ja antajina ovat sen sijaan jääneet konepuheen vangeiksi. Teknologiaa enemmän me tarvitsemme puhetta hoivaavista ja silittävistä, pyyhkivistä ja pitelevistä käsistä, hymyilevistä kasvoista, lohduttavista syleistä, toisin sanoen ystävällisestä palvelusta.

KIRJALLISUUS

- ERÄSAARI, LEENA: Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen. Helsinki: Gaudeamus, 2002. 2002a
- ERÄSAARI, LEENA: Valtion yhtiöittämisen väkivaltaisuus. *Sociologia* 39 (2002): 2, 116–119. 2002b
- FOUCAULT, MICHEL: *The Foucault reader*. Ed. by Paul Rabinow. New York: Pantheon, 1984
- GHERARDI, SILVIA: *Gender, Symbolism and Organizational Cultures*. London etc.: Sage, 1995
- HANKONEN, JOHANNA: Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Suunnittelujärjestelmän läpimurto suomalaisten asuntoalueiden rakentumisessa 1960-luvulla. Helsinki: Gaudeamus Kirja ja Otatieto Oy, 1994
- HOCHSCHILD, ARLIE RUSSELL: *The managed heart: commercialization of human feelings*. Berkeley:

University of California Press, 1983

- KAKKURI-KNUUTTILA, MARJA-LIISA (toim.): *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vaikuttamisen taidot*. Helsinki: Gaudeamus, 1998
- LUMIJÄRVI, ISMO & JYLHÄSAARI, JUSSI: *Laatujohtaminen ja julkinen sektori. Laadun ja tuloksen tasapaino johtamishaasteena*. 2. painos. Helsinki: Gaudeamus, 2000
- SUMMA, HILKKA: *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka. Tapaus asuntopolitiikka. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:17*. Espoo: Teknillinen korkeakoulu, 1989
- WILLIAMS, RAYMOND: *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Glasgow: Fontana, 1976.

Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä?

Katsaus keskusteluun sukurutsaustabusta

MARKUS LÄNG

Sosiobiologia pyrkii selittämään ihmisen käyttäytymistä biologisten seikkojen – perimän ja lajinkehityksen – avulla. Keskeisiin tutkimusongelmiin kuuluu sukurutsauskammo: miksi kartamme näköjään luontaisesti sukupuolisuhteita verisukulaisten kanssa? Sukurutsauskammon selittäminen on johtanut sosiobiologit kiistaan erityisesti psykoanalyttikkojen kanssa, mutta koska kysymys on tunneperäisestä ongelmasta, osapuolet ovat puhuneet toistensa ohi, ja sosiobiologit esittävät kernaasti, että psykoanalyysi (jonka he samastavat Sigmund Freudiin) on kuollut ja kuoppattu, vieläpä heidän ansiostaan (meillä viimeksi Hamilo 2003; Tammissalo 2003). Pysin seuraavassa osoittamaan, että todellisuus on monisyisempi. Useista inestitabuteorioista keskitytään seuraavassa vain sosiobiologiseen ja psykoanalyttiseen.

Psykoanalyysi ei ensimmäisenä koettanut selittää, miksi kaikissa maailman kulttuureissa kammoksutaan sukurutsausta eli lähisukulaisten seksuaalisia suhteita. Freud esittelee teoksessaan *Toiteemi ja tabu* useita aikaisempia teorioita siitä, miksi kaikissa maailman kulttuureissa kammotaan verisukulaisten sukupuolisuhteita, ja hylkää ne kaikki, joukossa Edvard Westermarckin teorian (Freud 1989, 147–149). Westermarckin teoriasta siinnyt tutkimusperinne, joka elää ennen kaikkea sosiobiologiassa, on säilynyt vaikutusvaltaisena ja sen avulla on koetettu osoittaa psykoanalyysia pseudotieteeksi. Westermarckin teoria ei kuitenkaan ole niin jyrkässä ristiriidassa psykoanalyysin kanssa, kuin sosiobiologit antavat ymmärtää, ja teorian kannattaa tulkita niin, että ne täydentävät toisiaan.

Westermarck esitti teorian teoksessa *The History of Human Marriage* (1891). Hänen mukaansa yhdessä kasvaminen johtaa siihen, että sisarukset tai kasvattilapset eivät valitse toisiaan su-

kupuolikumppaneiksi ja kavahtavat ajatustakin (Westermarck 1925, 192–239). Westermarck ei kuitenkaan lähemmin selvitä, miten yhdessäolo saa aikaan tuollaisen vaikutuksen (ks. myös Westermarck 1934b, 116), eikä tähän ole myöhemminkään löydetty selitystä, joka sosiobiologeille kelpaisi.¹ Mikä tahansa muu syy kuin psykodynaaminen tuntuisi käyvän. Tutkimussuunnan perustaja Edward O. Wilson (1998, 195) tunnustaa:

”Toinen tutkimusrintaman puute on siinä, ettemme tunne Westermarck-vaikutuksen tarkkaa psykologista lähdettä. Ei ole osoitettu täsmällisesti, mitkä kasvinkumppanien ärsykkeet laukaisevat eston. Ei tiedetä, esiintyvätkö ne leikin, yhteisruokailun, väistämättömien keskinäisten vihanilmausten tai muiden hienovaraisten ja ehkä vain subliminaalisesti aistittujen tapahtumien aikana. Kriittiset ärsykkeet voivat olla millaisia hyvänsä, voimakkaita tai heikkoja, näkö-, kuulo- tai hajuaistimuksia, eikä niitä välttämättä ymmärretä missään tavanomaisessa aikuistyyliisessä merkityksessä.”

On huomattava, että psykoanalyysin oidipuskompleksiteoria puhuu ennen kaikkea vanhempiin kohdistuvasta lapsen halusta, joka lapsen täytyy torjua, ja ulkopuolisuuden tunnosta (esim. Tähti 1997, 166–), kun taas Westermarck puhuu ennen kaikkea sisarusten ja kasvinkumppanien keskinäisestä inhosta (Paul 1988, 259–260). Teorioissa on siis kysymys eri asioista, joita sosio-

¹Heikki Sarmaja (2002) on koettanut selittää sukupuolisen häveliäisyyden syntyä sukurutsauskammon avulla: lähisukulaisten sukupuolisuhteiden herättämä kammo on levinnyt assosiaation omaisesti koskemaan kaikkia sukupuolisuhteita. Vaikka selitys voisi periaatteessa olla psykoanalyttisestikin uskottava – torjunta leviää koskemaan viettijohdannaisia –, se on liian yksinkertainen ja kaukaa haettu, eikä Sarmaja esitä sen tueksi varsinaista näyttöä, vaan käyttää ilmiön seurausiksi sen selittämiseen; hän esittää useita vastaavanlaisia ilmiöitä eläinmaailmasta, mutta ne ovat vain analogioita, eivät selityksiä: näennäinen korrelaatio ei tarkoita kausaalivaikutusta, saati ontologista samuutta.

biologit eivät pidä riittävästi erossa toisistaan. – Äiti on pienen lapsen tärkein olento, mikä tarjoaa lapselle ravintoa ja hoivaa. Lapsen kiintymys kohdistuu voimakkaasti äitiin, eikä kiintymyksestä puutu eroottisia aiheita; toisaalta lapsi havaitsee, että äidillä ja isällä on yhdyselämä, jonka ulkopuolelle hänet on suljettu. Ei vaikuta kovin asian tuntevalta ajatella, ettei lapsi milloinkaan kohdistaisi hoitajaansa eroottisävyistä kiintymystä (ks. esim. Westermarck 1925, 204). Joka tapauksessa sukupuolinen kehitys johtaa siihen, että lapsi vetää libidovarauksen pois äidistä; psykoanalyysin mukaan tämä liittyy oidipuskompleksin ratkaisuun, Westermarckin mukaan se vain on niin, mutta syyt hän jättää arvailun varaan. Psykoanalyttista teoriaa on tarkistettu – Freudin (1989, 167–168) ”fylogeneettinen fantasia” kantalauman isänmurhasta ei vaikuta historiallisesti uskottavalta –, mutta sosiobiologit eivät edes yritä selittää tapahtumien kulkua ontogeneettisellä (yksilökohtaisella) tasolla, ja sosiobiologiaan sortuneet pitävät tätä voitonmerkinä.

Sisarusten ja yhdessä kasvaneiden lasten sukuruusainhoa on tutkittu ja siitä on saatu ilmeisen kiistatonta tilastollista näyttöä (klassisia tutkimuksia ovat Wolf & Huang 1980 ja Shepher 1983). Toisin kuin yleisesti uskotaan, nämä tutkimukset eivät kumoa psykoanalyysia. Tarkastelemme seuraavaksi lyhyesti perusteita tähän.

1. Psykoanalyysi on havainnut saman ilmiön ja pyrkii selittämään sitä.

2. Kyseiset tutkimukset eivät selvitä, mihin mekanismiin sukuruusainho perustuu; ne vain osoittavat, että yhdessä kasvaminen suunnilleen 2.–6. ikävuoden aikana johtaa tilastollisesti merkittävään sukuruusainhoon, joka on tulkittu avioliittojen määrästä ja laadusta. Ilmiön ontogeneettinen syntyhistoria jää tilastollisten tutkimusten ulkopuolelle, ja toistaiseksi kaikki selitysmallit – niin psykoanalyttiset kuin geneettisetkin – ovat enemmän tai vähemmän hypoteettisia. Todennäköisesti lopullinen selitys yhdistäisi molempien piirteitä.

3. Tarkkaan ottaen psykoanalyysi ei vastusta geneettisiä selityksiä, sillä psykoanalyysi liittyy perinnölliset, biologiset taipumukset idiin, ei suinkaan kiellä niiden olemassaoloa. Freudin omat teoriat olivat sängen lamarckilaisia, mutta psykoanalyysin ei tarvitse jäädä niiden vangiksi. (Sulloway 1979.) Jotkut sosiobiologit ovat suotta yksinkertaistaneet asetelmia väittämällä, että psykoanalyysi hyväksyisi vain kasvatuksen (kulttuurin)

merkityksen ja sosiobiologia vain luonnon merkityksen. Psykoanalyysi on samastettu yksipuolisesti objektisuhteiden teoriaan ja jätetty viettipsykologia huomiotta. Täytyy ihmetellä, miksi jotkut tutkijat haluavat välttämättä pitää yllä niin sanottua *nature versus nurture* -kiistaa, kun kokemusperäisen näytön perusteella kummallakin on sijansa.²

4. Sekä Arthur Wolfin ja Chieh-Shan Huangin että Joseph Shepherin tutkimuksiin sisältyy muutamia sisäisiä rajoituksia, ja niiden takia tulokset eivät kerro aivan siitä, mistä tutkijat esittävät niiden kertovan.

4a. Kummassakaan tutkimuksessa ei selvitetty, osoittavatko kohdehenkilöt *lapsina* eroottista kiintymystä toisiinsa tai vanhempiinsa (niin kuin vaikkapa ”Pikku Hans”).

4b. Tutkimukset kohdistuvat avioliittokäyttäytymiseen; mutta kuinka luotettavasti avioliittoluvut kertovat tosiasiallisesta sukupuolikäyttäytymisestä?

4c. Tutkimuksissa sivuutettiin homoseksuaaliset suhteet ja keskityttiin heteroseksuaalisiin avioliittoihin.

4d. Tutkimuksissa sekoitettiin sukuruusaus (*incest*) ja sisäsiittoisuus (*inbreeding*). Kaikki sukuruusainen käytös – malliesimerkinä homoseksuaalinen – ei johda siitokseen; esimerkiksi Shepherin kibbutsitutkimuksessa lapset eivät välttä ”näennäissukuruusasta” vaan ”näennäissisäsiitosta” (Spain 1987, 631–632).

Kun siis on selitettävä, miksi yksilö ei aikuisena

²Psykoanalyysia ja sosiobiologiaa (evoluutiopsykologiaa) on pyrkinyt yhdistämään ”psykodarvinismiksi” Christopher R. Badcock (1994 & 1998). Tämä oppisuunta kärsii samoista tieteenfilosofisista ongelmista kuin muukin sosiobiologia: eläinten inhimillistämistä (voisiko kala tehdä toisin kuin tekee?), vauvojen personifioimisesta ym. antropomorfisista ja adultomorfisista projektioista ja riittämättömistä erotteluista. Paikoin päättely lähentelee maagista ajattelua: Badcock (1998) liittyy biseksuaalisuuden siihen, että miehellä on X- ja Y-kromosomi (entä naisella?), ja liittyy intrapsyykkiset ristiriidat perimänsäisiin (intra-genom). Hän vain esittää kaksi analogiaa piittaamatta siitä, että niiden väliset vaikutusmekanismit (joita hän ei edes vaivaudu etsimään eikä esittämään) ovat epäuskottavia tai jopa käsitteellisesti mahdottomia. Lyhyesti sanottuna hän ei erota toisistaan syyvaikutusta (causation), vastaavuutta (correlation) ja ontologista samuutta (vrt. Velmans 2000, 35–37). – Psykoanalyysin ja sosiobiologian liitto on järjestellyt myös Leonard Jackson (2000), mutta hänenkin ongelmana on se, että hän hyväksyy sosiobiologiset opetukset liian kriittikittömästi.

valitse vanhempiaan, sisaruksiaan tai kasvin-kumppaneitaan sukupuolikohteeksi, ei westermarckilaisen ja psykoanalyttisen selitysmallin välillä tarvitse olla ristiriitaa, vaan ne täydentävät toisiaan (Spain 1987 & 1988). Molemmat mallit pyrkivät selittämään samaa havaintoilmiötä – miksi sukurutsaus tosiasiallisesti on niin harvinaista ja kieltoutunutta –, ja vain psykoanalyttinen malli koettaa selittää sen, miksi yhdessä kasvaminen vaikuttaa niin kuin vaikuttaa. Westermarck ei ottanut huomioon tietoisten ja tiedostumattomien halujen eroja (Spain 1987, 625),³ koska hän suhtautui kielteisesti ”tiedostumattoman sielunelämän” ideaan (Ihanus 1990, 150), eli hän ei halunnut erottaa toisistaan egon autonomista ja defensiivistä osaa (vrt. Fine 1990, 646–648) eikä asettaa tätä ennako-oletustaan kriittisen tarkastelun kohteeksi. Ilmiön geneettisten, biologisten juurien osalta on huomautettava muutamista biologisen selitystavan ongelmista.

1. Ihminen ei voi tunnistaa biologisia jälkeläisiään ja sukulaisiaan sillä tavoin kuin jotkin eläimet ilmeisesti voivat (mutta vrt. käenpoikaset). Tutkimuksissa sukurutsausinno on kohdistunut yhtä lailla biologisiin sisaruksiin kuin muihin kasvinkumppaneihinkin.

2. Eri yhteiskunnissa sukurutsaus ja endogamia määrittellään eri tavoin.

3. Ihmismieli ei ole yhtenäinen, tasakoosteinen ”mökky”, jossa yksi tunne kerrallaan hallitsee kokonaisvaltaisesti, vaan ihminen voi suhtautua asioihin ambivalentisti: samaa asiaa rakastetaan ja vihataan. Tämä liittyy psykodynaamiikkaan. Erityisesti äiti joutuu lapsen kasvaessa tällaisen suhtautumistavan kohteeksi. Tuntuu mahdolliselta, että lapsi voi yhtä aikaa rakastaa äitiä tietoisista syistä ja inhota hänen läheisyyttään tiedostumattomien seikkojen tai biologisen inhon takia tai rakastaa isää siksi, että tämä tarjoaa turvaa, ja vihata siksi, että tämä pitää kuria. Tätä ilmiötä voisi George De Vosin (1975) tavoin nimittää ”afektiiviseksi dissonanssiksi”. Kysymys on siitä, että ihminen tietoisena olentona ei voi aina hyväksyä niitä tuntemuksia, joita hänellä on biologise-

na olentona. Havainnollisen esimerkin tarjoavat sellaiset homoseksuaalit, jotka eivät tahdo hyväksyä sukupuolista suuntautumistaan; mielen ”mökkyteorian” mukaan heidän pitäisi vain joko olla tyytyväisiä tilanteeseensa tai muuttaa suuntautumistaan, jos homoseksuaalisuus ei miellytä. Sosiobiologiset selitysmallit yksinkertaistavat siis liikaa ihmisen monikerroksista psykodynaamiikkaa.

4. Jos sukurutsauskammo olisi puhtaasti biologinen ilmiö, emme tarvitsisi lakeja emmekä tabuja sen tueksi.

5. Eläimistä tehtyjä havaintoja ei voida yleistää koskemaan ihmisiä kahdesta syystä:

5a. Eri eläinlajeista tehtyjä havaintoja ei voida vapaasti yleistää koskemaan mitä tahansa muuta eläinlajia, vaikka ne olisivat geneettisesti läheistäänkin sukua.

5b. Vain ihminen on tietoinen itsestään ja pystyy tutkistelemaan ja tarkistamaan tavoitteitaan ja keinojaan ja myös huijaamaan *itseään*.

6. Lapsi suhtautuu eri lailla vanhempiinsa ja sisaruksiinsa. Vanhemmat tarjoavat hoivaa, ravintoa ja rakkautta, mutta sisarukset ovat rinnalla kilpailemassa ja lapsi tuntee mustasukkaisuutta. Lapsi ei halua raivata äitiä tieltään mutta sisarukset toisinaan kyllä. Näiden suhteiden ero on otettava huomioon, sillä ne mutkistavat tilannetta. Sisarusten sukurutsauskammoa ei voida selittää samalla tavoin kuin lapsen ja vanhemman suhteen aiheuttamaa kammoa, vaan niiden viettikohtalot eronnevät selvästi.

7. Jos eläimillä on biologinen ”sisäsiittoisuus-esto”, ne eivät voi sitä ylittää. Ihmisellä tuo raja ei tunnu olevan ylittämätön, sillä todellisuudessa sukurutsausta tiedetään esiintyvän jonkin verran, ja toisaalta kiinalaiseen kulttuuriin kuuluvat ”kasvinkumppaniavioliitot” (*sim pua*) eivät epäonnistu täydellisesti, vaikka niissä uskottomuus, hedelmättömyys ja avioerot ovatkin yleisempiä kuin vertailuaineistossa, tavanomaisissa avioliitoissa (Wolf & Huang 1980).⁴

8. Vanhemmat eivät ole 2–6-vuotiaana eläneet lastensa seurassa, joten vanhemmille ei ole ainaakaan tästä syystä kehittynyt sukurutsauskammoa (Ihanus 1990, 161), vaan sukurutsauskielto vai-

³ Vuonna 1934 julkaisemassaan kriittisessä teoksessa *Freuds teori om Oedipuskomplexen i sociologisk be-lysning* Westermarck esittää yksilöidympää kritiikkiä ja viittaa muihinkin Freudin teoksiin kuin vain *Toteemiin ja tabuun* (Westermarck 1934b). Ulkomaiset kirjoittajat – sekä sosiobiologit että psykoanalytikot – eivät juuri ole käsitelleet tätä teosta, vaikka se on julkaistu englanniksikin (Westermarck 1934a).

⁴ Kysymyksessä on siis malliesimerkki ”hengenelämän laista” (Peirce 2001, 291–), joka ei edellytä täydellistä ja ehdotonta noudattamista niin kuin mekaaniset luonnonlait vaan joka perustuu ärsykkeen ja vasteen vuorovaikutukseen (Bateson 1987, 405–).

kuuttaa selvästi kulttuuriperäiseltä: olemme oppineet, että lasten seksuaalinen hyväksikäyttö on väärin. (Sama koskenee lapsia, joille on syntynyt nuorempi sisarus 6. ikävuoden jälkeen.) Lasten seksuaaliseksi hyväksikäytöksi tulkittava käyttäytyminen on huolestuttavan yleistä eri kulttuureissa, kuten antropologinen aineisto osoittaa, eikä yksikään kulttuuri ole tästä vitsauksesta täysin vapaa.

9. Sosiobiologinen tarkastelutapa keskittyy vain biologisiin siteisiin ja jättää huomiotta emotionaaliset, kulttuurilliset, tietoiset ja tiedostumattomat siteet (Spain 1987, 632).

10. Sosiobiologit käyttävät aineistonaan vain Freudin vanhoja kirjoituksia (lähinnä Toteemia ja tabua ja siitäkin vain muutamia kohtia), eivät tuorempia psykoanalyysin kuvauksia. He rinnastavat virheellisesti Freudin yksityiset spekulatiot ja psykoanalyysin ja jättävät huomiotta, että psykoanalyysi on yhteisön kehittämä tiede ja että sen eriaikaiset näkemykset vaikuttavat väistämättä keskenään ristiriitaisilta akronisessa tarkastelussa.

Jos siis halutaan lyhyesti kuvata sosiobiologisten selitysten perusongelma, niin nämä selitykset ovat ylipäänsä mahdollisia vain, jos elämänilmiöitä tarkastellaan epätasaisesti ja etäältä, toivekuvitelmiin helmoista ja jos tarkastellaan tilastollisia aggregaatteja eikä konkreettisia yksilöitä. Kun ilmiöitä tarkastellaan liian etäältä, syntyy näennäisiä ryhmyksiä, jotka ovat havainnoijan eivätkä kohteen itsensä ominaisuuksia (kuten liikkuvan tekstin illuusio valotaulussa). Kun pureudutaan mikrotason analyysiin – tarkastellaan vaikkapa kiinalaisen ”pikkuminiän” tosiasiallista asemaa perheeseen ostettuna orjatyövoimana –, törmätään kausaalimekanismeihin, jotka voivat saattaa alkuperäiset lähtöoletukset sivuseikoiksi. – Toinen ongelma johtuu tilastollisten aineistojen käytöstä. Tilastollisten keskiarvojen laskeminen on deduktiivista päättelyä, mutta kun keskiarvoista päätellään yksityistapaukseen, kuuluuipa tämä alkuperäiseen aineistoon tai ei, se on induktiota ja siihen sisältyy induktion epävarmuus. Jos suomalaisessa perheessä on keskimäärin 1,83 lasta, tästä ei pidä päätellä, että yhdessäkään suomalaisessa perheessä on tosiasiallisesti 1,83 lasta, koska lapsiluku ei ole jatkuva vaan jaollinen suure. On siis huomattava, että tilastolliset tunnusluvut kertovat joukosta, eivät yksilöistä; kuitenkin sosiobiologit esittävät selittävänsä yksityisten eliöiden käyttäytymistä. (Vrt. Peirce 2001, 175–254,

295–304. Singulaaristen ja geneeristen kausaaliväitteiden erosta ks. Niiniluoto 1983, 238–246.) Lisäksi tarkkojen tilastojen käyttö edellyttäisi huolellisempaa kausaalisuhteiden perustelemista. Voitaisiin näet laatia vakuuttavannäköinen tilasto osoittamaan, että jäätelönsyönti aiheuttaa hukkumiskuolemia.

Lisäksi on epäselvää, kuinka totuudenmukaisesti tilastolliset menetelmät ja rutiininaimaisesti haastattelut tavoittavat ihmisten todellista psykodynaamiikkaa, varsinkin kun kysymys on sukupuoliasioista, joihin suhtaudutaan voimakkaan tunneperäisesti ja joista yksilö itsekään ei välttämättä saa kovin nopeasti totuudenmukaista kuvaa. Erityisesti silloin, jos käytetään ennalta asetettuja kysymyksiä, ne eivät välttämättä vastaa ihmisten yksilöllisiä tilanteita eivätkä tutki niinkään sisäistä vaan ulkoista käyttäytymistä (Larsson 1991, 117). Ennalta asetetuilla kysymyksillä saadaan vain sellaista tietoa, jota ennalta osataan tai halutaan etsiä. (Aalto–hiukkas-dualismikin näyttää tutkijalle sen mukaan, mitä hän haluaa etsiä.) Ne eivät välttämättä tarjoa *psykologista* tietoa, koska niissä ei ole kysymys kaksisuuntaisesta vuorovaikutuksesta niin kuin psykoanalyysissa vaan yksisuuntaisesta, objektiivovasta vuorovaikutuksesta (vrt. Sauri 1990, 73–). Psykologinen tieto vastaa kysymykseen, *miksi* joku käyttäytyy tietyllä tavalla, empiirinen tieto vain siihen, käyttäytykö joku tai käyttäytyivätkö jotkut tietyllä tavalla⁵ (Sauri 1990, 196). Kun tilasto- ja haastattelumenetelmää verrataan psykoanalyttiseen terapiaan, jossa potilas ja analyttikko tapaavat toisensa 4–5 kertaa viikossa monen vuoden ajan ja potilaalle sallitaan täydellinen suullisen itseilmaisun vapaus ja potilaan ja analyttikon välille kehittyy ainutlaatuinen tunne- ja luottamussuhde (Ollinheimo & Vuorinen 1999, 101–102) ja vuorovaikutus tavoittelee aitoa kaksisuuntaisuutta, on kliinisen psykoanalyttisen tutkimuksen tuloksille annettava paljon enemmän painoa kuin esimerkiksi sosiobiologit suovat.

⁵*Ongelmallista on sekin, tarkastellaanko käyttäytymistä merkityksessä conduct (sisäinen ja ulkoinen ilmiö) vai merkityksessä behave (ulkoinen ilmiö). Psykologia tutkii edellistä, sosiobiologia jälkimmäistä. Kysymyksen hahmottamista vaikeuttaa se, että molemmat englannin sanat suomennetaan yleensä ”käyttäytymiseksi”, vaikka edellinen tarkoittaa subjektiivista ja jälkimmäinen objektiivista käyttäytymistä.*

KIRJALLISUUS

- BADCOCK, CHRISTOPHER R.: Psychodarwinism: The New Synthesis of Darwin and Freud. London: Harper Collins, 1994
- BADCOCK, CHRISTOPHER R.: Psychodarwinism: The New Synthesis of Darwin and Freud. P. 457–483. In: Crawford, Charles & Krebs, Dennis L. (eds.): Handbook of Evolutionary Psychology: Ideas, Issues, and Applications. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 1998
- BATESON, GREGORY: Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. Northvale: Jason Aronson, 1987
- DE VOS, GEORGE A.: The Dangers of Pure Theory in Social Anthropology. *Ethos* 3 (1975): 1, 77–91
- FINE, REUBEN: The History of Psychoanalysis. New Expanded Edition. Northvale: Jason Aronson, 1990 [1979]
- FREUD, SIGMUND: Toteemi ja tabu. Eräitä yhtäläisyyksiä villien ja neuroottisten sielunelämässä. Suomentanut Mirja Rutanen. Helsinki: Love Kirjat, 1989. [Totem und Taboo, 1913]
- HAMILO, MARKO: Ihmisluonto palaa tieteeseen ja politiikkaan. Helsingin Sanomat 18.1.2003
- IHANUS, JUHANI: Kadonneet alkuperät: Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu. Väitöskirja. Helsinki: Kirjayhtymä, 1990
- JACKSON, LEONARD: Literature, Psychoanalysis and the New Sciences of Mind. London: Pearson, 2000
- LARSSON, BO: Psykoanalysens sanning – natur- eller humanvetenskaplig? S. 113–126. I: Reiland, Hans & Ylander, Franziska (red.): Psykoanalys och kultur: Uppbrott och reflektioner. Stockholm: Natur och Kultur, 1991
- NIINILUOTO, ILKKA: Tieteellinen päättely ja selittäminen. Helsinki: Otava, 1983
- OLLINHEIMO, ARI & VUORINEN, RISTO: Metapsychology and the Suggestion Argument: A Reply to Grünbaum's Critique of Psychoanalysis. *Commentationes Scientiarum Socialium*, 53. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1999
- PAUL, ROBERT A.: Psychoanalysis and the Propinquity Theory of Incest Avoidance. *The Journal of Psychohistory* 15 (1988): 3, 255–261
- PEIRCE, CHARLES S.: Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia. Valinnut ja suomentanut Markus Lång. Tampere: Vastapaino, 2001
- SARMAJA, HEIKKI: Seksuaalisen häveliäisyyden alkupeirä. *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (2002): 2, 105–121
- SAURI, PEKKA: The Production of Psychological Knowledge as Communicative Interaction. Diss. Uxbridge: Brunel University, 1990. Moniste
- SHEPHER, JOSEPH: Incest: A Biosocial View. New York: Academic Press, 1983
- SPAIN, DAVID H.: The Westermarck–Freud Incest-Theory Debate: An Evaluation and Reformation. *Current Anthropology* 28 (1987): 5, 623–635, 643–645
- SPAIN, DAVID H.: Incest Theory: Are There *Three* Aversions? *The Journal of Psychohistory* 15 (1988): 3, 235–253
- SULLOWAY, FRANK J.: Freud, Biologist of the Mind: Beyond the Psychoanalytic Legend. London: André Deutsch, 1979
- TAMMISALO, OSMO: Se parhaiten nauraa, joka viimeksi nauraa. *Tieteessä tapahtuu* 21 (2003): 1, 50–53
- TÄHKÄ, VEIKKO: Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen. 2. painos. Helsinki: WSOY, 1997. [Mind and Its Treatment: A Psychoanalytical Approach, 1993]
- VELMANS, MAX: Understanding Consciousness. London: Routledge, 2000
- WESTERMARCK, EDVARD: The History of Human Marriage II. 5th edition. London: Macmillan, 1925 [1891]
- WESTERMARCK, EDVARD: Three Essays on Sex and Marriage. London: Macmillan, 1934. 1934a
- WESTERMARCK, EDVARD: Freuds teori on Oedipuskomplexen i sociologisk belysning. *Vetenskap och bildning*, 45. Stockholm: Bonnier, 1934. 1934b
- WILSON, EDWARD O.: Consilience: The Unity of Knowledge. London: Little, Brown & Co., 1998
- WOLF, ARTHUR P. & HUANG, CHIEH-SHAN: Marriage and Adoption in China, 1845–1945. Stanford: Stanford University Press, 1980.

Euroopan unionin sosiaalipolitiikka tänään

MATTI KARI

Vielä Suomen liittyessä Euroopan unionin jäseneksi 1990-luvun puolivälissä EU:n sosiaalipolitiikka rajoittui varsin hajanaisen lainsäädännölliseen toimivaltaan ja eri aikoina ja eri tavoin syntyneeseen muuhun toimintaan sosiaalipolitiikan alueella. Tilanne muuttui muutamaa vuotta myöhemmin Amsterdamin sopimuksen myötä, selkiintyi edelleen vuoden 2000 Nizzan sopimuksessa, mutta pelkästään lakien säätäminen alkoi jo osoittautua tarpeettomaksi. Lainsäädännöllä ei selvästikään voitu ohjata EU-tason sosiaalipolitiikkaa riittävän täsmällisesti, kun jäsenmaita oli viisitoista ja yleensä edellytettiin yksimielisiä päätöksiä. Ja jäsenmäärä oli vielä lisääntymässä kymmenellä sosiaaliturvajärjestelmien ja sosiaalipolitiikan kannalta aivan erilaisella jäsenmaalla. Piti keksiä jotakin muuta ja sellaiseksi otettiin avoimen koordinaation menetelmä. Samalla myös sisämarkkinat laajensivat aluettaan yhä syvemälle sosiaaliturvajärjestelmien toimialalle, pääosin EY:n tuomioistuimen päätösten kautta.

EU:n sosiaalipolitiikka lainsäädäntönä

Kun Suomi liittyi Euroopan unioniin 1990-luvun puolivälissä, EU:n sosiaalipolitiikka oli sosiaaliturvajärjestelmien koordi-

nointia, eräitä sosiaalipoliittisia ohjelmia, joiden jatkosta kiisteltiin, miesten ja naisten tasa-arvoa työelämässä EY:n tuomioistuimen päätösten pohjalta ja kansanterveysohjelmien aloittamista. EU itse tosin laski sosiaalipolitiikaksi myös työoikeuteen ja työelämän sääntelyyn liittyviä direktiivejä, jotka kuitenkin Suomessa nähtiin työministeriön hallinnonalaan kuuluvina varsinaisen sosiaalipolitiikan ulkopuolelle kuuluviksi. Tämä koski myös työsuojelua, joka asiallisesti lainsäädännön osalta hoidetaan nykyään pääosin EU:n kautta. Samoin rakennerahastojen, erityisesti sosiaalirahaston, toiminta on tavallaan oma maailmansa, joka jää tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Vasta Amsterdamin sopimuksessa, joka hyväksyttiin kesäkuussa 1997 ja joka tuli voimaan toukokuussa 1999, hyväksyttiin sosiaalipolitiikan alueella lainsäädännön mahdollistavaa toimivaltaa myös ”työntekijöiden sosiaaliturvan ja sosiaalisen suojelun” alueella (artikla 137). Lisäksi toimivalta laajeni ja erityisesti selkeni muillakin sosiaalipolitiikan alueilla. Näistä tärkeimpiä olivat lainsäädännön miesten ja naisten tasa-arvon alueella työelämässä mahdollistava toimivalta (artikla 141) ja erityisesti lainsäädännöllinen toimivalta eri perustein ta-

pahtuvan syrjinnän torjumiseksi (artikla 13). Nizzan sopimus hyväksyttiin joulukuussa 2000 ja se tuli voimaan helmikuussa 2003. Siinä ei varsinaisesti enää laajennettu sosiaalipolitiikan alan lainsäädännöllistä toimivaltaa, mutta selkeytettiin Amsterdamissa hyväksytyjä toimivalta-artikloita.

Näinä aikoina kuitenkin jo nähtiin, ettei lainsäädännöllä kyetä ohjaamaan sellaista EU-tason sosiaalipolitiikkaa, jota katsottiin tarvittavan yhä syvenevän integraation oloissa. Lisäksi kymmenen uutta jäsenmaata oli tulossa mukaan ja niiden sosiaaliturvajärjestelmät poikkesivat huomattavasti vanhojen jäsenmaiden järjestelmistä. Merkittävimmiltä osiltaan yksimielisyyttä edellyttävät päätökset sosiaaliturvan alueella näyttivät hyvin vaikeasti synnyttäviltä viidentoista jäsenmaan välillä ja siten laajentuminen näytti merkitsevän lainsäädäntötyön muodostumista mahdottomaksi.

Uudessa perustuslaissa lainsäädännöllinen toimivalta ei ole merkittävästi muuttumassa. Tärkein muutos on sosiaaliturvan koordinoimista koskeva uusi artikla III-21, joka perustuslaissa muuttuu yksimielisyyttä edellyttävästä määränemmistöpäätöksiin perustuvaksi. Tämä onkin aivan välttämätöntä, sillä vain näin on ylipäänsä mahdollista

tehdä tätä ihmisten arkielämän kannalta tärkeää lainsäädäntöä.

Lainsäädäntöä tarvitaan ja tehdään useilla sosiaalipolitiikan alueilla tulevaisuudessakin, mutta sen luonne on enemmänkin täydentävää. Sitä voidaan tehdä niillä alueilla, joilla määränemistöpäätökset ovat mahdollisia, mutta kovin helppoa se ei tule silloinkaan olemaan. Ja jos katsotaan, mitä komissio esittää ja mikä on lopputulos, erot tulevat varmasti olemaan nykyistakin suurempia. Johdonmukaisen sosiaalipolitiikan tekeminen ei siis näilläkään alueilla ole mahdollista. Se voi onnistua vain, jos jossakin muualla kuin varsinaisissa lainsäädäntöelimissä, esimerkiksi avoimen koordinaation soveltamisen rajoissa tai työmarkkinajärjestöjen välillä, on etukäteen sovittu, millaista lainsäädäntöä tarvitaan. Sitten se vain viedään lainsäätäjien säädettäväksi, mutta sisältö on jo sovittu muualla.

Avoimien koordinaatio EU:n sosiaalipolitiikan pelastajana

Olen kuvannut tässä lehdessä avoimen koordinaation menetelmän syntyä ja kehitystä kahdessa artikkelissa, ja aiheesta on viime aikoina kirjoitettu paljon sekä Suomessa että ulkomailla, joten sitä ei tässä ole tarpeen alkaa selittää uudelleen.¹ Kuitenkin sen merkitystä EU:n nykyisen ja tulevan sosiaalipolitiikan keskeisimpänä alueena on syytä erikseen korostaa.

Avoimen koordinaation menetelmä on sidottu maaliskuussa 2000 perustettuun ns. Lissabonin prosessiin, jonka mukaan EU:sta on tehtävä vuoteen 2010 mennessä maailman kilpailukykyisin talous. Prosesissa talouspolitiikan, työllisyyden ja sosiaalisen suojelun alueen seurannat,

eli avoimen koordinaation menetelmän toteuttaminen, toimivat läheisessä yhteydessä toistensa kanssa tavoitteen saavuttamiseksi. Käytännön tasolla talouspoliittisessa komiteassa, työllisyyskomiteassa ja sosiaalisen suojelun komiteassa, joissa on korkeatasoinen edustus jäsenmaiden asianomaisista ministeriöistä ja EU:n komissiosta, seurataan jäsenvaltioiden talous-, työllisyys- ja sosiaalipolitiikkaa ja annetaan niitä koskevia poliittisia linjauksia, suuntaviivoja, muun muassa eri maiden toimintoista haettujen ns. parhaiden käytäntöjen (best practices) perusteella. Toiminnasta ei synny jäsenmaita normeihin sitovaa ohjausta, mutta poliittinen ohjaus on voimakasta.

Avoimien koordinaatiota tarvittiin myös sosiaalipolitiikan alueella, koska perinteinen normiohjaus eli lainsäädännöllä luotava EU-tason sosiaalipolitiikka ei enää näyttänyt mahdolliselta. Mallina toimivat talouspolitiikan ja työllisyyspolitiikan alueiden vastaavat seurantaprosessit. Sosiaalipolitiikan alueella avoimen koordinaation menetelmää on vuoden 2000 alusta alkaen sovellettu sosiaalisen syrjäytymisen torjumiseksi jo niin, että toi-

---

¹ *Matti Kari: Uusi sosiaalisen suojelun prosessi Euroopan unionissa. Yhteiskuntapolitiikka 6/2000; Matti Kari: EU:n sosiaalisen suojelun prosessi etenee. Yhteiskuntapolitiikka 1/2002; Juho Saari (toim.): Euroopan sosiaalinen malli. Sosiaali- ja terveyturvan keskusliitto, Helsinki 2002 ja uusien erittäin hyvä analyysi nykytilanteesta: Elina Palola: Kuinka vanhoista hyvinvointivaltioista tuli illuusioita – uusien keinoin kohti uutta eurooppalaista paradigmaa. Janus 3/2003 sekä uusien koko EU:n sosiaalipolitiikkaa koskeva perusteellinen analyysi: Juho Saari: Uusi aikakausi – Yhdyntävä Eurooppa ja sosiaalipolitiikka. STKL, Helsinki 2003.*

nen kierros seurantaa on pitkällä menossa ja eläkejärjestelmienkin kestävyyttä aletaan tarkastella jo toisella raportointikierroksella. Terveys- ja vanhustenhuoltojärjestelmien kestävyysseuranta on päättämässä ensimmäistä tarkastelukierrostaan ja neljännen eli kannustimien (make work pay) alueella ollaan aloittamassa seurantaa. Avoin koordinaatio alkaa siis myös sosiaalipolitiikan alueella olla vaikiintunutta toimintaa. Pientä hiomista ja hioutumista ilmeisesti vielä tapahtuu, mutta toiminta jatkuu näissä urissa.

Erityisesti uusien jäsenvaltioiden suhteen avoin koordinaatio on tärkeä väline. Niiden sosiaaliturvajärjestelmät poikkeavat niin paljon vanhojen jäsenmaiden järjestelmistä niin tason kuin rakenteenkin osalta, että lainsäädännöllä ei uutta EU:ta kyetä hallitsemaan. Avoin koordinaatio on menetelmä, jolla yhteinen EU:n sosiaalipolitiikka voidaan ulottaa myös uusiin jäsenmaitiin. Kevästä 2003 lähtien ne ovatkin jo osallistuneet toimintaan tavallaan ehdokasjäseninä.

Perustuslaki ei tuo olennaista uutta avoimen koordinaation menetelmään, joskin se laajentaa menetelmän soveltamisalaa ja tasoittaa sosiaalipolitiikan kannalta eräitä puutteita suhteessa talous- ja työllisyyspolitiikkaan. Näitä kolmea voi aikanaan myös perustuslakiin vedoten tarkastella toisilleen rinnasteisina ja samanarvoisina toimintoina. Kuitenkaan ehdotettua menetelmän ”virallistamista” EU:n yhdeksi toimintatavaksi ei perustuslakiin haluttu ottaa, ja toiminta jatkuu edelleen hieman epämääräisenä tai määrittelemättömänä tulevaisuudessakin. Tämä merkitsee erityisesti määrittämättömyyttä suhteessa EU:n instituutioiden toimivaltuuksiin

ja käytännössä erityisesti sitä, että Euroopan parlamentti, talous- ja sosiaalikomitea ja alueiden komitea, joilla EU:n ”normaalimenettelyssä” eli lainsäädännön tekemisessä on selkeät osansa, ovat nyt enemmän tai vähemmän toiminnan ulkopuolella. Jäsenmaiden ja komission virkamiehistä koostuvat komiteat ovat päätoimijoita. Komiteat ovat tosin luvanneet pitää ulkopuoliset toimijat tapahtumissa ajan tasalla. Tätä vielä korostetaan perustuslain teksteissä Euroopan parlamentin osalta. Kun kuitenkin asioiden valmistelu on kiireistä, sattumalta tai tarkoituksella, ajan tasalla pitäminen tarkoittaa käytännössä tehtyjen toimien jälkikäteistä kertomista.

EU:n instituutioiden jäämisestä avoimen koordinaation ulkopuolelle voidaan olla monta mieltä. EU:ssa laaja käsittely on mahdotonta, jos halutaan tehokkaasti tuloksia. Tällöin demokratia jää kuitenkin puuttumaan. Tosiasiassa avoin koordinaatio merkitseekin tällaisenaan varsin pienen piirin tekemiä EU-tason sosiaalipolitiikan linjauksia. Kansallisissa kantojen valmisteluissa on maiden hallitusten ja ministeriöiden oman harkinnan mukaista, kuinka paljon kannoista kerrotaan vapaaehtoisjärjestöille, työmarkkinaosapuolille tai muille tahoille, joita linjaukset kulloinkin koskevat. Tietojen mukaan Suomi on ollut tässä suhteessa yksi avoimimmista valmistelijoista, kun se tuo kaikki asiat käsitteelyyn laajapohjaiseen STM:ssä toimivaan Jaosto 25:een. Jaoston tehokasta toimintaa kuitenkin häiritsee asioiden nopea käsitteilyaikataulu. Lisäksi uudeksi ongelmaksi on Suomen hallinto rakentanut ns. EU-torimenettelyn käsitteilyasiakirjojen jakami-

seksi. Sillä käytännössä varsin tehokkaasti estetään käsiteltävien asiakirjojen jakaminen niille tahoille, joiden kuuluisi asioiden valmisteluun osallistua. Avoimuutta EU:ssa vaativa Suomi on EU-torin kautta rajoittanut avoimuutta Suomessa.

Sisämarkkinoiden laajeneminen

Sosiaaliturva on perinteisesti ollut EU:n sisämarkkinoiden ulkopuolella. Vain työvoiman vapaan liikkumisen toteuttaminen on edellyttänyt ns. koordinoitilainsäädäntöä, jolla on poistettu sosiaaliturvajärjestelmissä olevat rajoitukset saada sosiaaliturvaa maahan tultaessa ja säilyttää sosiaaliturvaoikeudet maasta lähdettäessä. Palvelujen, pääomien ja tavaroiden vapaa liikkuminen ei ole ulottunut sosiaaliturvajärjestelmiin, koska kysymyksessä on lähes poikkeuksetta julkisen hallinnon alainen toiminta.

Euroopan yhteisöjen tuomioistuin on lukuisissa tapauksissa kymmenien vuosien aikana tulkinnut EU:n sosiaaliturvan koordinoitilainsäädäntöä (asetukset 1408/71 ja 574/72) ja useissa tapauksissa laajentanut eri maissa koordinaation piiriin kuuluvaa sosiaaliturvaa. Tällainen oli myös vuonna 2002 annettu päätös tapauksessa Maaheimo (C-333/00), jossa Suomen lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki tulkittiin sosiaaliturvaksi ja se tulee siten koordinoitilainsäädännön mukaan maksaa myös ulkomaille. Tällaisissa tapauksissa tuomioistuin on kuitenkin tulkinnut EU:n oman lainsäädännön soveltamista, mikä on sen tehtäväkin. Mutta aivan viime vuosina se on ryhtynyt määrittämään sosiaaliturvajärjestelmiä myös koordinoitilainsäädännön ulkopuo-

lella sisämarkkinaperiaatteisiin nojaten.

Vuonna 1998 EY:n tuomioistuin totesi kahdessa päätöksessään (Kohll C-158/96 ja Decker C-120/95), että sisämarkkinoiden palvelujen ja tavaroiden vapaan liikkumisen edellytys yli rajojen koskee myös terveystalveluja. Myöhemmin se on tehnyt useita vastaavia päätöksiä, ja asiallisesti ihmisillä onkin jo oikeus hakea terveystalveluja myös toisesta maasta oman maansa kustannuksella. Tämä taas on johtamassa siihen, että terveydenhuoltoa suunniteltaessa voidaan ottaa huomioon myös toisissa jäsenmaissa, erityisesti raja-alueilla rajan toisella puolella, olevat mahdolliset potilaat. Näin myös sisämarkkinoiden kilpailu on astunut sosiaaliturvan suojattuun maailmaan, eivätkä terveydenhuoltojärjestelmät voi enää olla yksinomaan kansallisia.

Belgian tapaturmavakuutusta koskevassa tapauksessa vuoden 2000 toukokuussa (C-206/98) tuomioistuin katsoi, että sosiaaliturvan piiriin kuuluvaa tapaturmavakuutusta hoitavat yksityiset vakuutusyhtiöt kuuluvat vakuutusdirektiivien ja siten sisämarkkinoiden kilpailun piiriin, koska ne toimivat ”omalla vastuulla” (at its own risk). Päätöksen vuoksi myös Suomen vastaavalla tavalla hoidettua lakisääteistä tapaturmavakuutusta jouduttiin muuttamaan. Tässä tapauksessa tuomioistuin näki jälleen sisämarkkinoiden kilpailun tärkeämmäksi kuin sen, että hoidettava vakuutus on sosiaaliturvaa.

Vuoden 2001 marraskuussa ja vuoden 2002 syyskuussa antamissaan päätöksissä Griesmar (C-366/99) ja Niemi (C-351/00) tuomioistuin katsoi, että sosiaaliturvan ulkopuolisia, mark-

kinoille kuuluvia periaatteita voidaan soveltaa, kun määrätään miesten ja naisten tasa-arvosta sosiaaliturvajärjestelmissä. Tätä ennen tuomioistuin oli tehnyt selvän eron sosiaaliturvan ja markkinoille kuuluvan täydentävän turvan välillä ja noudattanut tätä tasa-arvodirektiiveissäkin määritettyä jakoa. Taas sosiaaliturvaluonne sai väistyä.

Lisäksi tähän kokonaisuuteen kuuluvat tuomioistuimen määritykset ns. yleishyödyllisistä palveluista, joissa on tehty rajanvetoa markkinoiden piiriin kuuluvien ja niiden ulkopuolelle jäävien palvelujen välillä. Vaikka päätöksistä on vaikea vetää mitään johdonmukaista linjaa sosiaali- ja terveyspalvelujen alueella, näiden kuulumisesta

markkinoiden ulkopuolelle pelkän julkisen palvelun luonteen takia ei myöskään ole selkeitä määrityksiä. Yleishyödylliset palvelut ovat tulossa esiin myös komission hankkeiden vuoksi, sillä se on esittämässä aiheesta lainsäädäntöä keväällä 2003 julkaisemansa ns. Vihreän kirjan pohjalta. Myös perustuslaissa yleishyödylliset palvelut on otettu huomioon uudella toimivalta-artiklalla (III-6) ja EU:lle annettavalla toimivallalla (artikla III-217) tehdä kansainvälisiä sopimuksia palvelujen, myös sosiaali- ja terveyspalvelujen, alueella. Tälläkin alueella pelätään markkinoiden tunkeutumista sellaisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin, joita suomalaisen ajattelun mukaan olisi parempi hoi-

taa markkinoiden ulkopuolella. Kaikissa näissä aivan viime vuosien kehityskuluissa ollaan selvästi menossa sisämarkkinoita ja niiden kilpailua laajentavaan suuntaan ja aiemmin suojattu sosiaaliturvan alue joutuu yhä enemmän ja enemmän väistymään markkinaperiaatteiden edessä. Mitään selvästi määritettyä ideologiaa tällaisen kehityksen takana ei ilmeisestikään ole sen enempää EY:n tuomioistuimessa kuin komissiossakaan. Markkinoiden levittäytyminen kaikilla alueilla yhä laajemmalle ja syvemmälle ei vain ole jättänyt sosiaaliturvaakaan ulkopuolelle. Kehitys näyttää edelleen jatkuvan samaan suuntaan.

Sosiologin vaikea biologia

J. P. ROOS

Raija Julkunen on yksi tunnetuimpia ”vanhemman” polven (s. 1944) yhteiskunta-/sosiaalipoliitikkojamme, jonka julkaisuvahti on viime vuosina vain kiihtynyt ja laatu parantunut. Hän on aina ollut perusteellinen ja ahkera; viime aikoina hänestä on tullut myös se suomalainen sosiaalipoliitikko, jota kannattaa kuunnella, jos haluaa ymmärtää, mitä on tapahtumassa. Hän on myös ollut herkkä teoreettisille muutoksille ja seurannut erilaisia virtauksia sortumatta pahempiin ylilyönteihin. Niinpä hän on toki konstruktionisti, mutta onnistuu olemaan sotkeutumatta konsepteissaan, niin kuin innokkaimmille tahtoo käydä. Eli Rai-

ja Julkunen osaa käyttää myös järkeään ja harkintakykyään.

Ei tosin aivan aina: esimerkiksi Paavo Lipponen sai hänet vedettyä mukaan EMU-hankkeen takuunaiseksi ja sosiaalipoliitikoksi, joka vilkutti hankkeelle vihreää valoa, niin ettei kansanäänestystä tarvinnut järjestää. Luulempa, että moni muukin kuin minä ajattelee nyt Ruotsin kansanäänestyksen jälkeen, että olisi ollut kiva päästä äänestämään tästäkin asiasta sen sijaan, että puolueet ja Paavo Lipponen saivat tehdä tästä päätöksen meidän puolestamme. (Ja viimeistään Ruotsin kansanäänestys tietysti osoitti huuhaaksi sen, että a) Suomi olisi ollut sitoutunut

Raija Julkunen
Kuusikymmentä ja työssä
Jyväskylällä: SoPhi, 2003

EMU:hun jo EU-äänestyksessä ja b) EMU-kriteerejä oli ehdottoman pakko noudattaa. Kumpikin väite oli vain suomalaista nöyristelyä esivallan edessä, kuten ruotsalaisten toiminta osoittaa.)

Kirjojen kirjoittamisen lisäksi Julkunen on mukana myös lähes lukemattomissa tutkimushankkeissa, joista ulkopuolisen on mahdoton pysyä perillä. Tämä arvioitava kirja perustuu ”Ikä, työ ja sukupuoli” -tutkimus-

hankkeen yhteydessä kerättyyn, 56–64-vuotiaita työntekijöitä koskevaan haastatteluaineistoon. Tutkimushankkeen (ja kirjan) lähtökohtana oli ihmettely, miten samaan aikaan, kun vanhuutta lykätään mahdollisimman pitkälle (vanha on nykyään yhtä kuin sairas tai liikuntakyvytön yli 80-vuotias), työelämässä vanhuus tulee eteen yhä aikaisemmin. Tämä onkin todella kiinnostava ja tärkeä ongelma. Tämän lisäksi Julkunen pohtii kirjassaan yleisesti ikäkokemusta ja asettaa myös itsensä alttiiksi pohtimalla omaa suhdettaan ikääntymiseen, työhön, eläkkeelle menoon. Kirjasta löytyy monia henkilökohtaisia paljastuksia, joita ei olisi uskonut Rajan itsestään kertovan.

Itselleni kirja oli kahdella tavalla erityisen mielenkiintoinen, sen lisäksi että tapanani on ollut lukea, mitä Raja Julkunen kirjoittaa. Ensinnäkin siksi, että olen itse samanikäinen kuin Julkunen (puoli vuotta nuorempi), joten monet kirjan teemat koskettavat suoraan myös minua. Toiseksi minua kiinnostaa nähdä, miten järkevää konstruktivistisesti suuntautunut sosiologi pohdiskelee aivan konkreettisesti ruumiista, ikää ja muita tällaisia varsin arkisia ja sanoisinko biologisia aiheita. Kun nyky sosiologit kirjoittavat teoreettisesti ruumiista, niin usein tuloksena on pelkkää sotkua. Mutta kun täytyy yrittää pysyä niin sanotusti tosiasioissa ruumiista, niin tilanne on toisaalta helpompi, toisaalta kinkkisempi. Ei voida kirjoittaa ihan mitä tahansa (paitsi jos onnistuu kirjoittamaan niin epäselvästi ja sotkuisesti, ettei lukija edes ymmärrä), koska meillä on aina mahdollisuus itse arvioida väittämien mahdollista totuusarvoa. Itselleni erityisen kiinnostavaa on tie-

tysti pohtia Julkunen tekstiä evoluutioteoreettiselta kannalta. Viime aikoina olen saanut vastata melko usein kysymykseen, ”mutta mitä hyötyä evoluutioteoreettisesta näkökulmasta oikein on sosiologialle” (Roos & Rotkirch 2003a & b). Jos keran on niin, että ihmisissä on ominaisuuksia, jotka ovat olleet suhteellisen pysyviä vähintään 100 000 vuoden ajan, niin mitä käytännöllistä ja teoreettista arvoa sellaisella tiedolla on, vaikka se olisi tottakin? Sehän ei muuta mitään, kysyjät huomauttavat.

***

Väittäisin, että Julkunen kirja tarjoaa tässä suhteessa aikavertailukohteen tai näkökulman kahteen peruskategoriaan, ikään ja sukupuoleen, joilla kummallakin on vahvat sosiologiset ja biologiset kytkennät. Kirjassa on aika monta väittämää ja oletettua syy-suhdetta (esimerkiksi naisten ikääntymisestä ja repsahtamisesta), jotka ovat sosiologeille hyvin tyypillisiä. Yritän tässä näyttää, missä kohden Julkunen olettamukset poikkeavat evoluutioteoreettisista tulkinnoista ja mitä merkitystä sillä olisi, että samaa ongelmaa pohditaan myös evoluutioteorian kannalta.

Jos vedän hiukan mutkia suoraksi, niin Julkunen tarkastelun pääväittämä on, että ikääntymisen sosiaalisena konstruktiona on monella tapaa epäreilu prosessi, varsinkin naisille. Yhteiskunta suhtautuu ikääntyneisiin tavalla, joka on torjuvaa, syrjivää, väheksyvää, nöyryyttävää. Pahinta on, että me kaikki olemme mukana tässä prosessissa ja että naiset itse tekevät suurimman osan siitä konstruktiosta, jossa naiset eniten häviävät. Varsinkin suhde ruumiiseen on

todellinen noidankehä. Tilalle Julkunen tarjoaa mahdollisuutta konstruoida ikänsä toisin, mahdollisuutta nähdä työssä positiivisia piirteitä, löytää ikääntymisestä etuja, siis toisenlaista kulttuurista konstruktioita. Vaikka usein hän kyllä vain toteaa tilanteen eikä ryhdy selittelemään tai tulkitsemaan. ”Iän voisi sanoa väreilevän yhteisössä – sitä ei ikään kuin pääse pakoon” on hienosti ilmaistu!

Evoluutioteoreettinen näkökulma ottaisi nähdäkseni paremmin huomioon elämän sellaisena, kuin se on, ja toisaalta välttäisi pahimman toiveajattelun, moralisoinnin ja synkistelyn. Se, miten ihmiset ikääntyvät, ja se, miten he vanhenemisensa kokevat, ovat osittain myötäsyttyisiä dispositioita eli sopeutumia, joiden kulttuuriset ilmenemismuodot vaihtelevat, mutta eivät sattumanvaraisesti. Missään yhteiskunnassa ei pidetä vanhaa, rypyistä tai sairasta ruumiista kauniina ja kaikissa kulttuureissa ihaillaan nuoruutta, symmetrisyyttä ja terveyttä (Buss 1994). Tämä näkyy sekä yleisissä kauneusihanteissa että henkilökohtaisissa seksuaalisissa valinnoissa (ks. esim. Miller 2001). Evoluutioteoria kohdistuu tietenkin paljon muuhun kuin ulkonäköön: esimerkiksi perinnöllisen älykkyyden osuus vaihtelee mielenkiintoisesti nuoren ja vanhan ihmisen kohdalla (Jokela 2003) ja sukupuolten väliset kuolleisuuserot johtuvat todennäköisesti äitien ja isoäitien alun perin tärkeimmästä merkityksestä lastensa selviytymisessä (Hrды 1999; Campbell 2002). Korostettakoon muuten, että evoluutio ei tietenkään ”ota kantaa” kenenkään puolesta, paitsi ehkä jälkikasvun, jonka eloonjäännistä kaikki viime kädessä riippuu. Jos kukaan ei huolehdi lapsista,

niin iällä tai ulkonaöllä ei ole pahemmin merkitystä.

Mielestäni olisi kiinnostavaa kysyä, miten nämä perusadaptaatiot toimivat nyky-yhteiskunnassa ja miten ne joskus johtavat ihmiset ongelmallisiin tilanteisiin (vaativat miehiltä miehuuden osoituksia, mikä voi ahdistaa heitä, ja toisaalta kieltävät naisilta seksuaalisuuden silloin, kun he sitä haluaisivat tai eniten tarvitsisivat; nuorille naisillehan ongelma on pääasiallisesti se, että seksiehdotuksia tulee liikaa; miehet taas voivat joutua tilanteisiin, joissa seksi on suorastaan poissuljettua).

Julkunen väittää: ”Käsitän ihmiset ruumiillisesti olemassa oleviksi, ruumiillisiksi subjekteiksi ja lähestyn ikää ruumiillisesti elettyä ja koettuna asiana. Ruumiskäsitykset jaetaan usein materialistis-naturalistisiin ja konstruktionistisiin. Tässä kirjassa ei ole tarvetta valita näiden väliltä”. Tosiasia on, että Julkunen tekee hyvin selkeän valinnan: hän kääntää selkensä selityksille, jotka olisivat luonteeltaan ”materialistis-naturalistisia” eli biologisia. Hänelle ”ikä, kuten sukupuolikin on ero, joka tuotetaan”.

Tästä olen Julkunen kanssa eri mieltä. On selvää, että ikään ja sukupuoleen liittyviin erotteluihin voidaan yhteiskunnallisesti vaikuttaa, mutta itse perusero on todellinen eikä missään mielessä puhdas kulttuurinen konstruktiomme. (Minulle sosiaalisen konstruktionismin määritelmäksi riittää se, että ilmiö on olemassa vain siksi, että olemme sen yhteisesti tai ryhmässä kulttuurisesti määritelleet eroksi, kun taas ei-konstruktionistit painottavat sitä, että eroja ei voi ”tuottaa” tai poistaa miten sattuu tai pelkästään ns. yhteiskunnallisten lainalaisuuksien rajoissa.)

* * *

Naisruumista kirjoittaessaan Julkunen on raadollisimmillaan. Siinä, missä miehet valittavat kaljua ja suorituskyvyn alenemista, naiset vihaavat ruumistaan ja sen rupsahtamista; kun taas ”hyvin säilymisestä” puhuminen koetaan suorastaan loukkauksena. Toisaalta haastatellut naiset tuntuvat sen myös hyväksyvän, paremmin kuin asiasta kirjoittaneet tutkijat, Julkunen mukaan luettuna. Erona on juuri se, että sosiologin on niin vaikea hyväksyä ”luontoa”, so. luonnollista ikääntymistä. Itsensä kaunistaminen on selkein esimerkki ruumiin muokkaamisesta, jota ihmiset ovat harrastaneet tuhansia vuosia. Kyse ei ole siistään uudesta asiasta. (Pikeminkin se, että naiset voivat vapaasti olla ilman ”toisia kasvoja” julkisuudessa, on uutta. Itsekin kartan ”luonnottoman” meikattuja tai vahvasti tuoksuvia naisia, varsinkin lähemmissä kontakteissa.)

Vielä kiinnostavammin asia tulee esille, kun Julkunen puhuu ”heteroseksuaalisesta ikämatriisista”. Miehet kertovat haastatteluissa, että heidän ikäisensä naiset ”ovat vanhoja akkoja”, mikä on melko objektiivinen havainto. Julkuselle tämä on kuitenkin ikädiskurssia ja tässä hän myös turvautuu populaaripsykologian selitysmalleihin: se, että miehet vaihtavat nuorempiin, johtuu ikääntymisen kauhusta, uuden energian etsimisestä, nuorekkuuden todistamisesta, kuoleman torjunnasta. Evoluutioteoreettinen (osa)selitys olisi sen sijaan, että miehet keskimäärin tuntevat enemmän vetovoimaa reproduktiivisessa iässä oleviin naisiin ja että tämä tunne joskus johtaa suuriinkin elämänmuutoksiin. On myös

ymmärrettävää, että ”ensimmäisen vaimon” asemasta puhuva tuomitsee tällaista miesten – ja nuorten naisten – käyttäytymisen. Sosiologihan voisi tietysti myös kysyä, kuinka yleistä ”vaihtaminen nuorempaan” todella on ja onko se lisääntynyt historiallisesti. Ilmeisesti on niin, että ikäerot ovat pikeminkin supistuneet historiallisesti ja että juuri nykyään samanikäisten pitkäaikaiset avioliitot ovat yleisimpiä.

Pohtiessaan Rainer Erlundin kohtaloa Julkunen toteaa, että ”tämä on yksi esimerkki siitä, miten ruumiillisuutta korostavassa kulttuurissa eettinen (so. se että Erlund sopimattomasti yritti lähestyä nuoria tyttöjä) pyrkii estetisoitumaan (jos Erlund olisi ollut komea ja nuorekas, niin asia olisi ollut hyväksyttävämpi). Kaunis on hyvää, ruma pahaa”.

Tässä on ehkä paras esimerkki sitä, miten sosiologi ajattelee suhteessa biologiseen. Nuoruuden ja kauneuden voidaan katsoa olevan seksuaalisen valinnan kannalta keskeinen merkki siitä, että henkilö on terve ja lisääntymiskykyinen. Darwinin seksuaalisen valinnan teorian mukaisesti naaraat valitsevat ne koiraat, jotka niiden kannalta tarjoavat parhaat geenit ja/tai hyvän huolenpidon, so. varmuuden jälkeläisten eloonjäännistä. Naisen kannalta on siis rationaalista valita vanhempi mies, mutta ei liian vanha. Naisen kannalta on aivan eri asia, lähestyykö häntä kolmekymppinen, rehellinen, naimaton ja urheilullinen mies vai kuusikymppinen, naimisissa oleva ja valehteleva mies. Ei ole kovin kummallista, että yhteiskunta näkee tämän asian nuoren naisen silmin. On ilmeistä, että Darwinin seksuaalisen valinnan teoria on liian yksinkertainen. Sitä on viime ai-

koina kehitelty merkittävästi, mutta perusidea on kuitenkin melko varmasti järkevämpi kuin sosiologinen ”eettinen estetiikka”.

Vastaava hauska esimerkki tulee, kun Julkunen viittaa Sennettiin ja Rortyyyn. Ihmiset eivät voi ottaa itseään vakavasti, kun tietävät, ettei ole lopullisia sanastoja. Tutkija edustaa tässä ironian huippua, koska hän hallitsee sujuvasti erilaisia sanastoja ja saattaa samastua huipulta katsoviin, alhaalta katsoviin tai sivulta katsoviin. Julkunen uskaltuu tätä lempeän (itse)ironisesti epäilemään eli ajattelee, että ihmiset sittenkin ottavat itsensä aivan vakavasti eivätkä ole rortylaisia ironikkoja. Näinhän tietysti juuri on: ironia on yksi kaikkein vaikeimpia strategioita, kuten jokainen sitä yrittänyt hyvin tietää. Toisaalta se on tietysti merkki älykkyydestä ja sellaisena seksuaalisenkin valinnan väline.

* * *

Toinen mielenkiintoinen esimerkki on ikääntymisen ja jakamisen suhde. Kummatkin ovat Julkuselle samanarvoisia kulttuurisia konstruktioita. Kuitenkin on selvää, että siinä, missä ikääntyminen on ainakin osittain ”luonnollista”, työssä jaksaminen on paljon vahvemmin sosiologinen ilmiö, joka liittyy työn luonteeseen, työtahtiin ja työn organisaatioon ja ihmissuhteisiin työssä. Toisin sanoen niiden päällekkäisyys ei ole niinkään kaksien kulttuuristen merkitysten päällekkäisyyttä vaan kiinnostava biologis-sosiologinen yhteys, joka osoittaa, kuinka tärkeää olisi, että sosiologit olisivat myös evoluutiolukutaitoisia. En tarkoita, että sosiologin pitäisi ryhtyä biologiksi, mutta hä-

nen pitäisi olla jotenkin tietoinen siitä, millaiset selitykset ovat mahdollisia ja millaiset eivät ole.

Samoin kun Julkunen pohtii työssä pysymistä ja ihmisten omia selityksiä, niin syitä on neljänlaisia: ihmisellä on tuuria, ihminen on ansainnut sen (tietoista toimintaa, sisua, itsestä huolehtimista), ihmisellä on määrätynlainen luonne (Julkunen kutsuu tätä identiteetiksi, mutta entä jos kyse onkin biososiaalisesta habituksesta?) ja neljänneksi työ itse on luonteeltaan mielenkiintoista ja tärkeää. Siis taas kerran työssä pysymistä määrittävät sekä sosiologiset että biologiset tekijät, toisiinsa kietoutuneina. Miksi tätä on niin vaikea myöntää? Miksi sosiologi haluaa sulkea silmänsä ei-sosiologisilta selityksiltä?

Yksi selvä ”biologis-sosiologinen” ongelma Julkusen aineistossa on: miehet ovat naimisissa ja heillä on pieniä lapsia, kun taas naiset ovat eronneita ja lapset ovat vanhempia. Tämä huomattiin vasta, kun ryhdyttiin haastattelemaan. Julkunen viittaa siihen, että ero on olemassa todellisuudessakin, mutta ei näin jyrkkänä. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tavoitteena on saada aineistosta kaikki mahdolliset olennaiset ryhmät esiin. Naimisissa olevia, työssä käyviä naisia varmasti on (esimerkkinä Julkunen itse), ja jos on niin, että pienet lapset saavat miehet jatkamaan työssäkäyntiä, niin tämä on merkittävä tulos! Tiedän, että esimerkiksi Jorma Ollila on ankarasti paheksunut työpaikkansa pienten lasten iäkäämpiä isä, koska näistä tulee liian perhekeskeisiä ja lapsilleen omistautuvia, siis huonoja työntekijöitä. Entä jos olisikin päinvastoin (itse olen kokenut, että vasta uudet pienet lapset saivat minut suhtautumaan tutkimuk-

sen tekoon vakavammin ja inhoamaan tyhjänkirjoittajia ja turhia koukeroointeja)?

Eläkkeelle menohan on tietenkin mitä suurimmassa määrin sosiaalinen konstruktio, mitä Julkunen ei taas oikein huomaa pohtia (kun kaikki on konstruktioita, niin eroa konstruoidun ja ei-konstruoidun välillä ei voi tehdä). Juuri siksi siihen liittyy myös esimerkiksi häpeän tunteita, koska se merkitsee luovuttamista, lopettamista, menetyksen tunnustamista, pakottamista lopettamaan, vaikkei haluaisi jne.

Oli myös erittäin mielenkiintoista, että kenelläkään haastatelluista ei ollut hoivavelvoitteita (omaisia), jotka kilpailivat ansiotyön kanssa. Julkunen olettaa tämän johtuvan siitä, että ihmiset, joilla tällaisia on, luopuvat työelämästä, että toisin sanoen hoiva voittaa aina työnteon. Näin saattaa olla, mikä tietenkin tekee ongelmalliseksi sen, tähdätään samanaikaisesti työssäolon pidentämiseen ja vanhenevan väestön omaishoidon lisäämiseen. Se ei ole toimiva yhtälö toisin kuin – kunnallisen lastenhoidon seurauksena – omien lasten hoitaminen.

Julkunen kirjoittaa hyvin ja tietää, mistä kirjoittaa. Hänellä on vain yksi aika iso sokea piste, mutta sen hän jakaa monien muiden sosiologien kanssa. Julkusella tämä sokea piste ei kuitenkaan johda umpikujaan, kun useimmissa tapauksissa se on sosiologien tekstissä täysin näkyvätön musta aukko, joka imaisee olennaisen sisäänsä ja jättää jäljelle tyhjiä kuoria. Julkusen kirjaan pieni biologinen sivistys olisi tuonut vain mukavan lisän ja tärkeän syvennyksen – ja ehkä karsinut joitakin melko turhia erehdyksiä.

KIRJALLISUUS

BUSS, DAVID: The evolution of desire. Strategies of human mating. New York: Basic Books, 1994

CAMPBELL, ANNE: A mind of her own. The evolutionary psychology of women. Oxford: Oxford University Press, 2002

HRDY, SARAH BLAFFER: Mother nature. Natural selection and the

female of the species. London: Chatto & Windus, 1999

JOKELA, KIMMO: Toiminta ja käyttäytyminen – yhteiskuntatieteiden sielu ja ruumis. Ilmestyy

MILLER, GEOFFREY: The mating mind. How sexual choice shaped the evolution of human nature. London: Random House, 2000

ROOS, J. P. & ROTKIRCH, ANNA:

Habituksen paluu? Evoluutio-
teoria ja sosiologian ihmisenäke-
mys. Osa 1. Tieteessä tapahtuu
21 (2003): 1, 33–41. 2003a

ROOS, J. P. & ROTKIRCH, ANNA:
Habituksen paluu? Evoluutio-
teoria ja sosiologian ihmisenäke-
mys. Osa 2. Tieteessä tapahtuu
21 (2003): 2, 33–37. 2003b.

Ongelma vai idylli?

ISMO SÖDERLING

Keskustelu kuntien elinkelpoisuudesta, pienuudesta, lukumäärästä ja yleensäkin toimivuudesta on selvästi kiihtynyt uuden vuosituhannen alettua. Valtionapujen pieneneminen ja yleensäkin kustannustietoisuuden lisääntyminen ovat saaneet pienten kuntien luottamushenkilöt ja virkamiehet vakavasti pohtimaan yhdistymistä tai ainakin kunnallisen yhteistyön laajentamista.

Toisaalta on ollut selkeästi havaittavissa myös ns. pienten kuntien vastaisku tyyliin ”myös pieni voi olla kaunista ja tehokasta”. Tässä suhteessa Esko Ovaska on toiminut eräänlaisena tieteellisenä pioneerina. Hän tarkasteli vuonna 2000 ilmestyneessä sosiaalipolitiikan lisensiaatintutkimuksessaan saaristoon muuttoa elämänpolitiikkana ja saariston kunnan sosiaalisia verkostoja. Tapauskuntana oli pieni Velkuan kunta Varsinais-Suomessa.

Toukokuussa 2003 ilmestyneessä väitöskirjassaan Ongelma, idylli vai elämysyhteisö hän tuo kantansa selkeästi esille johdannon ensimmäisellä sivulla. Hän siteeraa Risto Uimosta

(1995, 76), joka kertoo valtiovarainministeri Iiro Viinaseen vuonna 1991 ehdottaneen kuntien lukumääräksi ”profeetallisesti” 34:ää eli ”yhtä montaa kuntaa kuin Suomessa on osuuskauppoja”. Viinaseen mukaan Prismattomilla paikkakunnilla ei tulevaisuudessa ole mahdollisuuksia (eikä näin oikeuttakaan) selviytyä itsenäisinä kuntina. Ovaskan vasta-argumentti on, että kriteereitä, joilla kunnan ihannekokoa määritellään, tulee ehdottomasti laajentaa koskemaan muitakin kuin ahtaan taloudellisia tekijöitä.

Edelliseen liittyen Ovaskan väitöskirja ei ole vain suppeasti ajateltuna tieteellinen oppinäyte, vaan se on myös vahva yhteiskuntapolitiittinen puolustuspuheenvuoro pienten kuntien hyvinvointiin ja palvelujen tarjontaan liittyvästä problematiikasta.

Lisensiaatintutkimukseen verrattuna Ovaska on väitöskirjassaan huomattavasti laajentanut tutkimuskohdettaan, sillä tutkimuskohteena ovat kaikki Varsinais-Suomen alle 2 500 asukkaan kunnat. Tällaisia oli tutkimushetkellä 27.

Esko Ovaska
Ongelma, idylli vai elä-
mysyhteisö
Pienten kuntien sosiaali-
ja terveyspalveluiden ja
sosiaalisen pääoman
tarkastelua
Väitöskirja
Turun ammattikorke-
koulu 2003
277 s. + 22 liites.

Ovaskan tutkimuksen keskeinen teema liittyy sosiaalisen pääoman käsitteeseen, jonka hän kytkee kuntakoosta käytävään keskusteluun. Taloudellinen tehokkuus ja hyvinvointi eivät määräydykään vain perinteisesti ymmärrettyjen tehokkuustekijöiden mukaisesti. Tärkeiksi talouden tehokkuutta ja hyvinvointia määrittäviksi tekijöiksi osoittautuvat sosiaalisen pääoman osatekijät, joita ovat ihmisten keskinäiset yhteistyöverkostot, luottamus toisiin ihmisiin, luottamus julkiseen hallintoon, vastavuoroisuus keskinäisissä suhteissa ja osallistuminen yhteisiin asioihin. Kun nä-

mä otetaan huomioon, saa keskustelu kuntakoosta kokonaan uusia piirteitä.

Tekijä vastaa asettamiinsa tehtäviin laajalla käsitteellisellä analyysillä ja ennen kaikkea monipuolisilla empiirisillä aineistoilla. Tutkimusmateriaali koostuu tilastotiedoista, laajasta postikyselystä ja tekijän lisensiaatintutkimukseensa keräämästä velkualaisia kuvaavasta laadullisesta haastatteluaineistosta. Haastatteluaineistoa Ovaska käyttää lähinnä kvantitatiivisten empiiristen aineistojen havainnollistamiseen. Kyseessä on siis kiitettävän moniaineinen ja varsin kokonaisvaltaiseen otteeseen pyrkivä tutkimus. Ehkä eniten jäi mietittävään se, miksi ns. SOTKA-aineisto käsitti kaikki Varsinais-Suomen 56 kuntaa mutta varsinaisen sosiaalisen pääoman survey-tarkastelu koski vain alle 2 500 asukkaan kuntia (joita oli siis 27; näistä tuli mukaan perusteellisempaan tarkasteluun yhdeksän kuntaa).

Tutkimuksen teoreettinen osio on runsas ja pitkä. Toisaalta eri teoreettisten osa-alueiden välinen dialogi (yhteys) on jossain

määrin ohut; tekijä olisi voinut paneutua selkeämmin esimerkiksi hyvinvointivaltiokritiikkiin ja tarkastella sosiaalista pääomaa siihen liittyvänä antiteesinä, vasta-argumenttina. Samoin tekijä olisi ehkä voinut kirjassaan selkeämmin esitellä tutkimuskuntiaan: koska erityyppisten tutkimuskuntien vastaajien demografinen tarkastelu jää vähäiseksi, ei lukijalle oikein tahdo muodostua mielikuvaa eri kuntatyyppien vastaajista.

Aineiston empiiriset ratkaisut on kirjassa esitetty selkeästi ja ne ovat siten alttiina rakentavan kriittiselle tarkastelulle. Klusterianalyysillä tehdyt ryhmittelyt eivät ole kiistattomat, kuuluihan muuttovoittokuntiin muuttotappiokunta ja vastaavasti muuttotappioklusteriin oli eksynyt muuttovoittokunta. Samoin Särkisalon asema ruotsinkielisessä kuntaklusterissa ei ole kiistaton, sillä kunnan asukkaista vain 12 % on ruotsinkielisiä. Toisaalta on ymmärrettävää, että mekaaninen atk-tulostus tuottaa ryhmiä, joiden nimeäminen useimmiten on vaativa tehtävä.

Tulosten luettavuutta ja sisäis-

tämistä hieman häiritsee niiden paljous. Tämä liittyy siihen yksinkertaiseen näkemykseen, että yksittäisiä osaongelmia oli yli 20. Tällöin tietomassan pitäminen ”aisoissa” on kokeneemmallekin tutkijalle haastava tehtävä. Tuloksia karsimalla ja siirtämällä osan taulukoista liitteiksi olisi korostuneemmin saatu esiin näitä tutkimuksellisia helmiä.

Esko Ovaskan väitöskirja on mielenkiintoinen ja tärkeä tieteellinen puheenvuoro kuntien elinkelpoisuudesta käytävään keskusteluun. Kirja ei anna otsikossa esitettyyn kysymykseen suoraa vastausta (”Ongelma, idylli vai elämysyhteisö”). Lukijalle ei jää kuitenkaan epäselväksi se, että pieni kunta on ongelma lähinnä Kehä-kolmosen sisäpuolella asuville. Sen sijaan se on idylli ja elämysyhteisö pienessä kunnassa – vaikkapa Velkualla – elävälle. Uskon, että hänen työllään on jatkossa merkittävä rooli pienten kuntien elinkelpoisuutta koskevassa suomalaisessa yhteiskuntapolitiisessa keskustelussa ja tutkimuskentässä.

Voin olla hyvin väärässä

PERTTI HEMÄNUS

On hankala arvioida sellaisen henkilön uusinta tuotosta, joka on ollut vuosikymmenet arvostettu ja ihailtu kirjoittaja. Olen lukenut hänen tuoreimman opuksensa kahteen kertaan – enkä suinkaan väliaikaa pitämättä – mutta vaikutelmani siitä ei ole muuttunut. Mitä tehdä?

Tietenkin kirjoitan, mitä ajattelen. Voin olla miten väärässä tahansa.

Sivuutan Eskolan henkilökohdalliset muistelmat, vaikka niissä on minulle paljon tuttua. Kuten se, että Eskola kertoo kerran kälvelleensä ylipitkän matkan koulusta kotiin, jopa metsiä pitkin ja

Antti Eskola
Tiedän ja uskon
Otava 2003
235 s.

kokien, että jos hänen suunta-vaistonsa pettää, hän ehkä me-

nehtyy korpeen. Eskola koki saaneensa jostakin apua. Itse olen kävellyt muistaakseni helmikuussa 1945 Salosta Suomusjärven suuntaan, mutta lähdin hyvissä ajoin iltapäivällä liikkeelle, kun bussivuoro oli peruutettu, ilma oli leuto enkä kokenut mitään kuolemanvaaraa. Kun voimani pettivät, pysäytin Turun–Helsingin valtatieä ajavan auton. Kuljettaja oli ystävällinen ja vei minut kotiovelle.

Tällaisilla muisteluksilla on oma rajallinen arvonsa, ei sen enempiä.

Eskola ei kirjoita maamme piispojen muuttuneista yhteiskunnallisista kannanotoista. Varmaan ne ovat häneenkin vaikuttaneet, mutta eivät niin paljon, että niitä pitäisi kirjassa kommentoida. Itseäni riemastutti Aamulehden vuosia sitten julkaisema – tietysti nimimerkillinen – yleisönosastojuttu, joka kuului näin: ”Arkkipiispa John Vikström on sanonut rikkaiden Suomessa rikastuvan ja köyhien köyhtyvän. Hän on siis kommunisti.”

Kenenkään ei tietenkään tarvitse olla kommunisti nähdäkseen kiistattomia tosiasioita. Itse olen niitä surua tuntien havainnoinut, mutta aina olen myös tiennyt, että yhteiskunnallisen tasa- ja eriarvoisuuden ongelmat eivät voi olla kirkon perimmäisiä kysymyksiä. Kirkon on sekaannuttava niihin silloin ja vain silloin, kun yhteiskunnan päättäjät hyväksyvät virheellisen ja tuhoisan suunnan.

Eskola kertoo ohimennen omasta palaamisestani kirkkoon. Olin eronnut siitä vuonna 1975 suuttuneena tuon instituution taantumuksellisuudesta, vaikka itse en pappien maalitauluiksi ot-

tamiinsa niin sanottuihin luokkakantaisiin ikinä kuulunut, ensinne päinkään. Tilanne paluupäivänäni vuonna 2001 oli hyvin toinen, mutta vielä korostan, että kirkon yhteiskunnalliset kannanotot eivät olleet minulle tärkein asia. Lisätekijä liittymishaluuni ne tosin saattoivat olla.

Entä Eskola? Hän käyttää suurta älyään etsiäkseen ja löytääkseenkin maanpäällisiä todisteita Jumalan olemassaolosta. Hän ei suinkaan hylkää omaa tieteellisävyyistä maailmankatsomustaan, niin kuin tiedän joidenkuiden tutkijoiden syvän kriisin keskellä tehneen. Hän haluaa tavallaan pitää hallussaan molemmat, tieteellisen ja epätieteellisen näkemyksen olemassaolostamme. Toistan vielä, että voin olla hyvin väärässä, mutta minua yritys valita molemmat järkemme avulla ei vakuuta.

Esimerkiksi kysymys Australian olemassaolosta ei juuri liity Jumalan olemassaoloon. Ymmärtääkseni järjissään olevien ihmisten tapoihin ei kuulu tuon maanosan kiistäminen, eikä minun enempiä kuin Eskolankaan ole syytä matkustaa tuohon maailmankolkkaan vain uskoakseen ”lopullisesti” sen olevan todellinen.

Ihmeet ovat toinen ja paljon kiintoisampi kysymys. Hyvä kuin mikä on Eskolan lainaus *The Economist* -lehdestä, jonka mukaan siitä alkaen, kun kirkko tunnusti Marian ilmestymisen, pyhiinvaeltajat ovat ilmoittaneet yli 6 700 ihmeparantumista. Niistä kuitenkin vain 66 on kelvannut ihmeiksi myös kirkolle itselleen. Kelpuutettujen ihmeiden määrä on ajan mittaan vähentynyt niin, että neljänä viime vuosikymmenenä seulan on

läpäissyt vain neljä (!) tapausta. Jos kirkko yhä kiristää kriteerejään, uusia tapauksia hyväksytään ihmeiksi enää nolla kappaletta, mutta mitä tämä todistaa?

Osuva huumoriakin kirjassa on. Kun suomalaiset ihmeparantajat väittivät pystyvänsä loihtimaan eri pitkät jalat yhtä pitkiksi, Eskola ihmettelee, miksi he aina pidentävät lyhyempää jalkaa eivätkä lyhennä pitempää. Nuo temput tuovat joka tapauksessa mieleeni Nokian ihmeparantaja-tohtorin, ja erällä tuon henkilön entisillä työtovereilla olisi asiasta kriittistä kerrottavaa.

Kiistänkö siis ihmeiden mahdollisuuden? En tietenkään. Tarkoitan vain, että jumalausko ei ainakaan välttämättä tarvitse niitä.

Eskola kertoo nähneensä, miten Paha kerran astui hänen huoneeseensa. En siis kiistä tätäkään, vaikka itse en onnekseni ole paholaista kohdannut. En tiedä, minkälainen olisin nyt, jos olisin joskus joutunut häntä katsomaan.

Keskustelin äskettäin erään piispan kanssa Jumalan olemassaolosta. Piispa käytti sanontaa ”jotakin on”, ja itse ajattelen, että ”jotakin saattaa olla”. Rohkeuden olettaa senkin, että en edes loppuelämässäni saa mitään näyttöä siitä, joka saattaa olla. Kuoleman jälkeinen elämä on minulle suuri mysteeri ja mysteeriksi jääkin, mutta ateistia minusta ei tule.

Olen varma, että Eskolan kirja kuluu monien ajattelevien suomalaisten käsissä. Se on saanut havaintojeni mukaan pelkästään kiittäviä arvosteluja. Tämä omani on vain vähäinen soraääni.

Hätähuutoja Amerikalle ja sen jäljittelijöille

TUULA-MARIA AHONEN

”Yhdysvaltoja on helppo inhota. Ja mikäs ihme se on? Mekin selvästi inhoamme itseämme – kuinka muuten voisi selittää ’presidentti’ Bushin”, dokumenttiohjaaja ja bestseller-kirjailija Michael Moore kirjoittaa. Hän kertoo vaalivilpeistä, joiden avulla Bush pääsi valtaan. Ennen kaikkea Moore vetoaa tavallisiin ihmisiin; kansalainen on hänelle demokratian korkein arvonimi:

”Tämä on teidän maailmanne. Pahat heput ovat vain hölmöjä ja tyhmiä valkoisia miehiä. Meitä on sitä paitsi helvetin paljon enemmän kuin heitä. Käytäkää valtaanne. Te ansaitsette parempaa”, Moore kiteyttää viestinsä.

Lastenhoitajina useissa new-yorkilaisperheissä toimineet Emma McLaughlin ja Nicola Kraus suuntaavat viestinsä Yhdysvaltain superrikkaille vanhemmille. Mutta ilmeisesti viesti koskettaa myös muita vanhempia, koska tämäkin kirja on myyntimenestys.

”Kotonasi on ihmisiä – eläviä ihmisiä – joiden suurin toive on, että katsoisit heitä silmiin. Sinä perustit tämän perheen. Sinulta

ei vaadita muuta kuin että ilmestyit paikalle ja osoitat pitäväsi heistä. Sitä kutsutaan ’yhdesäoloksi’. Joten unohda omat vanhempasi, jotka olivat aina poissa ja ostivat kiintymyksesi, ja tule kotiin, sillä tämä on sinun ELÄMÄSI, jonka heität menemään!” lastenhoitaja-kirjailijat vetoavat.

Moore suuntaa sanansa myös ulkomaalaisille:

”Ei ole mitään sen surullisempaa kuin joutua katsomaan, miten muiden maiden johtajat yrittävät apinoida meidän johtajiamme. Yhdysvallat päättää pommittaa jotakin maata – ja teidän valtionpäämiehenne seuraa heti perässä. Me hyväksymme joukkotiedotusvälineet, jotka aliarvioivat yleisönsä – ja teidän jokailtaiset uutislähetyksenne alkavat pian muistuttaa omiamme.”

”Me päätämme poistaa omien köyhien turvaverkot, ja teidän lakiasäättävät elimenne malttavat tuskin odottaa, että pääsevät leikkaamaan vuosikausia ylläpidettyjä yhteiskunnallisia palveluja. Tälle tarkkailijalle varsinkin tuo viimeinen on ollut to-

Michael Moore
Tyhmät valkoiset miehet
... ja muita huonoja tekosyitä Yhdysvaltain tilaan!
WSOY, 2003

Nicola Kraus & Emma
McLaughlin
Nanny – lastenhoitajan
päiväkirja
Otava, 2003

dellinen järkytys. Kun näen teidän alkavan sortaa maanne vähäosaisia ja vaikeuttavan heidän elämäänsä, olen vakuuttunut teidän tuhoavan omaa sieluaanne.”

Molemmat kirjat pyrkivät siis voimauttamaan lukijaansa, vahvistamaan hänessä ihmisyyttä, jonka globaalitaloutemme on haudannut alleen.

Moore onnistuu tässä tehtävässä huomattavasti paremmin, hänen kirjansa on häikäilemätön ja myös hauska. Lastenhoitajien kirjoitusote on paljon hentoisempi. Silti kirjat toimivat yhdessä hyvin. Amerikka on edelleen Suomelle paljolti mallia. Onko se sen arvoinen?

Imperiumin vastaisku, muka

SEPPO HELMINEN

1980-luvulla aloittanut Esa Sariola, kirjailija-psykologi, leimautui kirjallisuutemme kentässä ns. pahan koulukuntaan tutkiessaan aikamme moraalitotuutta. Hän liikkui ajassa sen hengen mukaisesti, ja ajassa hän liikkuu uusimmassakin romaanissaan, jossa hän on siirtynyt sukupuolisodan sotakirjeenvaihtajaksi.

Hän liikkuu sen kaikilla rintamalla: kotona, työelämässä ja julkisuudessa. Näkökulma ei rajaudu vain yhteen miessukupuoleen. Ja kun näkökulma on miehen, kirjan naishahmot jäävät naiskuviksi, jotka kulkevat miehen havaintokentässä ja sielunmaisemassa. Tapahtumanäyttämönä on sisällöntuotantoyhtiö MTM. Kirjan keskushenkilö on kolmekymppinen toimitusjohtaja Hannu Liesu, jolla on vaimo, pieni lapsi ja velkainen asunto; edessään tulevaisuus ja takanaan menneisyys, jossa kummittelevat nuorena kuollut kiltti isä ja Hannun kovalla kädellä kasvattanut mummo, joka oli kuin kaappikello: löi säännöllisesti.

Tapahtumien Mainilan laukaukset ammutaan, kun Liesun esimies Sakari Heinonen, hallituksen puheenjohtaja ja suurosakas, joutuu julkisen (lavastetun) nolauksen kohteeksi. Liesua jää rassaamaan, että nolaus tapahtui naisten silmien edessä. Hän tajuaa tämän miehiseksi heikkoudeksi, typeräksi itsettytyväisyyden tilaksi, josta miehet on herätettävä, muuten maailma siirtyy kokonaan naisten hallintaan, eivätkä miehet kelpaa mihinkään.

Tästä hän saa myös liikeidean.

Miehille tarkoitetun ja vain miesten tekemän talkshow-ohjelman. Ohjelmaformaatti saa työnimekseen ”Miehelle kuuluu kaikki”. Mahtipontisen nimen alla on kuitenkin tarkoitus käsitellä ihmissuhdeongelmia mieheltä näkökannalta, naisilla kun näissä asioissa on ollut hegemonia, ellei peräti yksinoikeus. Mistään naisvastaisuudesta ei kuitenkaan ole kysymys, vaikka ikäluokkaa nuorempi Liesu ei tunnu tätä ymmärtävän, niin kuin ei ymmärrä kolmen ydinryhmään kuuluvan miehen leikinlaskuakaan. Hän näkee sen eräänlaisena ”imperiumin vastaiskuna”, haraa vastaan ja toimii sitten niin kuin toimii.

Vanhempaa ikäluokkaa Heinosen ohella edustaa alle viisikymppinen ihmissuhdekonsultti, sujuvasanainen ja liukas Arto Korpi onnellisine avioliittoineen ja nuorine rakastajattarineen, Heinonen puolestaan on naimisissa uuden nuoren naisen kanssa. Sariolan mainioon tyyppigalleriaan kuuluu myös toimittaja Tom Östlund, kunnan mies, joka on ajasta niin ymmällään, että on alkanut uskoa, että joku on korvannut naisen, jonka kanssa hän meni naimisiin, vieralla tasaisen ilkeällä oliolla. Hän onkin kirjan kliimaksin taustahahmo.

Kutsuvieraille järjestetyn ohjelman koe-esityksen aikana tilaisuuteen pääsee tunkeutumaan tuntematon nainen, joka raapii Heinosen kasvot verille. Provokaatioissa on tietenkin mukana iltapäivälehdien toimittaja. Liesu on tahollaan ymmällään ja luulee, että häntä syytetään kaikesta. Mummorakkaan perintöjä –

Esa Sariola
Miehelle kuuluu kaikki
Keuruu: Otava, 2003
222 s.

hän kun tapasi kasvattaa Liesuta pehmoimestä ja rankaisi, vaikka mitään ei ollut tehtykään, ikään kuin varmuuden vuoksi.

Liesu on mies, joka on yrittänyt tehdä kaiken, kuten on odotettukin. Hän tahtoo miellyttää kaikkia ja on ymmärtävinään naista vain huomatakseen, että häntä käytetään hyväksi. Hän veljeilee/siskoilee Heinosen exvaimon Aijan kanssa, joka yrittää saada osakkeenomistajana määräysvallan yhtiössä. Rakastajattarensa Ninan Liesu löytää lopulta nuorista naisista pitävän Korpin sylistä pyytäessään Ninaa urkkimaan, mitä Korpin mielessä firman asioista liikkuu.

Naisia katsellaan miehen silmin ja siksi yhdeksi herkulliseksi sivuosahahmoksi nousee Anna, väliaikaisesti taloon otettu työntekijä. Hän on ns. väärinlukemisen mestari. Metodi on tuttu kevyemmästä sosiologiastakin. Hän syyttää Liesua seksuaalisesta ahdistelusta. Kun Liesu saa kuulla, että Annalla on jotain miinusmerkkistä sydämelään, hän jossain yhteydessä toteaa, että hän on kuullut pikkulintujen laulavan Annan puheista, mutta jos jotain ilmenee, niin hän ottaa kyllä Annan huoli-neen avosylin vastaan. Ja kun- kas ollakaan, Anna tallentaa tämän tietokoneelle salasanan taakse (niin kuin muutkin miehisestä yhteisöstä saadut tiedot) ja kertoo myös työtoverille, että

Liesu on halunnut ottaa Annan syliin ja laulattaa tämän lintua.

Kirjan sisäisenä kertojana Liesu on oivallinen. Hän ei normaaliin tapaan ole se kaiken ymmärtävä ja selittävä tietäjä, häneltä on pallo täysin hukassa.

Kun hänen ”en oikein tiedä missä mennään” -osastojaan lomitavat muiden henkilöiden näkökulmat, ei välttämättä tiedä, kuka on kenenkin puolella ja kuka ketäkin käyttää hyväkseen. Varmaa on vain se, että miehillä ei

ole mitään keskinäistä salaliittoa. Sariola kyseenalaistaa kirjassaan hyväksikäytön mekanismit, jotka ovat monikerroksisia. Niin on Sariolan tarinakin.

Kaunokirjallisuus ja ihmistieteet käyttävät kumpikin apunaan sekä omaa traditiotaan (aiempi tutkimus/aiemmat kirjalliset muodot) että empirististä havainnointia (aineistot/elämäkokemus). Yksi keskeinen ero on se, että tutkija on velvollinen kuvaamaan aineistonsa, kirjoittamaan käytetyt ja kehitellyt teoriat ja käsitteet esiin ja perustelemaan, miksi käyttää niitä juuri niin kuin käyttää. Kirjailijalla tätä velvoitetta ei ole: hänen ei tarvitse kertoa, mitä kirjallista traditiota hän jatkaa ja kehittää, eikä sitä, mistä, millä tavoin ja milloin on havaintonsa ja kokemuksensa hankkinut, eikä sitä, mitä hän kirjallaan haluaa sanoa.

Siksi kauno on synteesiä ilman kirjattua analyysiä, valmis kakku ilman reseptiä. Ainekset ja valmistusprosessi jäävät vain leipurin tietoon, vaikka itse kakussa kaikki onkin mukana. Resepti on kakun ”sisällä”, vaikkei leipuri kysyttäessä osaisikaan tarkkaan kertoa, mistä aineista ja miten lopputulos oikein syntyi. Tutkijaa taas kiinnostaa nimenomaan se, mikä kakussa jää piiloon: resepti ja syntyprosessi. Tutkijaa kiinnostavat ne rakenteet ja mekanismit, joiden tuloksena sosiaalinen maailma toimii kuten toimii ja näyttää sellaiselta kuin näyttää. Kummankin varsinainen tavoite on nähdä todellisuuden pinta uudella tavalla – katseen suunta ja reitti vain on eri.

Joten: kaunon ja tieteen ero ei

ole esitystavassa, vaan toimenkuvassa. Siksi kaunon täytekkäät ovat väijäämättä houkuttelevampia kuin tieteen reseptianalysit. Mutta vaikka toisikseen ne eivät voi muuttua, niin kumpikin voi käyttää toistaan oman pyrkimyksensä materiaalina. *Leena Landerin* tämän syksyn koskettavan romaanin (*Käsky*, WSOY 2003) rivien väleissä kuultavat paitsi vuoden 1918 sisällissotaa käsittelevät myös monet muut tutkimukset. *Inkeri Savan* hieno analyysi välittämisen moraalista (julkaisussa *Taide ja toiseus/Syrjästä yhteisöön*, Stakes 2003) puolestaan perustuu *Aki Kaurismäen* elokuvaan *Mies ilman menneisyyttä*.

Esa Sariolan syksyn romaani on nimeltään *Miehelle* kuuluu kaikki (*Otava* 2003). Kirjan varsinaisen teeman pelkistää kirjan antisankari kuitenkin näin:

”Mieleeni jäivät soimaan Aijan sanat, että aina kun joku voittaa, joku toinen häviää. Sellainen on luonnon laki, nollasummapelejä täällä aina pelataan. Kun yhdet juhliivat voittoa, joku toinen valittaa kärsimystään.”

Sariolan kirjan voi nähdä kuvaavan sellaista ajan henkeä, jossa nollasummapelien ideologia ja käytäntö ovat levittäytyneet niin talouselämään kuin sukupuolten välisiin ja sisäisiin suhteisiinkin. Tässä pelissä kaikki käyttävät kaikkia niitä keinoja, joilla evoluutio ja kulttuurihistoria ovat kummankin sukupuolen varustaneet. Nollasummapelien maailmassa on toisaalta voittajia ja häviäjiä ja heidän vanavedessään taas sekä niitä, jotka ovat ymmärtäneet ajoissa liittoutua voittajien kanssa, että niitä, jotka

ovat tarrautuneet häviäjiin. Näiden rintamien välissä harhailevat ne, jotka eivät ymmärrä missä mennään ja joita kumpikin ääripää käyttää monin tavoin hyväkseen. Eikä mikään näistä jaoista kulje sukupuolen mukaan.

Jos *Robert Wrightin* kirjaa *Nonzero* (Vintage Books 2000) on uskominen, kyse on taas yhdestä taantumasta tai akanvirrasta ihmiskunnan pitkässä historiassa. Wrightin perusteisiin voi kärjistää niin, että vaikka tällaisia taantumus- tai peräti sukelluskausia aika ajoin ilmenee, ihmisten ja kansojen välisissä suhteissa ei-nollasummapelit ovat koko ajan vallanneet tilaa nollasummapeleiltä, kaupankäynti sodankäynniltä – yksinkertaisesti siksi, että pitkässä juoksussa kaupankäynti on kaikkien kannalta edullisinta. Ei kaupankäyntikään ole vailla etutaisteluita, ristiriitoja, huijauksirytyksiä tai niiden torjuntaa, mutta sitä harrastetaan niin kauan kuin lopputulos on win-win.

Tällaiseen suuntaan kehitys tuntui niin maailmalla kuin Suomessakin vähän joka suhteessa kulkevan edellisen syvän sukelluksen eli toisen maailmansodan jälkeen, aina 1980-luvulle saakka. Sen jälkeiselle ajalle Esa Sariola piirtää tragikoomista kokovartalokuvaa. Olennainen kysymys on, missä kohtaa elinkaartaan nykyinen ajan henki on. Ovatko Elisan irtisanomiset 1990-luvun viime henkäys vai tämän vuosisadan varsinaista alkua?

Yleisvälkky kirjailija *Hannu Raittila* toteaa kolumnissaan (HS 22.10.03) itsensä ja ammattinsa vaihduntakuvioksi: kir-

jailija on sekä taiteilija että yksityisrittäjä, ja hänen tuotoksensa ovat vastaavasti sekä taide-teoksia että markkinoille myytäväksi tarkoitettuja tavaroita:

”Vaihduntakuvion osatekijät ovat pääsemättömissä toisistaan. Ellei synny taiteellisesti merkityksellisiä teoksia, kirja kuolee. Toisaalta kirja menehtyy myös, jos sitä ei ollenkaan myydä. Molemmissa tapauksissa loppuu ennen pitkää myös ansionmuodostus kirjan ympärillä. Kun se kuolee, kuolee taide samaan hautaan bisneksen kanssa.”

Kustantajan myyninedistä-mistoiminta seuraa vaihduntakuvion bisneslogiikkaa: sitä mainostetaan, mikä myy paljon. Kirjasyksyn alkaessa kukaan ei tiedä, mikä tulee myymään. Siksi aluksi panostetaan vanhoihin ennakkotilattuihin nimiin. Loppusyksystä keskitytään niihin, jotka oikeasti myyvät:

”Myyntiä ei voi synnyttää mainonnalla. Se kykenee vain vahvistamaan liikkeelle lähtenyt- tä myyntiä. Mainonta ei keitä kylmästä kuumaa, mutta valmiiksi lämpimän se saattaa saada kiehuvaaksi.”

Raittilan johtopäätös on vaihduntakuvion olemassaolon hyväksyminen. Halusipa kirjailija tai ei, hänen teoksensa on aina sekä taideteos että tuote, eivätkä tämän kaksinaisuuden puolet välttämättä lyö yksiin. Mainonnalla ei ilmaista arvostusta kirjailijaa kohtaan taiteilijana, sen ainoa tarkoitus on myynnin edistäminen. Toisaalta kustantajat ovat tiukasti mukana ”muissa menetelmissä”, joilla kirjallista arvostusta osoitetaan, esimerkiksi Finlandia-palkinnossa. Kirjailija – kuten aika moni muukin ammatinharjoittaja – on siten pysyvästi kahden kentän leikkauksipisteessä. Kenttien vaatimusten jakosuhteisiin hän voi

yrittää vaikuttaa, mutta ei itse kenttien olemassaoloon.

Kaikkihan me tiedämme, että tietokonepelit paitsi houkuttelevat lapsia pois järjestyneestä koulunkäynnistä ja hyvistä harrastuksista myös istuttavat heihin väkivaltaisia toimintamalleja ja epätodellista maailmankuvaa – aivan kuten 1940-luvulla tekivät kirjat, 1950-luvulla elokuvat ja 1960-luvulla televisio. *James Paul Gee* väittääkin kirjassaan *What video games have to teach us about learning and literacy* (Palgrave Macmillan 2003), että pelit opettavat lasta koulua enemmän.

Miksi nuoret jaksavat opetella pelejä, vaikka niiden ymmärtäminen vaatii tuntitolkulla työskentelemistä? Miten peli motivoi ihmistä paneutumaan niihin monimutkaisiin loogisiin syy- ja seuraussuhteisiin, joita pärjäämiseen vaaditaan? Siksi, sanoo James Paul Gee, että videopeleissä oppiminen tapahtuu samalla tavalla kuin kognitiivisen psykologian parhaissa malleissa: kiinnostava peli itsessään asettaa pelaajalle koko ajan uusia haasteita. Lapset joutuvat keksimään keinot pelikentän ratkaisemiseksi ja heti seuraavalla tasolla kääntämään asetelman päälaelleen. Liian helpot ja yksinkertaiset pelit tyrmätään, koska ne ovat tylsiä – ne eivät kiihota uteliaisuutta, ajattelua ja mielikuvitusta.

”Juuri tällaista metodia, sopeutumisen ja kehittymisen dialektiikkaa, pidetään oppimisteoreetikkojen parissa ihanteellisenä”, kirjoittaa *Lassi Kurkijärvi* *Geen* kirjan arvioissa *Aamulehdessä* (13.9.03) ja jatkaa, että ehkä ”todelliset tietoyhteiskunnan

huippuosaajat hiovat mielensä pelien avulla”.

Stakes-päivän (21.11.) tämänvuotiseen kutsukorttiin painettu motto kuului näin: ”Elämä ei ole vain tietoa ja tutkimusta, se on myös runoutta”. Vastaavasti päivän sankalle vierasjoukko (550) jaettiin lahjaksi runojulkaisua, johon oli koottu *Kari Hotakaisen* ja *Ilpo Tiihosen* Alkoholipolitiikassa ja sitten Yhteiskuntapolitiikassa (1995–1999) vuorotellen julkaistut runosivut. Julkaisun nimi (Kallion kimallusta Juoksuhaudantiellä) saattoi viitata siihen, että Hotakainen ja Tiihonen ovat tulleet tunnetuksi näiden runosivujen lisäksi myös muista teksteistään.

Juhlan kunniaksi molempien kirjailijoiden piti olla paikalla kirjoittamassa halukkaille omistuskirjoituksia, mutta vain Tiihonen pääsi tulemaan – ja kirjoittikin sitten useamman sadan kappaleen satsin. Hotakaiseen oli iskenyt niin kova kuume, että oli ollut pakko mennä lääkärille – ”eikä sellaista ole sattunut sitten Martti Miettusen hätätilahallituksen”, kuten Hotakainen totesi.

Luontaislääkinnän tuorein uutuuksia on *volgansienijuoma*, joka vaikuttaa ”aineenvaihduntahäiriöihin, ylipainoon, kolesteroli- ja verenpaineongelmiin, masentuneisuuteen, nivelsärkyihin, allergioihin, psoriasikseen, vaihdenvuosi-ongelmiin, kihtiin, impotenssiin, haavoihin, närästykseseen, eturauhasvaivoihin, pälvi- kaljuun ja syöpään” (Nykyposti 9/03). Vaikuttavaa. Pieni kriittinen epäily valtaa kuitenkin mielen: että myös pälvikaljuun?

Yhteiskuntapolitiikka vuonna 2003

Numero 1

Matti Virtanen: Mikä sosiaalialan kehitystä ohjaa?	1	neesti humalassa – suomalainen viinapää vuonna 2000	121
Olli Nylander & Pirjo Stähle & Mikko Nenonen: Informaatio-ohjauksesta tietointensiiviseen vuorovaikutukseen terveydenhuollon kehittämisessä	3	Markku Vanttaja: Koulumenestyjien urapolut ..	131
Antti Saloniemi & Pekka Virtanen & Simo Aho & Hannu Koponen & Jussi Vahtera: Työttömän työelämä – työllisyysvaroin tuetun työn sisältö ja merkitykset	19	Heikki Suominen: Diskursssianalyysi lasten ja nuorten hyvinvointiselonteista	141
Henrik Linderborg: Yhdyskuntapalvelu rangastuksena	34	Timo Karjalainen: Suomalaisen vanhuusturvan sisäisistä suhteista	152
Pirkko-Liisa Rauhala: Tehtävä Udmurtiassa	48	Ville Vehkasalo: Alkoholijuomien hinnat ja kulutus	161
Tapio Bergholm: Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty	63	Raimo Tuomainen & Maunu Tuomainen: Benchmarking-arviointi ja erikoissairaanhoidon alueelliset erot	166
Thomas Karlsson & Pia Mäkelä & Christoffer Tigerstedt & Esa Österberg: Alkoholipolitiikka tuontirajoitusten poistuksessa	77	Piia Seppänen: Miten ja miksi kouluvalintapolitiikka tuli Suomen peruskouluun 1990-luvulla? ..	175
Heikki Hiilamo: Työ kannustaa enemmän kuin laskelmat osoittavat	83	Pekka Parkkinen: Työllisyysuhde 75 prosenttiin Sirpa Andersson: Vanhat parit ja arki	188 191
Victor Savtschenko: Vammaisten työllisyyskysymysten monet ulottuvuudet	90	Toivo Hurme: Kansanterveys ennen kaikkea – Ranskan huume-politiikan suuntaviivoja	194
Matti Virtanen: Tieteellisen kirjoittamisen esteetikasta	98	Antti Saloniemi: Koulutuksen haihtuva lumous	197
Pentti Karvonen: Erilaisuuden kohtaamisesta ..	102	Vesa Talvitie: Miehen väkivaltaisuuden ymmärtäminen?	198
Johan Sandelin: Huume-politiikka ja moraali – kiinnostavia kysymyksiä, kyseenalaisia vastauksia	103	Pertti Alasuutari: Kollaasielokuva kansakunnan palveluksessa	201
Matti Virtanen: Suomalaisten hyvinvointi kovissa kansissa	105	Leena Warsell: Katvealueelta löytyy kultajyviä? ..	205
Olli Kangas: Jouhea yleisesitys	106	Juha Partanen: Kunnan ateria	208
Raija Julkunen: Outoako?	108	Pirkko-Liisa Rauhala: Viron etnisistä suhteista ..	209
Juha Partanen: Hieman hupaisa tyyppi	111	Rauno Huttunen: Personalistisesta sosiaalipedagogiikasta	212
Kari Raivio: Paluu barbariaan	112	Tuula-Maria Ahonen: Niin paljon kuuluu rakkauteen	214
Kysely YP:n lukijoille	116	Alkoholitutkimussäätiön apurahat 2002	216
Ajatusten Tonava	117	Ajatusten Tonava	219

Numero 2

Matti Heikkilä: Palveluoikeudet ja laatustandardit määriteltävä	119
Matti Kortteinen & Marko Elovainio: Sivisty-	

Numero 3

Matti Virtanen: Onko hyvinvointivaltio väli-vaihe?	221
Heikki Sarmaja: Ihmls-lajin perheenmuodostuk-sen evoluutiopsykologinen perusta	223
Pekka Hakkarainen & Leena Metso: Huumei-den käytön uusi sukupolvi	244
Elina Virokannas: Seulat ja ”huumeuoren ura” ..	257
Tarja Kallio: Pystyvyysodotukset, hoito ja alko-holin käytön hallinta	271
Antti Parpo: Toimeentulotuki ja työnteon kan-	

nustavuus	281
Johanna Lammi-Taskula: Isät vapaalla. Ketkä pitävät isyys- ja vanhempainvapaata ja miksi?	293
Heikki Hiilamo & Ilkka Haapola: Asumistuen tarkistusrajan kannustinvaikutuksia	299
Johan Sandelin: Suomen vanhuusturva – kritiikin kritiikki	304
Timo Karjalainen: Suomen vanhuusturva tarvitsee kritiikin kritiikin kritiikkiä	306
Hannu Rätty: Älykkyyssäilykset jäsentävät koulua ja sen uudistuksia	308
Heikki Hiilamo: Sodan selitykset testissä	310
Pasi Moisio: Kaksi harhakäsitystä Suomen kasvanneesta köyhyysasteesta	313
Antti Eskola: Kirjoittamisen ankaruus ja ilo	314
Pertti Hemánus: Rippituoli, mainosvälinekö?	316
Marja Jylhä: Mummot globaalissa maailmassa	317
Erkki Tuomioja: Hyödyllinen opas sosiaalipoliitikan ja sen muutosten ymmärtämiseksi	318
Seppo Helminen: Julkisuus ammattina	319
Ajatusten Tonava	321

Número 4

Matti Virtanen: Vähiten huono, mutta ei riskitön linja	323
Riitta Haverinen: Laatudokumentit ja suomalaisen sosiaalipalvelujen modernisaatio	325
Piia Seppänen: Perheet kaupunkien koulumarkkinoilla	337
Helka Hytti: Työmarkkinatuki ja rakennetyötömyyden purkutalkoot. Toimeentuloturvan näkökulma	353
Osmo Kivinen & Juha Hedman & Kai Mäkelä: Tavoitteena täystyöllisyys – suomalainen työvoima riittää Suomen tarpeisiin	369
Britta Sohlman & Irma Kiikkala & Tuula Immonen & Juha Ahonen & Ulla Saalasti-Koskinen: Mielenterveysyö kunnissa	379
Pirkko-Liisa Rauhala: Intellektuaalista vuoropuhelua Suomen ja Udmurtian välillä	387
Juha Kääriäinen: Alueelliset hyvinvointierot. Onko mittarilla väliä?	397
Minna Salmi: Mitä tekemistä sukupuolten tasa-arvolla on asiantuntijaorganisaation työssä?	407
Seppo Sallila: Köyhyyden poistaminen tulonsiirroilla	417
Pekka Parkkinen: Progressiivinen verotus tukee hyvinvointivaltiota	423
Raija Julkunen: Niukkuuden tuotantoa	424
Pasi Pyöriä: Uuden talouden nousu ja uho	427
Riitta Seppänen-Järvelä: Tutkijana omassa organisaatiossa: sisäisen toimijan haaste	429

Toivo Hurme & Kari Haavisto: Toimiva opas päihdekoulutukseen	430
Taru Kekoni: Nikotiiniiriippuvuuden kritiikki	432
Seppo Helminen: Pesunkestävä kolumnisti	433
Tuula-Maria Ahonen: Viettelevyyden idea	434
Ajatusten Tonava	439

Número 5

Matti Virtanen: Laman pitkä varjo	441
Pauli Forma & Janne Väänänen: Joustavasti vanhuuseläkkeelle? Suhtautuminen joustavaan vanhuuseläkeikään kunta-alalla	443
Taina Rintala & Sakari Karvonen: Koetun huono-osaisuuden kasautuminen erilaisissa kuntatyypeissä	454
Tuukka Tammi Huumekuri vai haittamalhti? Haittojen vähentämisen käsite ja huume politiikan vastakkainasettelut vuoden 1997 huumeus-ainepoliittisessa toimikunnassa	465
Timo Karjalainen: Onko lakisääteinen vanhuudenturvamme vakuutus?	478
Ossi Rahkonen & Mikko Laaksonen & Sakari Karvonen: Tupakointi ja huono-osaisuus. Tupakoinnin yhteys toimeentulovaikeuksiin ja yksinhuoltajuuteen Helsingin kaupungin työntekijöillä	492
Markku Jahnukainen: Laman lapset? Peruskoulussa erityisopetusta saaneiden oppilaiden osuuskien tarkastelua vuodesta 1987 vuoteen 2001	501
Helmi Mäki: Rapsodia avopalvelujen kehityksessä sosiaalihuollossa	508
Sirpa Taskinen: Uhri auringonjumalalle eli miten edistää hyvinvointia ja terveyttä	519
Osmo Tammissalo: Itsepetoksen hyödyllisyydestä	528
Marita Sihto: Onko terveyserojen kaventaminen mahdollista?	538
Timo Sinervo & Jouko Karjalainen: Minkälainen kulttuuri uuden palkkausjärjestelmän taustalla piilee ja mihin se kannustaa työntekijöitä?	547
Ajatusten Tonava	549

Número 6

Matti Virtanen: George Soros vastaan George W. Bush	551
Mika Gissler: Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa	553
Arja Lünamo & Elise Kosunen & Jukka Jokela & Matti Rimpelä: Terveyskasvatusohjelmien vaikutukset peruskoulujen yläluokkien seksuaaliopetukseen	568

Tarja Heino & Tarja Pösö: Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä	584
Salme Ahlström & Leena Metso & Eeva Liisa Tuovinen: Nuorten juominen vähentynyt, usein humaltuminen ei	597
Jussi S. Jauhiainen: Haiseeko Oulussa? Sellutehtaan hajun sosiaalinen rakentuminen	603
Hannu Uusitalo: Sosiologia ja yhteiskuntapolitiikka: valtaa vai vallattomuutta	615
Leena Eräsaari: Koneen tehostamisesta	622
Markus Lång: Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä? Katsaus keskusteluun sukuruusautabusta	627
Matti Kari: Euroopan unionin sosiaalipolitiikka tänään	632
J. P. Roos: Sosiologin vaikea biologia	635
Ismo Söderling: Ongelma vai idylli?	639
Pertti Hemánus: Voin olla hyvin väärässä	640
Tuula-Maria Ahonen: Hätähuutoja Amerikalle ja sen jäljittelijöille	642
Seppo Helminen: Imperiumin vastaisku, muka	643
Ajatusten Tonava	645
Vuoden 2003 sisällysluettelo ja henkilöhakemisto	647

Henkilöhakemisto

Pääkirjoitukset

Heikkilä, Matti: Palveluoikeudet ja laatustandardit määriteltävä	2/119
Virtanen, Matti: Mikä sosiaalialan kehitystä ohjaa?	1/1
Virtanen, Matti: Onko hyvinvointivaltio väli-vaihe?	3/221
Virtanen, Matti: Vähiten huono, mutta ei riskitön linja	4/323
Virtanen, Matti: Laman pitkä varjo	5/441
Virtanen, Matti: George Soros vastaan George W. Bush	6/551

Artikkelit

Aho, Simo, ks. Saloniemi, A.	1/19
Elovainio, Marko, ks. Kortteinen, M.	2/121
Forma, Pauli – Väänänen, Janne: Joustavasti vanhuuseläkkeelle? Suhtautuminen joustavaan vanhuuseläkeikään kunta-alalla	5/443
Gissler, Mika: Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa	6/553
Hakkarainen, Pekka – Metso, Leena: Huumeiden käytön uusi sukupolvi	3/244
Haverinen, Riitta: Laatudokumentit ja suomalainen sosiaalipalvelujen modernisaatio	4/325

Jokela, Jukka, ks. Liinamo, A.	6/568
Kallio, Tarja: Pystyvyyssodotukset, hoito ja alkoholin käytön hallinta	3/271
Karvonen, Sakari, ks. Rintala, T.	5/454
Koponen, Hannu, ks. Saloniemi, A.	1/19
Kortteinen, Matti – Elovainio, Marko: Sivistyneesti humalassa – suomalainen viinapää vuonna 2000	2/121
Kosunen, Elise, ks. Liinamo, A.	6/568
Liinamo, Arja – Kosunen, Elise – Jokela, Jukka – Rimpelä, Matti: Terveyskasvatusohjelmien vaikutukset peruskoulujen yläluokkien seksuaaliopetukseen	6/568
Linderborg, Henrik: Yhdyskuntapalvelu rangaistuksena	1/34
Metso, Leena, ks. Hakkarainen, P.	3/244
Nenonen, Mikko, ks. Nylander, O.	1/3
Nylander, Olli – Stähle, Pirjo – Nenonen, Mikko: Informaatio-ohjauksesta tietointensiviseen vuorovaikutukseen terveydenhuollon kehittämisessä	1/3
Rimpelä, Matti, ks. Liinamo, A.	6/568
Rintala, Taina – Karvonen, Sakari: Koetun huono-osaisuuden kasautuminen erilaisissa kuntatyypeissä	5/454
Saloniemi, Antti – Virtanen, Pekka – Aho, Simo – Koponen, Hannu – Vahtera, Jussi: Työttömän työelämä – työllisyysvaroin tuetun työn sisältö ja merkitykset	1/19
Sarmaja, Heikki: Ihmislajin perheenmuodostuksen evoluutiopsykologinen perusta	3/223
Seppänen, Piia: Perheet kaupunkien koulu-markkinoilla	4/337
Stähle, Pirjo, ks. Nylander, O.	1/3
Suominen, Heikki: Diskurssianalyysi lasten ja nuorten hyvinvointiselonteista	2/141
Tammii, Tuukka: Huumehuri vai häittämätti? Haittojen vähentämisen käsite ja huume-politiikan vastakkainasettelut vuoden 1997 huumeainepoliittisessa toimikunnassa	5/465
Vahtera, Jussi, ks. Saloniemi, A.	1/19
Vanttaja, Markku: Koulumenestyjien urapolut	2/131
Virokannas, Elina: Seulat ja ”huumenuoren ura”	3/257
Virtanen, Pekka, ks. Saloniemi, A.	1/19
Väänänen, Janne, ks. Forma, P.	5/443

Analysit

Ahlström, Salme – Metso, Leena – Tuovinen, Eeva Liisa: Nuorten juominen vähentynyt, usein humaltuminen ei	6/597
Ahonen, Juha, ks. Sohlman, B.	4/379
Bergholm, Tapio: Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty	1/63
Hedman, Juha, ks. Kivinen, O.	4/369
Heino, Tarja – Pösö, Tarja: Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä	6/584
Hytti, Helka: Työmarkkinatuki ja rakenneyrittömyyden purkutalkoot. Toimeentulotur-	

van näkökulma	4/353
Immonen, Tuula, ks. Sohlman, B.	4/379
Jahnukainen, Markku: Laman lapset? Peruskoulussa erityisopetusta saaneiden oppilaiden osuuksin tarkastelua vuodesta 1987 vuoteen 2001	5/501
Jauhiainen, Jussi S.: Haiseeko Oulussa? Sellutehtaan hajun sosiaalinen rakentuminen	6/603
Karjalainen, Timo: Suomalaisen vanhuusturvan sisäisistä suhteista	2/152
Karjalainen, Timo: Onko lakisääteinen vanhuudenturvamme vakuutus?	5/478
Karvonen, Sakari, ks. Rahkonen, O.	5/492
Kiikkala, Irma, ks. Sohlman, B.	4/379
Kivinen, Osmo – Hedman, Juha – Mäkelä, Kai: Tavoitteena täystyöllisyys – suomalainen työvoima riittää Suomen tarpeisiin	4/369
Kääriäinen, Juha: Alueelliset hyvinvointierot. Onko mittarilla väliä?	4/397
Laaksonen, Mikko, ks. Rahkonen, O.	5/492
Metso, Leena, ks. Ahlström, S.	6/597
Mäkelä, Kai, ks. Kivinen, O.	4/369
Mäki, Helmi: Rapsodia avopalvelujen kehityksestä sosiaalihuollossa	5/508
Parpo, Antti: Toimeentulotuki ja työnteon kannustavuus	3/281
Pösö, Tarja, ks. Heino, T.	6/584
Rahkonen, Ossi – Laaksonen, Mikko – Karvonen, Sakari: Tupakointi ja huono-osaisuus. Tupakoinnin yhteys toimeentulovaikeuksiin ja yksinhuoltajuuteen Helsingin kaupungin työntekijöillä	5/492
Rauhala, Pirkko-Liisa: Tehtävä Udmurtiassa	1/48
Rauhala, Pirkko-Liisa: Intellektuaalista vuoropuhelua Suomen ja Udmurtian välillä	4/387
Saalisti-Koskinen, Ulla, ks. Sohlman, B.	4/379
Seppänen, Piia: Miten ja miksi kouluvalintapolitiikka tuli Suomen peruskouluun 1990-luvulla?	2/175
Sohlman, Britta – Kiikkila, Irma – Immonen, Tuula – Ahonen, Juha – Saalisti-Koskinen, Ulla: Mielenterveystyö kunnissa	4/379
Tuomainen, Maunu, ks. Tuomainen, R.	2/166
Tuomainen, Raimo – Tuomainen, Maunu: Benchmarking-arviointi ja erikoissairaanhoidon alueelliset erot	2/166
Tuovinen, Eeva Liisa, ks. Ahlström, S.	6/597
Vehkasalo, Ville: Alkoholijuomien hinnat ja kulutus	2/161

Avaukset

Andersson, Sirpa: Vanhat parit ja arki	2/191
Eräsaari, Leena: Koneen tehostamisesta	6/622
Haapola, Ilkka, ks. Hiilamo, H.	3/299
Hiilamo, Heikki: Työ kannustaa enemmän kuin laskelmat osoittavat	1/83
Hiilamo, Heikki – Haapola, Ilkka: Asumistuen tarkistusrajan kannustinvaikutuksia	3/299
Karlsson, Thomas – Mäkelä, Pia – Tigerstedt, Christoffer – Österberg, Esa: Alkoholipolitiikka	

ka tuontirajoitusten poistuksessa	1/77
Lammi-Taskula, Johanna: Isät vapaalle. Ketkä pitävät isyys- ja vanhempainvapaata ja miksi?	3/293
Lång, Markus: Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä? Katsaus keskusteluun sukurutsaustabusta	6/627
Mäkelä, Pia, ks. Karlsson, T.	1/77
Parkkinen, Pekka: Työllisyysuhde 75 prosenttiin	2/188
Savtschenko, Victor: Vammaisten työllisyyskysymysten monet ulottuvuudet	1/90
Sallila, Seppo: Köyhyyden poistaminen tulonsiirroilla	4/417
Salmi, Minna: Mitä tekemistä sukupuolten tasa-arvolla on asiantuntijaorganisaation työssä?	4/407
Sihto, Marita: Onko terveyserojen kaventaminen mahdollista?	5/538
Tammisalo, Osmo: Itsepetoksen hyödyllisyydestä	5/528
Taskinen, Sirpa: Uhri auringonjumalalle eli miten edistää hyvinvointia ja terveyttä	5/519
Tigerstedt, Christoffer, ks. Karlsson, T.	1/77
Uusitalo, Hannu: Sosiologia ja yhteiskuntapolitiikka: valtaa vai vallattomuutta?	6/615
Virtanen, Matti: Tieteellisen kirjoittamisen estetiikasta	1/98
Österberg, Esa, ks. Karlsson, T.	1/77

Keskustelua

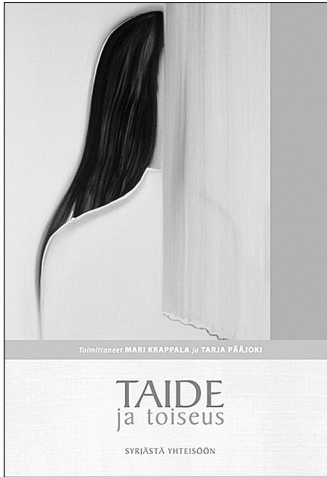
Karjalainen, Timo: Suomen vanhuusturva tarvitsee kritiikin kritiikin kritiikkiä	3/306
Karvonen, Pentti: Erilaisuuden kohtaamisesta Rätty, Hannu: Älykkyyskäsitykset jäsentävät koulua ja sen uudistuksia	3/308
Sandelin, Johan: Huumepolitiikka ja moraalit – kiinnostavia kysymyksiä, kyseenalaisia vastauksia	1/103
Sandelin, Johan: Suomen vanhuusturva – kritiikkiin kritiikki	3/304

Ajassa liikkuu

Ahonen, Tuula-Maria: Niin paljon kuuluu rakkauteen	2/214
Ahonen, Tuula-Maria: Viettelevyyden idea	4/434
Ahonen, Tuula-Maria: Hätähuutoja Amerikalle ja sen jäljittelijöille	6/642
Alasuutari, Pertti: Kollaasielokuva kansakunnan palveluksessa	2/201
Eskola, Antti: Kirjoittamisen ankaruus ja ilo	3/314
Haavisto, Kari, ks. Hurme, T.	4/430
Helminen, Seppo: Julkisuus ammattina	3/319
Helminen, Seppo: Pesunkestävä kolumnisti	4/433
Helminen, Seppo: Imperiumin vastaisku, muka	6/643
Hemánus, Pertti: Ripputuoli, mainosvälinekö?	3/316
Hemánus, Pertti: Voin olla hyvin väärässä	6/640

Hiilamo, Heikki: Sodan selitykset testissä . . .	3/310	Pyöriä, Pasi: Uuden talouden nousu ja uho . .	4/427
Hurme, Toivo: Kansanterveys ennen kaikkea – Ranskan huume politiikan suuntaviivoja . . .	2/194	Raivio, Kari: Paluu barbariaan	1/112
Hurme, Toivo – Haavisto, Kari: Toimiva opas päihdekoulutukseen	4/430	Rauhala, Pirkko-Liisa: Viron etnisistä suh- teista	2/209
Huttunen, Rauno: Personalistisesta sosiaali- pedagogiikasta	2/212	Roos, J. P.: Sosiologin vaikea biologia	6/635
Julkinen, Raija: Outoako?	1/108	Saloniemi, Antti: Koulutuksen haihtuva lu- mous	2/197
Julkinen, Raija: Niukkuuden tuotantoa	4/424	Seppänen-Järvelä, Riitta: Tutkijana omassa organisaatiossa: sisäisen toimijan haaste	4/429
Jylhä, Marja: Mummot glokaalissa maail- massa	3/317	Sinervo, Timo – Karjalainen, Jouko: Minkä- lainen kulttuuri uuden palkkausjärjestelmän taustalla piilee ja mihin se kannustaa työntee- kijöitä?	5/547
Kangas, Olli: Jouhea yleisesitys	1/106	Söderling, Ismo: Ongelma vai idylli?	6/639
Kari, Matti: Euroopan unionin sosiaalipoli- tiikka tänään	6/632	Talvitie, Vesa: Miehen väkivaltaisuu den ym- märtäminen?	2/198
Karjalainen, Jouko, ks. Sinervo, T.	5/547	Tuomioja, Erkki: Hyödyllinen opas sosiaali- politiikan ja sen muutosten ymmärtämiseksi .	3/318
Kekoni, Taru: Nikotiiniriippuvuuden kritiikki	4/432	Warsell, Leena: Katvealueelta löytyy kulta- jyviä?	2/205
Moisio, Pasi: Kaksi harhakäsitystä Suomen kasvaneesta köyhyysasteesta	3/313	Virtanen, Matti: Suomalaisten hyvinvointi kovissa kansissa	1/105
Parkkinen, Pekka: Progressiivinen verotus tu- kee hyvinvointivaltiota	4/423		
Partanen, Juha: Hieman hupaisa tyyppi	1/111		
Partanen, Juha: Kunnan ateria	2/208		

Mari Krappala ja Tarja Pääjoki
(toim.)

Taide ja toiseus
Syrjästä yhteisöön

Taide tekee näkyväksi yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia ongelmia. Taiteellisella toiminnalla voidaan myös ehkäistä syrjäytymistä, kääntää katse liittymiseen. Tässä teoksessa tarkastellaan taidetta ja sen tuottamaa kuvaa hyvyydestä, pahuudesta ja muukalaisuudesta sekä ihmisen identiteetin rakentumisesta. Kirja on syntynyt keskusteluista, joita on käyty Suomen Akatemian Syrjäytyminen, eriarvoisuus ja etniset suhteet Suomessa (SYREENI)-tutkimusohjelmaan kuuluvassa Taide ja minuus -osahankkeessa.
2003 141 s. 27 €
tilausnumero M194

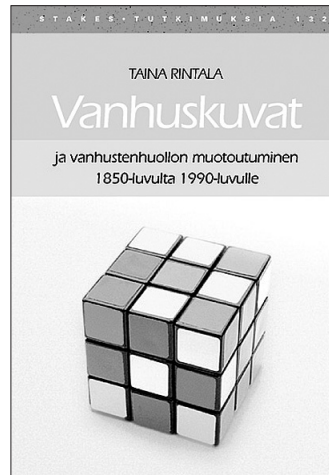
Ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalvelut 2002
Äldreomsorgen 2002
Care and Services for Older People 2002

Nyt ensimmäistä kertaa ilmestyvään kausijulkaisuun on koottu keskeiset tilastotiedot ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalveluista ja niiden kehityksestä. Lisäksi kuvataan ikääntyneiden palvelujärjestelmän kokonaisuutta sekä palveluihin vaikuttavia lainsäädännön ja yhteiskunnan muutoksia.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT); Sosiaaliturva 2003:1

2003 141 s. 23 €
tilausnumero Ti51

Taina Rintala
Vanhuskuvat ja vanhustenhuollon muotoutuminen 1850-luvulta 1990-luvulle

Tässä väitöskirjatutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten vanhuskuvan muotoutuminen ja siinä tapahtuneet muutokset ovat heijastuneet vanhuspolitiikkaan. Tutkimus lisää ymmärrystä siitä, miksi vanhustenhuollon sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmä on vuosien myötä muodostunut sellaiseksi kuin se nyt on.

Väitöskirja
2003 244 s. 26 €
tilausnumero T132

Sakari Karvonen, Matti Rimpelä, Pauliina Luopa
Kuntien väliset erot lasten ja nuorten terveydessä ja terveystottumuksissa
Perusraportti 2000–2002

Tutkimus valottaa vuosituhannen vaihteessa nuoruusikään tulleiden lasten alueellisia ja paikallisia hyvinvointieroja. Lisäksi hahmotetaan nuorten hyvinvoinnin ehtoja ja eriytymistä tuottavia perheen, lähiympäristön, harrastusten ja koulun olosuhteita. Aineistona on kansainvälisestäkin ainutlaatuinen Kouluterveyskysely.
2003 121 s. 22 €
tilausnumero T131

Tiedustelut ja tilaukset: Stakes/Asiakaspalvelu puh. (09) 3967 2190 klo 9–15,
faksi (09) 3967 2450, www.stakes.fi/verkkojulk.
Hintoihin sisältyy alv. Toimitusmaksu kotimaassa 6 € ja ulkomaille 10 €.

Ohjeita kirjoittajille

YP:n **ARTIKKELI**-osastossa julkaistavien tekstien tulee perustua vankkaan konkreettiseen tutkimukseen, joka on tuottanut uutta tietoa. Artikkelien taso kontrolloidaan referee-menettelyllä.

ANALYYSIT-osastossa julkaistaan katsauksenomaisia käsitteellisiä, tilastollisia, sekundaari- tai case-aineistoihin perustuvia erittelyjä. **AVAUKSIA**-osastossa viritetään tutkimustietoon pohjautuvia tuoreita näkökulmia, kysymyksiä ja ideoita.

YP:ssä julkaistuja kirjoituksia koskevat mahdolliset kritiikit ja niiden vastineet julkaistaan **KESKUSTELUA**-otsikon alla.

AJASSA LIIKKUU -osastossa on ajankohtaisia haastatteluja, lyhyitä ajankohtaisia tekstejä sekä kirja-arvioita.

AJATUSTEN TONAVA ottaa vastaan tuoreita ja nasevia otoksia ajan ilmiöistä.

Aineiston voi lähettää liitetiedostona S-postin välityksellä tai disketillä postitse. Mukaan olisi hyvä liittää paperiversio, josta käyvät ilmi halutut korostukset.

Tekstejä kirjoitettaessa on otettava huomioon seuraavat seikat:

- * Kaikki teksti aloitetaan suoraan vasemmasta reunasta ilman sisennyksiä, ja ainoastaan vasen reuna on tasattu.
- * Pakollista rivinvaihtoa käytetään vain kappaleiden lopussa. Kappaleiden väliin jätetään 1 rivi tyhjää.
- * Tavutusta ei käytetä.
- * Tekstiä ei lihavoida, kursivoida eikä alleviivata, vaan kaikki halutut korostukset merkitään paperille tulostettuun versioon, joka on aina liitettävä mukaan.
- * Kuviot ja taulukot on laadittava Excel-ohjelmaa käyttäen.
- * Alaviitteet on kirjoitettava normaalin tekstin tapaan jutun loppuun. Älkää käyttäkö siihen tekstinkäsittelyohjelman versiota.

Lähdeviitteet sijoitetaan tekstissä sulkeisiin siten, että ensiksi tulee kirjoittajan nimi, sitten lähteen julkaisuvuosi ja viittauksen sivunumerot (esim. Holmila 1997, 25).

Arvosteltavista kirjoista annetaan seuraavat tiedot: kirjoittajan nimi, kirjan nimi, kustannuspaikka, kustantaja, julkaisuvuosi sekä sivumäärä.

Lähdeluettelo liitetään kirjoituksen loppuun otsikolla Kirjallisuus. Luettelo laaditaan tekijän sukunimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä. Lähteestä ilmoitetaan tekijän sukunimi ja etunimi, teoksen nimi, kustannuspaikka, kustantaja sekä julkaisuvuosi, esim. Peltonen, Matti: Mikrohistoriasta. Helsinki: Gaudeamus, 1999. Aikakauslehtiartikkelista ilmoitetaan tekijän suku- ja etunimi, artikkelin nimi, aikakauslehden nimi, vuosikerta, julkaisuvuosi, lehden numero ja artikkelin sivunumerot, esim. Uusitalo, Hannu: Tuloterot kasvaneet jo kolmena peräkkäisenä vuonna. Yhteiskuntapolitiikka 64 (1999): 5–6, 465–479.

Artikkelista kirjoittajan tulee laatia lyhyt (n. 1–1,5 liuskan) suomen- tai englanninkielinen tiivistelmä English summarya varten.